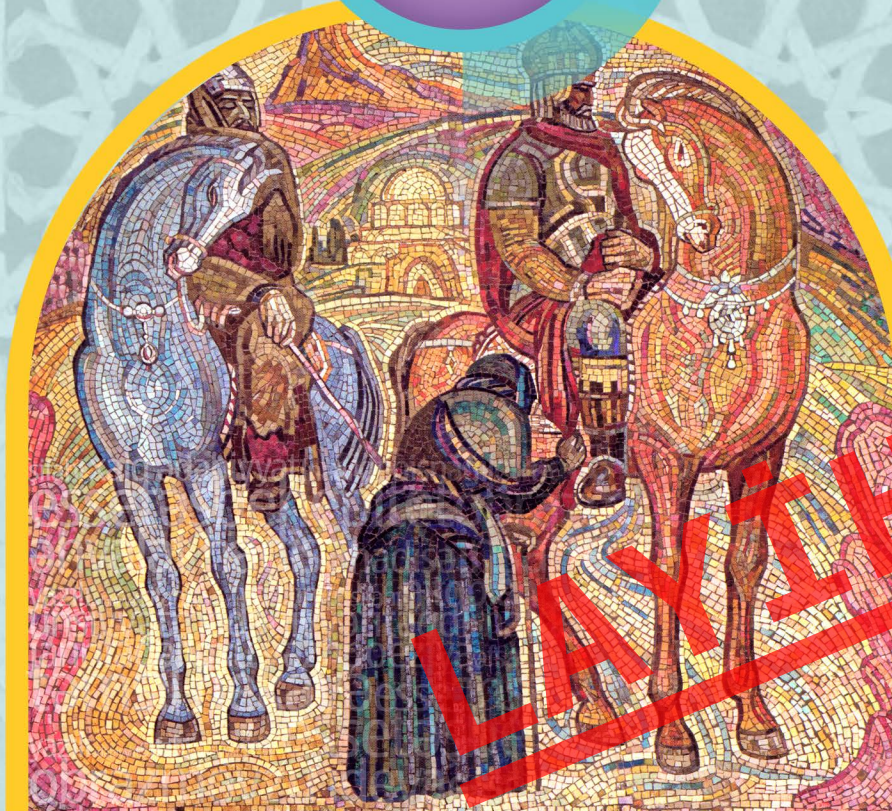


ƏDƏBİYYAT

DƏRSLİK

8



yazılı ədəbiyyat şifahi ədəbiyyat

əhvalat hadisə süjet insana qüvvə

yazılı ədəbiyyat şifahi ədəbiyyat yazılı nitq şifahi nitq plan şərh mə

məzmun təhlil xarakter ünsiyyət mədəniyyət

təqdimat debat müzakirə nitq tərəkür nitq

müzakirə nitq tərəkür janr fədəli oxu vəzn poeziya



HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Soltan Əliyev, Bilal Həsənov,
Aynur Mustafayeva, Nuriyyə Verdiyeva,
Sədaqət Məmmədova

ƏDƏBİYYAT

8

Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün Ədəbiyyat fənni üzrə
DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
bn@bakineshr.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!



B A K I N Ə Ş R

Bakı – 2019

BAŞLIQLAR

Dərsliklə necə işləməli?	6
Qədim və zəngin ədəbiyyatımız	8

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

(ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)

Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy ("Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından)	12
<i>Xaqani Şirvani</i> . Gənclərə nəsihət	26
<i>Nizami Gəncəvi</i> . Sultan Səncər və qarı ("Sirlər xəzinəsi" poeməsindən)	30
Qazılıq Qoca oğlu Yeynək boyu (qiymətləndirmə materialı)	36

ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

(XIII əsrdən XVII əsrə qədər)

<i>İmadəddin Nəsimi</i> . Ağrımaz	39
<i>Şah İsmayıl Xətayi</i> . Bahariyyə ("Dəhnamə" poeməsindən)	43
<i>Məhəmməd Füzuli</i> . Söz	47
<i>Qurbani</i> . Bənövşəni (qiymətləndirmə materialı)	51

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

I MƏRHƏLƏ (XVII–XVIII əsrlər)

Koroğlu ilə Bolu bəy ("Koroğlu" dastanından)	53
<i>Molla Pənah Vaqif</i> . Hayıf ki, yoxdur...	71
<i>Saib Təbrizi</i> . Söz (qiymətləndirmə materialı)	75

LAYIHƏ

II MƏRHƏLƏ (XIX əsr)

<i>Qasım bəy Zakir. Durnalar</i>	77
<i>Aşıq Ələsgər. Dağlar</i>	80
<i>Seyid Əzim Şirvani. Qafqaz müsəlmanlarına xitab</i>	85
<i>Aşıq Alı. Bənzərsən</i> (qiymətləndirmə materialı)	90

III MƏRHƏLƏ (XX əsrin əvvəlləri)

<i>Cəlil Məmmədquluzadə. Qurbanəli bəy</i>	92
<i>Mirzə Ələkbər Sabir. Əkinçi</i>	109
<i>Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Bomba</i>	114
<i>Abdulla Şaiq. Məktub yetişmədi</i> (qiymətləndirmə materialı)	121
<i>Məhəmməd Hadi. Türkün nəğməsi</i>	123
<i>Hüseyn Cavid. Ana</i>	126
<i>Məhməd Akif Ərsoy. İstiqlal marşı</i> (dünya ədəbiyyatından seçmə)	154
<i>Yusif Vəzir Çəmənizəminli. Zeynal bəy</i> (qiymətləndirmə materialı)	159

İnformasiya xarakterli mətni – məruzəni necə yazmalı?	162
Layihələr üzrə iş	164
Sinifdən xaric oxu materialları	165
İfadəli oxuda istifadə edilən şərti işarələr	187
Lüğət	188
Qısa ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti	200
Oxumağı məsləhət görürük	207

LAYİHƏ

İzahlarla tanış olun. Sizdə yerinə yetirəcəyiniz tapşırıqlar, öyrənəcəyiniz mətnlər barədə aydın təsəvvür yaradacaqdır.

Düşünün. İlk
fərziyyələr söylə-
məyə, araşdırmalar
aparmağa yönəl-
dəcəkdir.

Məzmun üzrə iş. Əsərin məzmununun öyrənilməsi, zəruri bacarıqların yadılması və tətbiqi ilə bağlı yerinə yetirilən işlər əhatə olunur.



XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri böyük yazıçı Cəlil Məmmədquluzadədir. Onun yaradıcılığı ədəbiyyatımızın ən parlaq səhifələrindədir. Ədibin hekayələrində gülüşlə bərabər, göz yaşı da vardır.

Əziz Mirəhmədov

QURBANƏLİ BƏY
(ixtisarla)

Xəbər çıxdı ki, bu gün nağalınq gəlir kəndə və sonra məlum oldu ki, pristavin arvadının ad qoyulan gündür.

Kəndə şuriş düşdü. Kənd əhlindən bu gün çöl işinə gedən olmadı. Camaatın yarısı çıxmışdı kəndin kənarına və tapalara dırmaşmış boylarırdılar ki, nağalınq yarısı pristavin manzilinə əhatə edib dırmaşmışdı.

görsünlər gəlirni nağalınq. Camaatın yarısı pristavin manzilinə əhatə edib dırmaşmışdı.

görsünlər gəlirni nağalınq. Camaatın yarısı pristavin manzilinə əhatə edib dırmaşmışdı.

göstürölür gəlirmiş nəcəlini. Cəmətəni yarırsı pıncıq
Qırqar kəndlərdən də cəməat xəbər tutub yavaş-yavaş gəlirdi. kətdə, yavaşul və qılva
Pristavin həyatına adam olındır gəlməmiş mümkün deyildi. Həyatda it yiyəsini
mirzələrinəndən savayı həyətə girməyə heç kəsə izin verilmirdi. Bir yanda qızular mələyirdi, bir
tanımirdi. Səsdən və qıyılı-qaldan qılqaq tutulurdu; bir yanda qızular atları kışqırıy-
yanda qılqarları bağlı cəbə və toyuqları bağzımdır; bir yanda qılqarın üstünə atılıb "həff"
dilər. Bir tərəfdən pristavin qılqarları üstünə tullanıb "həff" eləyirdilər. Hərbdən pristavin
eləyirdilər, gah kətdənki üstünə

Oxuda aydınlaşdırın. Tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırmaq, bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Təhlil üzrə iş. Əsərin təhlili, bununla bağlı zəruri bacarıqların yaradılması və tətbiqi üzrə işlər əhatə olunur.

Il dars

- Məzmun üzrə iş

Bilik və bacarıqlarınızı tətbiq edin.

- Bilik ve bacarıqlarınızın tətbiq edin.**
1. Əsərin məzmununa diqqətli diqqət qılın. Sualları
bax hazırlayın və müzakirə edin.
2. Əsəri hissələrlə ayırın, birinə ad verin. Məzmun
dici nəgdi edin.
3. Doğru hansı bədiyyəniz fikirləri müəyyənləşdirin
a) Karbəlayı Zalı söhrəpəstardir.
b) O, polis qulluğunda qəmə qəmə üçün hər cür
c) Xirda hisslərlə yaşayan Karbəlayı Zalı
d) Karbəlayı Zalı nə Fezzüllə ilə ədəvəti
e) Karbəlayı Zalı vətəninə, xalqına fayda və
üstünlük verir.
4. Əsərdəki hansı epizodda hadisələr nə gərgin,
nəzi asəndir.
5. Dərslikdə əsərlə bədi verilmiş illüstrasiyalarda
nəzərləndirən illüstrasiya təqdimatını nəzərləndir.

- Eyde iş

- Əsas hadisələrin təsviri və tamamlanması barədə yaxşı bildiyiniz bir hekayə ilə müqayisə edin.

III dors.

● **Təhlil üzrə iş**

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərək

Örnek XX yüzyıllının avvallarında – Azərbaycan olarkan yazılmışdır. Rus hakim dairaları millii tı belə diqqətə izlayır, azadlıq, müstəqillik haqqı Məvudə hakimiyyəti insaniları idarə etmək, ittifaqı onların daim qorxu, vəhimsə altında yaşamasılarına çuğuluq, xəbərdar olmağa təhrik edildirlər. Bu tırsında yaddəli ağalara sadəqli olulduqları. Belələri nəkər təbiiəti adamlar da əz vəldi. Belələri məsma səbəb olmusdır. Kərbəlayi Zai da məsma səbəb olmusdur. Kərbəlayi Zai da, yazıçı maraqlıdır. Onun içində kiçik ösə də, yazıçı maraqlıdır. Onun içində – dənisişmə, asordək əvəhləməsi diqqət yetirir. Bu, yazıcının əsas yazılamasıdır. Onun əhəmiyyəti, dənisişmə, asordək əvəhləməsi diqqət yetirir. Bu, yazıcının əsas yazılamasıdır. Onun əhəmiyyəti, dənisişmə, asordək əvəhləməsi diqqət yetirir. Bu, yazıcının əsas yazılamasıdır.

Əsəri maraqlı edən cəhətlərdən biri də onun əsərlər *novella* adlanır.



... - İzdrastil! - V
cısqırdı: - Urra!.

Tətbiq. Müzakirə. Yaradıcı iş. Bilik və bacarıqların tətbiqi, müxtəlif mövzularda müzakirələrin aparılması, yaradıcı xarakterli işlərin icrası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Müstəqil iş üçün. Bölmələrdə əsərləri ilə tanış olduğunuz sənətkarların həyatı barədə müxtəlif mənbələrdən məlumatların öyrənilməsi və müzakirəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qiymətləndirmə materialı. Bölmələrin sonunda həyata keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmə üçün nəzərdə tutulmuşdur.

6. Qarın sözləri sizdə Sultan Səncər haqqında aydın təsəvvür yaratdı? Onu hökmdar kimi seçiyə bilərsiniz.
7. Əsərin ideyası, sizcə, nədir?

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

8. Müzakirə edin: "Nizaminin "Sirlər xəzinəsi" poeması epik-lirik növə məxsus olan dastandan hansı cəhətlərinə görə fərqlənir?"

• Evdə

- Dərslərdə "Sirlər xəzinəsi"ndən verilmiş nümunə ilə tanış olun. "Yaratdığı hökmdar obrazlarına Nizaminin münasibəti necə olmuşdur?" mövzusunda şifahi təqdimat hazırlaşın.

• Müstəqil iş üçün

- Bölmədə tanış olduğunuz sənətkarların həyatı haqqında kitabxana və ya internetdəki mənbələrdən məlumat toplayıb öyrənin. Qənaətlərinizi sinif yoldaşlarınız, müəllimləriniz və valideynlərinizlə bölüşün.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ MATERIALI

QAZILIQ QOÇA OĞLU YEYNƏK BOYU
(“Kitabi-Dəds Qorqud” dastanlarından)
(ixtisarlı)

Bayındır xan yerindən durmuşdu, qara yerin üzərində uca evini tikdirmişdi. Böyük alacığı göy üzünə dirmişdi. Min yerdə ipək salça döşəmişdi. İç Oğuz və Daş Oğuz boybəli məclisi toplaşmışdı. Yemək-içmək idi.

Qazilıq qoca deyib bir kişi var idi. Bayındır xanın vəzir-i idi. Bayındır xandan yitirib üçün irin istədi. Xan icazə verdi: “Həmya istəyirsən, get!” – dedi.

...LAYİHƏLƏR ÜZRƏ İŞ...

İ YARIMIL

LAYİHƏ

...MÖVZU...

“Qədim və orta dövr ədəbiyyatında İvan və təbiət (ən yaxşı məzmunun müəyyənləşdirilməsi üzrə müsabiqə)”.

TAPŞIRIQLAR:

1. “Qədim və orta dövr ədəbiyyatında İvanın veriliş diyə” mövzusunda məzmunun hazırlanması.
2. “Qədim və orta dövr ədəbiyyatında təbiəti müəyyənləş” mövzusunda məzmunun hazırlanması.
3. Kiçik qrupları yaradılması, qrup üzvlərinin arasında iş bölgələrinin aparılması.
4. Münsiflərin seçilməsi və təlimatlandırılması.
5. Aparıcıların seçilməsi və müsabiqənin programının hazırlanması.

Layihə üzrə iş. Layihələr müxtəlif mənbələrlə müstəqil işləməyiniz, yaradıcı fəaliyyət göstərməyiniz üçün təklif edilmişdir.

Unutmayın!

Dərslərdəki cədvəllərdə qeydlər etməyin.

Həmin cədvəlləri dəftərinizdə və ya iş vərəqlərində çəkərək cavabları orada yazın.

QƏDİM VƏ ZƏNGİN ƏDƏBİYYATIMIZ

Tarixən qədim olan ədəbiyyatımızın müxtəlif dövrlərinə aid bədii nümunələrlə aşağı siniflərdə tanış olmuş, onların oxusu, məzmununun öyrənilməsi, təhlili ilə bağlı bacarıqlara yiyələnmişiniz. Səkkizinci sinifdə isə ədəbiyyatımızın qədim dövrlərdən başlayaraq inkişaf yolunu izləyəcəksiniz. Bu, xalqımızın müxtəlif dövrlərdə həyatı, yaşayış tərz, düşüncəsi, qarşılaşdığı problemlər barədə aydın təsəvvür qazanmağınıza imkan verəcəkdir. Bu sinifdə, həmçinin yeni ədəbi növ və janrlarla tanış olacaq, məzmun və forma xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması, qiymətləndirilməsi ilə bağlı bacarıqlar qazanacaqsınız.

Tarixən çox qədim olan söz sənətinin ilk nümunələri insan cəmiyyətinin formalaşdığı qədim dövrlərdə yaranmışdır. İnsanlar hələ yazının olmadığı bir dövrdə öz hiss və düşüncələrini dilə gətirməyə, ifadə etməyə ehtiyac duymuş və beləliklə, xalq yaradıcılığı – şifahi ədəbiyyat meydana gəlmişdir. İnsanın inkişafı, təfəkkürünün zənginləşməsi xalq yaradıcılığının da məzmunca zənginləşməsinə, müxtəlif növ və janrlarının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Xalqımızın yaratdığı nağıllar, əfsanələr, bayatılar, lətifələr, mahnılar, nəğmələr, atalar sözləri və məsəllər, dastanlar, aşıq poeziyası nümunələri və s. yüzillər boyu dinlənilmiş, oxunmuş və öz dəyərini qoruyub saxlamışdır. Xalqın arzusunu, istəyini, adət-ənənəsini, həyat hadisələrinə münasibətini doğma dildə ifadə edən şifahi ədəbiyyat yazılı ədəbiyyatın yaranmasına və inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Zaman ötdükcə yazılı ədəbiyyatın da şifahi ədəbiyyatın məzmun və formaca zənginləşməsinə təsiri az olmamışdır. Bu da unudulmamalıdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatı öz mənşəyini türk xalqları ədəbiyyatı üçün ortaq olan qədim türk, yaxud ümumtürk ədəbiyyatından almışdır. Söz sənətimiz, həmçinin həm Şərq, həm də Qərb xalqlarının ədəbiyyatı ilə bütün tarix boyu qarşılıqlı əlaqədə olmuş, ləyaqətli inkişaf yolu keçmiş, dünya ədəbiyyatına əvəzsiz töhfələr vermişdir.

Ədəbiyyatımızın taleyi də xalqımızın taleyi kimi keşməkeşli olmuşdur. İşğallara, talanlara məruz qalan, zaman-zaman müharibə meydanına çevrilən vətənimizin maddi və mənəvi sərvətlərinin itkisi az olmamışdır. Elə bunun nəticəsidir ki, ədəbiyyatımızın tarixini ən qədim zamanlardan başlayaraq on birinci yüzilliyə qədər ardıcılıqla izləmək mümkün deyil. Ədəbiyyatımızın ən çox ərəb istilasından sonrakı

dövlərdə yaranan nümunələri bizə qədər gəlib çatmışdır. Lakin bu dövrdə də yaranan əsərlərin çoxu ya itib-batmış, ya da məhv edilmişdir.

On birinci yüzilliyin ortalarından başlayaraq Azərbaycanda bədii əsərlərin fars dilində yazılması bir ənənəyə çevrilmiş və xeyli davam etmişdir. Məhz həmin dövrdən başlayaraq ədəbiyyatımızın inkişafını ardıcıl izləmək, qorunub saxlanmış ənənə haqqında inamla danışmaq mümkün olur. Müxtəlif dövrlərdə yaşamış qüdrətli sənətkarlarımız özlərindən əvvəl yaranmış ədəbi irsi mükəmməl öyrənmiş, yaradıcılıqlarında davam və inkişaf etdirmişlər. Bu mənada N.Gəncəvi, M.Füzuli, M.P.Vaqif, M.F.Axundzadə, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, eləcə də bir sıra digər söz ustalarımızın ədəbi fəaliyyəti nümunədir. Onların yaradıcılığı bir çox sənətkarlarımız üçün məktəb, ilham mənbəyi olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatı humanizmi, insan gözəlliyini, dərin ictimai mətləbləri əks etdirməsi ilə seçilmiş, elə buna görə də dünya şöhrəti qazanmışdır. Təsədüfi deyildir ki, ədəbiyyatımızdan yüzlərlə nümunələr müxtəlif dillərə tərcümə edilmiş, bütün dünyada yayılmışdır. Şərqdə, eləcə də Qərbdə elə bir mədəni ölkə yoxdur ki, orada tanınmış yazıçılarımızın əsərləri oxunmasın, sevilməsin. Ədəbiyyatımızın dünya ədəbiyyatına təsiri barədə də az yazılmamışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı da dünya ədəbiyyatının bəşəri ideyalarından, forma zənginliyindən bəhrələnmişdir. Bu, təbii-
dir, çünki ümumilikdə dünya ədəbiyyatı qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı təsir və zənginləşmə zəminində yaranır və inkişaf edir.

Nəsillər bir-birini əvəz edir. Hər nəsil mənəvi sərvətimiz olan bu xəzinədən öyrənir və onu yeni töhfələrlə zənginləşdirir. Beləliklə, xalqımızın mənəvi dünyası əbədi yaşamaq hüququnu, ləyaqətini qoruyub saxlayır.

Zaman ötdükcə ədəbiyyat məzmununa və formasına görə dəyişir, inkişaf edir, zənginləşir. Bu, həyatda, cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklə, mühüm siyasi hadisələrlə və s. bağlı baş verir. Ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsinin bir mühüm səbəbi də buradan qaynaqlanır. Dövrləşdirilmə aşağıdakı kimi qəbul edilmişdir:

- Qədim dövr (ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər).
- Orta dövr (XIII əsrdən XVII əsrə qədər).
- Yeni dövr (XVII əsrdən XX əsrin əvvəllərinə qədər).
- Ən yeni dövr (XX əsrin əvvəllərindən bu günə qədər).

Bir-biri ilə sıx varislik əlaqəsi olan bu dövrlərin hər birinin özünəməxsus əlamətləri, gözəl sənət nümunələri, görkəmli nümayəndələri vardır.

Bədii ədəbiyyat söz sənətidir. Bu sənətin yaşamasında, kamilləşməsində və başa düşülməsində onun mahiyyətindən, qanunlarından bəhs edən elmin xüsusi yeri var. Bu elm **ədəbiyyatşünaslıq** adlanır. Onun bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan üç sahəsi mövcuddur: **ədəbiyyat tarixi**, **ədəbiyyat nəzəriyyəsi**, **ədəbi tənqid**.

Ədəbiyyat tarixi bədii ədəbiyyatın qədim dövrlərdən başlayaraq bu günə qədər keçdiyi inkişaf yolunu öyrənir. Müxtəlif dövrlərdə özünü göstərən yeniliklər, mühüm ədəbi hadisələr, bunların səbəbləri araşdırılır və təhlil edilir.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi bədii ədəbiyyatın mahiyyətini, xüsusiyyətlərini, qanunauyğunluqlarını və s. öyrənir.

Siz ədəbiyyat nəzəriyyəsinin bir sıra anlayışları (heca vəznə, hekayə, dastan və s.) barədə bilik qazanmışınız.

Ədəbi tənqid daha çox çağdaş ədəbi proseslə məşğul olur. Ədəbi tənqidin başlıca vəzifəsi təzəcə qələmə alınan əsərin uğurlu və qüsurlu cəhətlərini, müəllifin yaradıcılığında, eləcə də ədəbiyyat tarixində tutduğu yeri, cəmiyyət üçün faydasını və s. ətraflı araşdırmaqdır.

• Araşdırın.
Fikirləşin.
Cavab verin

1. Ədəbiyyatın tarixi-xronoloji ardıcılıqla öyrənilməsinin əhəmiyyəti nədir?
2. Azərbaycan ədəbiyyatının mənşəyi barədə nə bilərsiniz?
3. Ən qədim zamanlarda yaranmış ədəbiyyatımızı ardıcıl öyrənə bilməməyimizə səbəb nədir?
4. Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatında yeri barədə nə deyə bilərsiniz?
5. Ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsi nə üçün lazımdır? Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi hansı dövrlərdən ibarətdir?
6. Ədəbiyyatşünaslıq elminin hansı sahələri var? Bu sahələr nə ilə məşğuldur?

• Tətbiq.
Müzakirə.
Yaradıcı iş

Müzakirə edin:

Yazılı ədəbiyyatın inkişafını təmin edən başlıca amillər hansılardır?

• Evdə iş

Kitabxanadan və ya internetdəki mənbələrdən istifadə etməklə şifahi xalq ədəbiyyatının janrları barədə məlumat toplayın və təqdimat hazırlayın.

LAYİHƏ

1

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Ən qədim zamanlardan
XIII əsrə qədər

Ulu babalarımızın ən qədim zamanlarda yaratdığı söz sənəti ortağ türk ədəbiyyatı nümunələri hesab olunur. Orxon-Yenisey abidələri isə ortağ türk ədəbiyyatının ilk yazılı kitabələri



Orxon – Yenisey abidəsi

dir. Azərbaycanda ən qədim zamanlarda yaranan bir çox ədəbiyyat və mədəniyyət nümunələri sonrakı dövrlərə gəlib çatmamışdır. VII əsrdə Azərbaycanın ərəblər tərəfindən işğal olunması sənətkarlarımızın ərəb dilində yazıb-yaratmalarına səbəb oldu.

XI əsrin ortalarından Azərbaycanda farsca yazmaq ənənəsi başlayır. Hökmdarların fars dilinə üstünlük verməsi, bu dildə yazanlara qayğı göstərməsi həmin ənənənin uzun illər davam etməsi ilə nəticələnir. XI yüzillikdə ərəbcə yazan şair və alimlərimiz olsa da, farsca yazanların sayı get-gedə çoxalır və bu yeni ənənə möhkəmlənir.

XI–XII əsrlərdə yazılı ədəbiyyat, əsasən, saraylarda yaşayan sənətkarlar tərəfindən yaradılırdı. Onların əsərləri daha çox hökmdarların mədhinə – tərifinə həsr olunurdu. Həmin dövrdə fərqli məzmununda əsərlər də yaranırdı. Təbiətin, saf məhəbbətin tərənnümü, əmək adamlarına, sadə peşə sahiblərinə rəğbət, zamanə hökmdarlarından narazılıq və s. əks olunduğu əsərlər bu gün də maraqla oxunur.

XI əsrdə Qətran Təbrizi, XII əsrdə Nizami Gəncəvi, Əfzələddin Xaqani, Məhsəti Gəncəvi və digər qüdrətli sənətkarlar yaşayıb-yaratmışlar. Nizami yaradıcılığı başəri dəyərlərə əvəzsiz töhfə verən mənbə kimi bütün dünyada qiymətləndirilir.

Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatında misilsiz xalq yaradıcılığı hadisəsi olan “Dədə Qorqud” dünya ədəbiyyatında çox az rast gəlinən möhtəşəm abidələrdəndir. Ulu babalarımızın – oğuz türklərinin bədii düşüncəsinin məhsulu olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları ideya-məzmunu, təkrar olunmaz gözəlliyi ilə yüz illərdir dünya alimlərinin diqqət mərkəzindədir.

QAZAN BƏYİN OĞLU URUZ BƏYİN DUSTAQ OLDUĞU BOY

(“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından)
(*sadələşdirilmiş mətn, ixtisarla*)

• Yada salın

- Dastan janrının başlıca xüsusiyyətləri hansılardır?
- Ulu babalarımız “Dədə Qorqud” dastanında hansı adət-ənənələri yaşadırlar?

• Düşünün

- Uzaq keçmişdə yaranmış “Dədə Qorqud” dastanının bu gün də qiymətli olmasına səbəb, sizcə, nədir?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənənləşdirin.

1

Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəy yerindən durmuşdu. Qara yer üzərində otaqlarını tikdirmişdi. Min yerdə ipək xalça döşətmişdi. Hündür alaçıq göy üzünə dirənmişdi. Doxsan dəstə gənc oğuz məclisinə toplaşmışdı. Ağzı böyük şərab küpləri ortalığa qoyulmuşdu. Doqquz yerdə kef məclisi qurulmuşdu. Qızıl qədəhlər, sürəhilər düzülmüşdü... Ulaş oğlu Salur Qazan qızılı sapla tikilmiş çadır-otaqlar, qatar-qatar dəvələr bağışlayırdı. Oğlu Uruz qarşısında yay kimi söykənib durmuşdu. Sağ yanında qardaşı Qaragünə oturmuşdu. Sol yanında dayısı Aruz oturmuşdu.

Qazan sağına baxdı, qah-qah güldü. Soluna baxdı, çox sevindi. Qarşısına baxdı, oğlu Uruzu gördü. Əlini əlinə çalıb ağladı. Oğlu Uruza bu iş xoş gəlmədi. İrəli gəldi, diz çökdü. Çağırır atasına söyləyir, görək, xanım, nə söyləyir:

Ünüm ünlə mənim, sözümü dinlə, ağam Qazan!
Sağına baxdın, qah-qahla güldün.
Soluna baxdın, çox sevindin.
Qarşıya baxdın, məni görüb ağladın.
Səbəbi nədir, söylə mənə,
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

... Qazan bəy qızardı. Oğlanın üzünə baxdı. Çağırır söyləyir. Görək, xanım, nə söyləyir:

Bəri gəl, qulunum oğul!
Sağ tərəfə baxanda mən



... Oğlu Uruza bu iş xoş gəlmədi. İrəli gəldi, diz çökdü...

Qardaşım Qaragünəni gördüm, –
 Baş kəsib – qan tökübdür, haqqın alıb, ad qazanıbdır.
 Sol tərəfə baxdıqda dayım Aruzu gördüm, –
 Baş kəsib – qan tökübdür, haqqın alıb, ad qazanıbdır.
 Qarşıma baxanda səni gördüm,
 On altı yaşın oldu,
 Bir gün ola, düşüb ölən, sən qalarsan;
 Yay çəkməmişən, ox atmamışan,
 Baş kəsməyibsən, qan tökməyibsən.
 Qanlı Oğuz yurdunda bir mükafat almayıbsan.

Sabahkı gün vaxt gələr, mən ölüb sən qalanda taxt-tacımı birdən sənə verməzlər,
 – deyər sonumu andım, ağladım, oğul! – dedi.

Uruz burada söyləmiş, görəlím, xanım, nə söyləmişdir:

A bəy baba!
 ... Hünəri oğul atadanmı görər, öyrənər,
 Yoxsa atalar oğuldanmı öyrənir?
 Sən məni götürüb haçan kafir sərhədinə çıxardın,
 Qılınc çalıb bas kəsdin?
 Mən səndən nə gördüm ki, nə öyrənir? – dedi.

Qazan bəy əlini əlinə vurub qah-qah güldü. Dedi: “A bəylər, Uruz yaxşı deyir.

- Qazan bəyin məclisi necə təşkil edilmişdi?
- Qazan bəy sevinməsinin və kədərlənməsinin səbəbini necə izah edir?
- Uruzun atasına cavabı nə olur?
- Oğlunun sözlərindən sonra Qazan bəy hansı qərara gəlir?

Siz yeyiniz-içiniz, söhbətinizi eləyin. Mən bu oğlanı götürüb ova gedim. Yeddi günlük azuqə ilə çıxacaq. Ox atdığım yerləri, qılınc çalıb baş kəsdiyim yerləri göstərim. Kafir sərhədində Cızıqlara, Ağlağana, Göyçə dağına götürüb aparım. Sonra oğlana gərək olar, a bəylər!”

Qonur atını çəkdi, mindi. Donu qaş-daşla bəzənmiş üç yüz igidi seçdi, öz dəstəsinə qoşdu. Uruz da qırx ala gözlü igidini özü ilə apardı. Qazan oğlunu götürüb uca dağlar üzərinə ova çıxdı. Ov ovladı, quş vurdu. Ceyran-cüyür yıxdı. Hündür və gözəl göy çəmənlikdə çadır qurdu. Bir neçə gün bəylər eləcə yeyib-içdi.

2

Sən demə, Baş açıqın Dadiani qalasından, Aqsaqa qalasından kafirin casusu bunları görüb təkura dedi: “Hey, nə oturursan? İtini ulatmayan, pişiyini mi-yoldatmayan alplar başçısı Qazan öz oğlu ilə sərxoş olub yatır”.

On altı min qara donlu kafir ata mindi. Qazanın üzərinə irəlilədi. Baxıb gördülər altı bölük toz endi. Kimi dedi: “Ceyran tozudur”, kimisi dedi: “Düşmən gəlir”. Qazan dedi: “Ceyran olsaydı, bir, ya iki bölük olardı. Bilin ki, bu gələn düşməndir”. Toz yarıldı, gün kimi parıldadı, dəniz kimi çalxalandı, meşə kimi qaraldı. On altı min ip üzəngili, keçə papaqlı, azğın dinli, quzğun dilli kafir gəlib çıxdı. Qazan Qonur atını çəkdi, mindi. Oğlu Uruz bədöy atının cilovunu çəkib oynatdı, onun qarşısına gəldi, dedi:

Bəri gəl, ağam Qazan!
Dəniz kimi qaralıb gələn nədir?
Od kimi işarib, ulduz kimi parlayıb gələn nədir?
Öz dilinlə beş kəlmə xəbər ver mənə,
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Qazan dedi:

Bəri gəl, aslanım oğul!
Böyük dəniz kimi qaralıb gələn kafirin qoşunudur.
Gün kimi parlayıb gələn kafirin papağındakı işıqdır.
Ulduz kimi işarib gələn kafirin nizəsidir.
Azğın dinli yağıdır, düşməndir, oğul!

Oğlan dedi:

“Yağı” deyəndə nəyə deyirlər?”

Qazan dedi:

“Oğul, ona görə yağı deyirlər ki, biz onlara yetsek, öldürərik; onlar bizə yetse, öldürərlər”.

Uruz burada söyləmişdir. Görək, xanım, nə söyləmişdir:

Bəri gəl, ağam Qazan!
Qalxıb yerimdən bədöy atımı saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, böyük meydanda səyirdim mən sənin üçün!
Uzaq vuran sür nizəmi saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, qarınlara-kökslərə sancım mən sənin üçün!
Böyük, iti polad qılıncımı saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, kafir başın kəsdirim sənin üçün!
... Qırx igidimi saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, kafir başını kəsdirim sənin üçün!
Aslan adımı saxlayırdım sənin üçün.
Kafirlə əlbəyaxa tutaşım mən sənin üçün!
Ağız-dildən bir neçə söz söylə mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Qazan burada söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:

Oğul, oğul, ay oğul!
Səsimi eşit, sözümü dinlə!
O kafirin atdığı üç oxdan biri boşa çıxmaz oxcusu olur.
“Hay” demədən başlar kəsən cəlladı olur.
Adam ətindən qovurma edən aşpazı olur.
Bu sən deyən düşmən deyil.
Mən yerimdən qalxıb durum,
Qonur atın belinə qoy mən minim,
Böyük, iti polad qılıncı mən çalım,

Azğın dinli kafirdir, başlarını kəsim.
Dönə-dönə savaşım, dönə-dönə döyüşüm.
Qılinc çalib baş kəsməyi gör, öyrən.
Başın bəlaya düşsə, gərəyin olar...

Uruz burada söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:

A bəy ata, eşidirəm,
Ərəfatda erkək quzu qurban kəsmək üçündür.
Ata oğul qazanar ad üçün,
Oğul da qılinc qurşanar ata qeyrəti üçün,
Mənim də başım qurban olsun sənin üçün.

Qazan burada söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:

Oğul, oğul, ay oğul!
Düşmən arasına girib baş kəsməyibsən.
Adam öldürüb qan tökməyibsən.
Ala gözlü qırx igidi götür özünlə,
Köksü gözəl dağ başına çıx,
Mənim necə savaşaraq döyüşdüyümə,
Həm bax, öyrən, həm bizə göz olub, pusquda dur!

- Oğuz igidlərinin üzərinə gələn kimlər idi?
- Qazan bəy düşməni oğluna necə tanıdır?
- Uruzun qərarı nə olur?
- Qazan bəy oğlunun döyüşməsinə nə üçün razı olmur?

3

Uruz atasının sözünü sındırmadı. Geri döndü, yoldaşlarını da götürüb uca dağların başına çıxdı. O zamanlar oğul ata sözünü iki eləməzdi. İki eləsəydi, o cür oğulu qəbul etməzdilər. Uruz süngüsünü gen yaxasından keçirib yerə sancdı, durdu.

Qazan bəy gördü ki, kafir yaxınlaşdı. Atından endi, təmiz suda yuyundu. Ağ alnını yerə qoydu, iki rükət namaz qıldı. Adı gözəl Məhəmmədi yada saldı. Qara dinli kafirin gözünə qaranlıq çökdürdü. Hayqırab at sürdü, irəli gedib qılinc vurdu...

Uruz baxa-baxa cuşa gəldi. Dedi: “Bəri gəlin, qırx yoldaşım. Görürsünüz ki, ağam Qazan baş kəsdi, qan tökdü. Məni sevən igidlərim, nə durmusunuz, düşmən qoşununun bir ucuna hücum edək”. Qaracıq atını oynatdı. Uruz kafirin sağ cinahına at sürdü. Sağlı-sollu düşməni yaxşıca dağıtdı. Sanki dar yolda dolu düşdü, ya qaz sürüsünə şahin girdi. Kafirin bir cinahı basıldı. Azğın dinli kafir əldən düşüb ox atmağa başladı. Qaçarlardan biri Uruzun bədöy atını oxladı. At yixıldı. Kafirlər qayıdıb Uruzun üstünə düşdülər. Uruzun qırx igidi atdan endi... Qılinc siyirdilər. Uruzun üstündə çox vuruşdular. Lakin çoxluq qorxudur, dərinlik batır. Piyadanın ümidi olmaz. Uruza sağdan-soldan hücum etdilər, qırx yoldaşını şəhid etdilər. Oğlanın üstünə düşüb tutdular. Qollarını bağladılar. Üzü üstə salıb sürüdülər. Ağ ətindən qan çıxınca döydülər. “Ata” deyər ağlatdılar, “ana” deyər inlətdilər. Əli bağlı, boynu bağlı, üzü üstə salıb sürüyərək apardılar. Uruz dustaq oldu.

Qazanın xəbəri yox. Elə sandı ki, düşmən basılıb. Atın yüyənini döndərüb geri qayıtdı. Gəldi, oğlanı qoyduğu yerdə tapa bilmədi. “A bəylər, oğlan hara getmiş ola?” – dedi. Bəylər dedilər: “Oğlan quş ürəkli olur. Qaçıb anası yanına getmişdir”.

Qazan əsəbiləşdi, geri döndü. Dedi: “Bəylər, Tanrı mənə bir fərsiz oğul vermişdir. Gedək, onu anası yanından götürək, qılıncla parçalayaq, altı parça edək, altı yolun ayrıcına ataq. Bir daha kimsə çöllük yerdə yoldaş qoyub qaçmasın!” Sonra Qonur atını dizləri ilə vurub yola düşdü...

Xan qızı Boyu uzun Burla xatun Qazanın gəldiyini eşitdi. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirtdi. “Oğlancığımın ilk ovudur, ovu qanlı oğuz bəylərini qonaq edim!” – dedi. Xan qızı gördü ki, Qazan gəlir, özünü yığışdırıb yerindən cəld durdu... Qazanın qarşısına gəlib üzünə sarı baxdı. Sağına-soluna göz gəzdirdi. Oğlu Uruzu görmədi. Qara bağı sarsıldı, ürəyi yerindən oynadı, qara qıyma gözləri qan-yaşla doldu. Qazana söyləmiş, görək, nə söyləmiş:

Bəri gəl, Salur bəyi, Salur yaraşığı,
Başımın bəxti, evimin taxtı!
Xan atamın kürəkəni,
Xanım anamın sevimlisi,
...İgid bəyim Qazan!
Qalxıb yerindən sən durdun,
Oğlunla gözəl qara yallı Qazlıq atını mindin.
Boynu uzun vəhşi ceyranı vurub yıxdın,
Sən atını yüklətdin, geri döndün.
İki getdin, bir gəlirsən, balam hanı?
...Asılan uçurum qayalardan,
Qazan, oğlumu uçurdunmu?
Qamışlıqların aslanına yedirtdinmi?
Ağ əllərini qollarından bağlatdınmi?
Dörd yanına baxdırdınmi?
Dil-damağını qurutdunmu?
Qara gözündən acı yaşını axıtdınmi?
“Xanım ana! Bəy ata!” – deyib ağlatdınmi?

- Qazan bəy döyüşə necə hazırlaşır?
- Döyüşə girən Uruz necə vuruşur? Onun əsir düşməsinə səbəb nə olur?
- Oğlunun döyüş meydanından qaçdığını güman edən Qazan bəy hansı qərara gəlir?
- Uruzun ovdan dönmədiyini görəndən ana narahatlığını necə ifadə edir, oğlu barədə nə soruşur?

4

Bir daha söyləmiş:

Qarşı yatan uca dağdan
Bir oğul uçurdunsa, de mənə,
Külünglə yıxdırım!
Coşğun axan yüyrək sudan
Bir oğul axıtdınsa, de mənə,
Mənbəyini-mənsəbini dağıdım!
Azğın dinli kafirlərə
Bir oğul tutdurdunsa, de mənə;
Xan atamın mən yanına gedim,
Böyük qoşun, bol xəzinə alım,
Yaralanıb Qazlıq atımdan enməyincə,

- Ana – Burla xatun haqqında sizdə hansı təsəvvür yarandı?

Ətəyimlə alca qanımı silməyincə,
Qol-bud olub yer üzünə düşməyincə,
Bircə oğlumun xəbərini almayınca
Kafir yollarından dönməyəlim!

Oğlanın anası belə dedikdə Qazanın ağı başından getdi. Qara bağı sarsıldı, ürəyi yerindən oynadı. Qaranlıq çökmüş gözləri qan-yaşla doldu. Dedi: “Əzizim, oğul gəlsəydi, səndən soruşardımı? Qorxma, fikir eləmə, ovdadır. Ovda qalan oğul üçün

- Qazan bəyin sözləri onun haqqındakı təsəvvürünüzə nə əlavə etdi?

qəmlənmə! Mən Qazana yeddi gün möhlət ver! Yerdə isə, oğlumu yerdən çıxarım, göydə isə, göydən endirim. Tapa bildim, tapdım, tapa bilməsəm, Tanrı verdi, Tanrı aldı, neynəyək? Gəlib səninlə birlikdə qara şivən qoparırıq”.

Xan qızı dedi: “Qazan, oğlanın ovda olduğuna onda inanaram ki, yorğun atınla, kütləşmiş nizənlə ardına düşsən”.

Qazan geri döndü. Gəldiyi yol ilə də geri çapdı. Gecəni gündüzə qatdı. Oğlanın anası duymadan ələlti buyurdu: “Doxsan dəstə gənc oğuz ardımca gəlsin! Bəylər, bilin ki, Uruz dustaqdır”, – dedi.

... O yerə gəldi ki, düşmənlər basılmışdı. Gördü oğlanın ala gözlü qırx igidi qırılmışdır. Oğlanın bədöy atı oxlanmış yatır. Meyitlər arasında oğlunu tapmadı. Qızıl dəstəkli qamçısını tapdı. Yəqin bildi ki, oğlu kafirlərə dustaqdır, ağladı:

Uca dağımın zirvəsi oğul!

Coşqun sularımın daşqını oğul!

Qocalığımda itirdiyim təkə oğul! – dedi, – hönkürdü.

- Düşmənlərin əsir düşmüş Uruza münasibəti sizdə hansı hislər yaratdı?

Kafirin izinə düşdü. Kafir Dərbənddə sakın olmuşdu. Oğlana qara yapıncı geydirmişdilər. Eşikdə, qapı ağzında üzü üstə qoymuşdular. Girən-çıxan ayaqlayırdı. Fikirləşirdilər: “Köhnə düşmənlər əlimizə düşmüşkən əzabla öldürək!”

Qazan bəy yetişdi. Qonur atını oynatdı. Kafirlər Qazanın gəldiyini görüb təşvişə düşdülər. Kimi at minir, kimisi zirehli paltar geyir. Oğlan başını qaldıraraq soruşdu: “A kafir, nolub?”. Kafir dedi: “Atan gəlib, tutmaq istəyirik”. Oğlan dedi: “Aman, ay kafir, aman! Tanrının birliyinə şübhə yoxdur!”

Kafirlər oğlana aman verdilər. Əlini-gözünü açdılar. Oğlan atasına qarşı gəldi, söylədi, görək, nə söylədi:

Bəri gəl, a bəy ata!

Haradan bildin dustaqlığımı?

Ağ əllərimin arxamda bağlandığını?

Ağ boynuma qıl sicimin taxıldığını?

Qaragözlü igidlərimin qırıldığını?

Sən gəlincə, ata, kafirlər danışdılar:

“Qonur atlı Qazanı tutun,

Ağ əllərini, qollarını bağlayın.

Səs-səmirsiz gözəl başını kəsin,
 Alca qanını yer üzünə tökün.
 Oğlu ilə özünü bir yerdə öldürün,
 Ocağını söndürün!” – deyə söylədilər.
 Xan ata, qorxuram səyirdərkən
 Qonur atını sürüşdürəsən,
 Vuruşarkən özünü tutdurasan,
 Xəbərsizcə gözəl başını kəsdirəsən.
 Ağbirçəkli anamı “oğul” deyərkən
 “Başım baxtı Qazan” deyə ağladasan.
 Qayıdaraq, ata, geriye dön!
 Sür atını, qızıl tağlı evinə get!
 Qarıcıq olmuş anamın ümidi ol!
 Qaragözlü bacımı ağlatma!
 Qarıcıq olmuş anamı sızlatma!
 Ata ölsə oğul üçün, eyibdir.
 Yaradana and verirəm səni, ata!
 Qayıdaraq geriye dön, evinə get!
 Qoca anam qarşılayıb soruşsa, ata, doğru xəbər ver.
 Sənin oğlunu gördüm, de!
 ... Ağır buxov topuğumu döyənək edib, de!
 Yanmış arpa çörəyi, acı soğandır yeməyi, de!
 Bir ay yola baxsın, gəlməsəm, iki ay baxsın!
 İki ayda gəlməsəm, üç ay baxsın!
 Üç ayda gəlməsəm, o vaxt bilsin ölmüşəm.
 ... Mənim anam göy geyinib qara sarınsın!
 Qalın Oğuz elində yasımı tutsun!
 Mənim başım sənin yolunda qurban olsun!
 Geri dön, ata!

- Uruzun sözləri onun haqqındakı təsəvvürünüzə nə əlavə etdi?

5

Oğlan bir daha söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:

Qarşı yatan uca dağlar
 Salamət olsa, el yaylar.
 Aşqın-daşqın sellər, sular
 Salamət olsa, axar-çağlar.
 ... Sən sağ ol, anam sağ olsun!
 Allah sizə məndən yaxşı oğul verər.
 Anam mənə halal etsin ağ südünü,
 Vuruşma sən, qayıt, ata, qayıt geri!

- Bu sözləri deməkdə Uruzun məqsədi nədir?

Qazan burada söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş, demişdir:

Oğul, oğul, ay oğul!
 Qarşımdakı uca dağımın zirvəsi oğul!
 Güclü belimin qüvvəti, canım oğul!

Qaranlıq gözlərimin işığı oğul!
 Dan söküləndə yerimdən səninçün durmuşam.
 Qonur atı çaparaq səninçün yormuşam.
 ... Oğul, burdan qayıdaraq evə getsəm,
 Ağca üzülü anan gəlib “oğul” desə,
 Deyimmi ki, ağ əlləri arxasında bağlıdır?
 Deyimmi ki, qıl örkən də ağ boynuna taxılıdır?
 Deyimmi ki, necə səni yüyürdülər ayaqla?
 Onda mənim bəs namusum hara getsin, de,
 bala?...

- Qazan bəy
 “Onda mənim
 bəs namusum
 hara getsin, de,
 bala?” sözləri ilə
 Uruzu nəyə inan-
 dırmaq istəyir?

Qazan yenə dedi:

Qarşıdakı uca dağlar
 Qurusa, otu bitməz, el yaylamaz!
 Axıntılı gözəl sular
 Qurusa, aşib-daşmaz.
 Atan qoca, anan qarı,
 Səndən yaxşı Allah bizə oğul verməz.
 Versə belə, sənin yerini tuta bilməz.
 Qara bulud olub göy asimanda,
 Kafirin üstündə qoy gurlayım mən.
 Ağ ildırım olum qoy çaxım mən.
 Kafiri qamış kimi od olub yandırım,
 Bir nəfərin yerinə doqquzunu saydırım.
 Vuruş, döyüş səsiylə qoy aləmi doldurum.
 Yaradan Allah köməyim olsun!

6

Qonur atından yerə endi, axıb gedən təmiz suda yuyundu. Ağ alnını yerə qoydu. Namaz qıldı, ağladı. Qadir Tanrıdan hacət istədi. Məhəmmədə salavat çəkdi. Dəvə kimi kükrədi. Aslan kimi nərə çəkib hayqırdı. Kafirlərə yalnız hücum etdi, at sürüb qılinc vurdu. Dönə-dönə yaxşıca vuruşdu. Kafiri məğlub etmək istədi, bacarmadı. Bir saat ərzində atla üç dəfə hücum etdi. Birdən göz qapağına qılinc toxundu. Qara qanı şoruldayıb gözünə töküldü. Özünü xəlvət yerlərə saldı. Görək indi Yaradan neynəyir.

- Qazan bəyin düş-
 mənle təkbaşına
 döyüşə girməsi-
 nə səbəb nə idi?

Boyu uzun Burla xatun oğlunu andıqca qərarı qalmadı. Qırx incə belli qız-oğlanla Qara ayğırını mindi. Böyük qılincinə qursandı. “Başımın tacı Qazan gəlmədi”, – deyə izinə düşüb getdi. Gəlib-gəlib Qazana yaxınlaşdı. Qazan öz arvadını tanıya bilmədi. Dedi:

Qara ayğırın cilovunu mənə ver, igid!
 Ayaq saxla, üzümə bax bir, igid!
 Altındakı qara ayğırı mənə ver, igid!
 Əlindəki sür nizəni,

Yanındakı göy polad silahı mənə ver, igid!
Bu günümdə kömək ol mənə!
Qala-ölkə verim sənə!

Burla xatun dedi:

... Qalxıb yerindən duran Qazan!
Qaragöz atın belinə yatan Qazan!
Uca dağımı yıxan Qazan!
İri kölgəli ağacımı kəsən Qazan!
... Xan qızını – halalını tanımayır gözün sənini!
Nə olmuşdur sənə belə, huşunumu itirmisən?
Çal qılıncını, çatdım, Qazan! – dedi.

- “Qazan bəylə Burla xatunun döyüş meydanında qarşılaşması boyun ən təsirli səhnəsidir” fikrinə necə münasibət bəsləyirsiniz?

Bu zaman Oğuz igidləri bir-bir yetişdi. Görək, xanım, kimlər yetişdi:

... Acığı tutanda qara daşı kül eləyən, qara bığını boynunun ardında düynləyən, Qazanın qardaşı Qaragünə çapar yetdi: “Çal qılıncını, qardaş Qazan, çatdım!” – dedi. Onun ardınca görək, xanım, kimlər yetişdi:

Dəmir qapı Dərbənddəki dəmir qapını alan, altmış tutamlıq böyük nizəsinin ucunda igidləri böyürdən, Qazan kimi pəhləvanı bir savaşda üç dəfə atından yıxan Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz çapar yetdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca, görək, xanım, kimlər yetdi:

Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb aşan, atı böyük gəlin otağının qarşısına gələn, Qalın Oğuzun sevimlisi, Qazan bəyin dostu, silahdaşı Boz aygırlı Beyrək çaparaq yetdi: “Çal qılıncını, xanım Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca görək kimlər yetişdi:

... Qalın Oğuz bəylərini bir-bir yıxan Qazılıq qoca oğlu Yeynək bəy çaparaq yetdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca görək kimlər yetişdi:

İyirmi dörd Oğuz elini tərif edən Dəli Dondaz yetdi.

Onun ardınca min nəfərin başçısı Düyər yetdi. Onun ardınca minbaşı Bügdüz Əmən yetdi. Onun ardınca doqquz tayfanın başçısı Aruz yetdi. Saydıqca Oğuz bəyləri tükənən deyil.

- Qazan bəyin köməyinə yetişən oğuz igidlərinin adlarının bir-bir çəkilməsinə səbəb, sizcə, nədir?

7

Qazanın bütün bəyləri yetdi, ətrafına yığıldılar. Təmiz suda dəstəmaz aldılar. İki rükət namaz qıldılar. Adı gözəl Məhəmmədə salavat gətirdilər. Cəsarətlə kafirin üstünə at saldılar, qılınc çaldılar.

O gün cıyerli, cəsur igidlər bəlli oldu. O gün namərdlər gizlənməyə yer axtardı. Bir qiyamət savaş oldu, meydan dolu baş oldu. Bir qiyamət günü oldu, bəy nökdərdən, nökdər bəydən ayrıldı.

Oğuz bəyləri ilə Dəli Dondaz sağdan birinci hücum etdi. Cəsur igidlərlə Qarabudaq soldan hücum etdi. Qazan özü düşmən qoşununun mərkəzinə hücum etdi. Təkur ilə Şöklü Məlikə çatdı. Böyüdüb atdan saldı. Al qanını yer üzünə tökdü.

Sağ tərəfdə Dondaz Qara Tükənə qarşı gəldi. Qılınclayıb yerə saldı. Sol tərəfdə Buğacıq Məlikə qarşı Qarabudaq gəldi. Nizəsi ilə sancıb yerə saldı, bir anda başın kəsdi.

Boyu uzun Burla xatun kafirin qara bayrağını qılıncladı, yerə saldı. Təkur basıldı, qalan düşmənlər qaçdı. Dərələrdə kafirlər qırıldılar. On beş min kafirdən kimi qırıldı, kimisi tutuldu.

Qazan oğlunun yanına gəldi. Atından düşüb əllərini açdı. Ata ilə oğul qucaqlaşib görüşdülər. Oğuzlardan üç yüz igid şəhid oldu. Qazan öz oğlunu xilas edib geri döndü. Vuruş uğurlu oldu. Oğuz bəyləri sevindilər...

Qazan Ağca Qala Sürməliyə gəlib qırx otaq tikdirdi. Yeddi gün, yeddi gecə yemək-içmək oldu. Qırx evli qul ilə qırx cariyəni oğlunun başına çevirib azad elədi. Qəhrəman igidlərə qala, ölkə verdi, cübbə-çuxa verdi. Dədə Qorqud gəldi, qopuz çaldı. Bu oğuznaməni düzdü-qoşdu. Belə dedi:

İndi hanı o dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənim deyənlər?
Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya!

Xeyir-dua verək, xanım!

Yerli uca dağın yıxılmasın!
Kölgəli iri ağacın kəsilməsin!
... Vuruşanda iti polad qılının gödəlməsin!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Axır gündə arı imandan ayırmasın!
Ağ alnımızı yerə qoyub beş kəlmə dua etdik, qəbul olunsun!
Ulu Tanrı yığışdırsın, saxlasın günahımızı,
Adı gözəl Məhəmmədə bağışlasın, xanım, hey!!!

- Boydakı təsvirlər döyüşün başlanması və gedişi barədə aydın təsəvvür yaradırımı?

- Qazan bəyin təşkil etdiyi qələbə şəhriyyində sizin üçün maraqlı olan nədir?

- Dədə Qorqudun alqışlarında sizin üçün maraqlı və yaddaqalan nə oldu?

LAYIHƏ

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Əsərin ilk üç parçasının hər birinin oxusundan (bunu fərqli formalarda həyata keçirə bilərsiniz) sonra onlara aid suallara cavab verin.
2. Oxuduğunuz parçalardan seçdiyiniz hissəyə ad verin, məzmununu tərtib etdiyiniz plan əsasında geniş nağıl etməyə hazırlaşın.

• Evdə iş

1. Dastanın ardını oxuyun.
2. Tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırın.

II dər

• Məzmun üzrə iş

1. Evdə oxuduğunuz parçaları bir daha nəzərdən keçirin, sonra mətnlə bağlı suallara parta yoldaşınızla birlikdə cavab hazırlayın.
2. Kiçik qruplarda birləşib cavabları dəqiqləşdirin, sonra təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

Bilik və bacarıqlarınızı tətbiq edin.

1. Əsərdə dastan janrına məxsus hansı xüsusiyyətləri göstərə bilərsiniz?
2. Kiçik qruplara ayrılın, aşağıdakı tapşırığı yerinə yetirin.
 - Dairələri (onların sayı çox ola bilər) dəftərinizə çəkin.
 - Hadisələrin başlanğıcını, münaqişənin (ziddiyyətin) yaranmasını, inkişafını, ən gərgin, yüksək mərhələyə çatmasını, həll olunmasını (açılmasını) və sonluğu bir-iki cümlə ilə yazın.



• Evdə iş

- Obrazların nitqi – danışığı üçün mühüm hesab etdiyiniz söz və ifadələri müəyyənləşdirib yazın. Nə üçün məhz onları seçdiyinizin səbəbini aydınlaşdırın.

III dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Aşağı siniflərdən tanış olduğunuz, yaşı min ildən xeyli çox olan “Dədə Qorqud” dastanı dünya ədəbiyyatının möhtəşəm əsərlərindəndir. Bu dastanda babalarımızın – oğuz türklərinin yurd, vətən sevgisi, dövlətçilik təfəkkürü, anaya, övlada, bütövlükdə ailəyə münasibəti geniş əksini tapıb.

Oğuzlar yurdlarına vaxtaşırı basqın edən, var-dövlətlərini yağmalayan, günahsız, silahsız insanları qətlə yetirən amansız düşmənlə – “qara donlu kafirlər”lə döyüşməyə məcbur olurlar. Qalib gəldikdə qaçanı qovmur, aman diləyəni öldürmür, mərdlik, insanlıq nümunəsi göstərirlər.

Dastanda Dirə xan, Qazan xan, Beyrək kimi oğuz igidləri ilə yanaşı, Burla xatun, Banuçiçək kimi qəhrəman qadın surətləri də yaradılmışdır.

Boyları düzüb-qoşan, dastanı ilk dəfə söyləyən ozanlar ozanı Dədə Qorquddur. Dastan Dədə Qorquddan sonra da başqa ozanlar tərəfindən qədim musiqi aləti olan qopuzun müşayiəti ilə oxunmuşdur. O, bir neçə əsr şifahi olaraq söyləndikdən sonra yazıya alınmış, “Dədə Qorqud” kitabları yaranmışdır. Həmin kitablar “Kitabi-Dədə Qorqud” adlanır.

Vətənə layiq, düşmən qabağında dayana bilən gənclərin tərbiyə edilməsi oğuzları ciddi düşündürən qayğılardan idi. Bu, “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”da ön plana çəkilmişdir. Boyun üzərində müşahidələrinizi davam etdirin. Obrazların yadda qalan, cəlbədicə olmasının səbəbini, dastanın bədii təsir gücünü artıran vasitələri müəyyənləşdirməyə çalışın.

• Araşdırın • Fikirləşin • Cavab verin

2. Qazan bəyi Oğuz elinin sərkərdəsi kimi səciyyələndirən mühüm xüsusiyyətlər hansılardır? Boyun ilk epizoduna xüsusi diqqət yetirməklə suala cavab hazırlayın.
3. Qazan bəyi ailə başçısı və ata kimi necə səciyyələndirərsiniz? Onun nitqindən – danışığından nümunələr göstərməklə fikrinizi əsaslandırın.
4. Burla xatun obrazını davranış və əməllərinə görə səciyyələndirin. Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
5. Uruz obrazının xarakterindəki başlıca cəhətlər hansılardır? Onun nitqinə, davranış və əməllərinə aid nümunələr göstərməklə fikrinizi əsaslandırın.
6. Dastanın maraqla oxunmasına səbəb, sizcə, nədir? Əsərin bədii gözəlliyini artıran vasitələri, məcazların rolunu nümunələr əsasında aydınlaşdırmağı unutmayın.
7. Boydakı başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir?

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

Müzakirə edin: “Dədə Qorqud” dastanı incəsənətin digər növlərində.

• Evdə iş

Aşağıdakı mətni oxuyun. Dərslərdəki “Qısa ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti”ndən, eləcə də digər mənbələrdən (kitabxana, internet və s.) istifadə etməklə ədəbi növ və janrlarla bağlı məlumatınızı zənginləşdirin.

UNUTMAYIN!

Aşağı siniflərdə “janr”, “nağıl janrı”, “hekayə janrı” kimi söz və ifadələrə rast gəlmisiniz. Dərslərdə “növ”, “ədəbi növ” söz və ifadəsi ilə tez-tez qarşılaşacaqsınız. Bilirsiniz ki, həyat hadisələri bədii əsərlərdə fərqli üsullarla əks olunur. Elə buna görə də bədii əsərlər üç qrupa – növə bölünür: **epik növ, lirik növ, dramatik növ.**

Epik növə daxil olan janrlarda həyat hadisələri daha çox *təhkiyə, nağıllanma* yolu ilə əks etdirilir. Buna görə də epik növün imkanları daha genişdir. Yəni bu növə olan əsərlərdə bir-biri ilə əlaqədar olan çoxlu əhvalat və hadisə, insan obrazları, onların həyatı, fəaliyyəti, cəmiyyəti düşündürən problemlər və s. əhatəli təsvir olunur.

Epik əsərlərdə təhkiyə, nağıl olunma ilə yanaşı, *təsvir* də mühüm yer tutur. İnsanın mənəvi aləminin, xarici görkəminin, məişətinin, eləcə də təbiətin və s. təsvirinə epik növdə geniş yer verilir. Bu növün janrları çoxdur; şifahi ədəbiyyatda əfsanə, nağıl, dastan və s. epik növün janrları sayılır. Yazılı ədəbiyyatda isə hekayə, novella, povest və s. həmin növün janrları hesab olunur. Epik növdə olan əsərlər həm nəsrə (məsələn, hekayə), həm də nəzmlə (məsələn, poema) yazılır.

Lirik növə məxsus əsərlərdə isə əhvalat və hadisə yox, onların şairdə yaratdığı təəssürat ifadə olunur. Müşahidə olunanın, təxəyyüldə canlandırılanın doğurduğu hiss-həyəcan və düşüncə lirik şeirlərin ideya-məzmununu təşkil edir.

Bu əsərlərdən danışılarda *lik qəhrəman* anlayışı tez-tez işlədilir. Lirik qəhrəmanla şairin şəxsiyyəti arasında güclü əlaqə olsa da, onları həmişə eyniləşdirmək olmaz. Deməli, lirik qəhrəmanın hiss və düşüncələrinin şairin hiss və düşüncələri ilə həmişə tam üst-üstə düşdüyünü demək yanlışdır. Çünki şair heç də həmişə yalnız öz fikir və düşüncələrini ifadə etməklə məhdudlaşmır.

Belə əsərlərdə müəyyən ölçünün (vəznin) tələblərinin gözlənilməsi güclü ahəng yaradır. Bu isə əsərin təsir gücünün daha da artmasına və oxucuda yüksək hiss-həyəcanın baş qaldırmasına səbəb olur.

Şifahi ədəbiyyatda lirik növün janrlarına nümunə olaraq bayatı, gəraylı, qoşma və s. göstərmək olar.

Yazılı ədəbiyyatda isə qəzəl, qitə, rübai, müxəmməs və s. qədim dövrlərdən başlayaraq geniş yayılmış janrlardır.

Dramatik növdə həyat hadisələri, əsasən, obrazların danışığı, davranışı və hərəkətləri ilə ifadə edilir. Bu növdə olan əsərlərdə hadisələrin, insanların, təbiətin və s. təsvirinə imkan olmur. Bütün bunlar barədə *remarka* adlanan yığcam qeydlərdə – yazılarda məlumat verilir.

Dramatik növün *dram*, *komediya*, *faciə* kimi janrları var.

LAYİHƏ



XAQANI ŞİRVANI
(1126–1199)

“İraqa, İrana eyləsəm səfər,
Başıma yağıştək yağar simü zər...
Şahlar məclisimdə diz çökər mənim,
Başıma tabaqla zər tökər mənim...
Lakin üzüm gülməz, gözlərim ağlar...
Qəlbimdə dağ qədər ağır intizar.
Vətən həsrətilə töküb göz yaşı,
“Ah, vətən!” deyərəm mən hər söz başı”.

• Yada salın

- Nəsihət məzmunlu hansı əsərlərlə tanışsınız?
- Bu əsərlərdə daha faydalı hesab etdiyiniz fikirləri xatırlada bilərsinizmi?

• Düşünün

- Uzaq keçmişin bədii nümunələrindəki hansı nəsihətlər bugünkü oxucu üçün faydalı ola bilər?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

GƏNCLƏRƏ NƏSİHƏT (ixtisarla)

Fitnə törətmə, ey fitnəkar cavan!
Fitnədir elləri dərdlərə salan.

Cana məlhəmsə də vəfa, etibar,
Fitnəkarlıq edər onu tarımar.

Hiylə – oğurluqdur, xoşsa əvvəli,
Oğrunun axırda kəsilər əli.

Nifaq xəstəsisən nə qədər ki sən,
Əlac saymaqdan da ziyan görürsən.

Vəfa küçəsində ev tut, yəqin bil:
Vəfa mənzilidir ən yaxşı mənzil.

Bu gün yoxdursa da kimsədə vəfa,
Vəsiyyət edirəm, olma bivəfa.

Çalış, az dostluq et, etsən də əgər,
Dostluqda möhkəm ol, sözdə mötəbər.

Dostu qovanları alma yanına,
 Yoxsa gözün ağlar bu əhvalına.
 Dostun haqlı vursa birini zinhar,
 Demək ki, layıqdır, çıxma havadar.
 Dost müttəhim edib, kimi etsə rədd,
 Qardaşın olsa da, önünə çək sədd.
 Qırsa bir budağı dost hirslənərək,
 O, cənnət ağacı olsa da, əl çək.
 Dostun əkdüyü gül olsa da tikən,
 Çıxarıb yerindən onu atma sən.
 Həqq yolunda çalış o qədər ki, həqq
 Razı qaldığını biləsən mütləq.
 Bir kiçik adama nəvaziş etsən,
 Sənin böyüklüyün getməz əlindən.
 Razılıq etsə də səndən bir nadan,
 Onun tərifinə aldanmayasan.
 Sən onu öydükcə, o lovğalanar,
 Özünü yoldaş yox, əmoğlun sanar.
 Daha boyun qoymaz işə, xidmətə,
 Lovğalar yabançı olur hörmətə.
 Boyun böyüklüyü deyildir gərək,
 Hümmət böyük olsun, bir də ki ürək.
 Dünyada ağıltək bir ustad varmı?
 O, bir qul yanında şagird olarmı?
 Sənətdə tək olan bu Xaqanidən,
 Gəl incə mənalı fikir eşit sən.
 Qorun pis adamdan, anla ki, onlar
 Əqrəbtək kor olar, ilantək lal, kar.

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Müəllimin oxusunu və izahını diqqətlə izləyin. Tanımadığınız sözlərin mətnə müvafiq mənasının aydınlaşdırılmasında fəal iştirak edin.
2. Şeiri bütövlükdə bir daha nəzərdən keçirin, fikirlərinizi fərdi olaraq iki hissəli gündəlikdə yazın.
3. Kiçik qruplarda birləşib qənaətlərinizi bölüşün, fikirlərinizi ümumiləşdirin.
4. Təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

- Şeirdəki fikirlərlə səsleşən atalar sözü və məsəllər toplayın, mənalarnı aydınlaşdırmağa çalışın.

II dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Dövrünün qüdrətli sənətkarlarından olan Xaqani XII əsrdə yaşayıb-yaratmış, zəngin, mənalı yaradıcılığı ilə Şərq ədəbiyyatına güclü təsir göstərmişdir. Ənənəyə uyğun olaraq fars dilində yazan şair bir müddət sarayda yaşamış, hökmdarları tərif edən əsərlər yaratmışdır. Sonralar saraydan üz çevirmiş, zamanənin eyiblərini tənqid edən kəskin ruhlu əsərlər yazmışdır. Onun yaradıcılığında gəncliyə rəğbət hissi aydınca duyulur. Bu, “Gənclərə nəsihət” əsərində də əksini tapıb. Əsərin üzərində müşahidələrinizi davam etdirin, ondakı fikirlərin hər birinin faydası, əhəmiyyəti barədə düşünün.

Şeirin maraqla oxunmasını təmin edən bədii vasitələr çoxdur. *Bunlardan biri **bədii təzaddır**. “Təzad” sözü **ziddinə, əksinə olmaq** anlamındadır. Məzmunca bir-birinə zidd olan anlayışların, hadisələrin və s. bədii əsərdə qarşılaşdırma şəklində təqdim edilməsi təzad adlanır. Bədii təzad da təkrir, bədii sual və başqa ifadə vasitələri kimi, əsərin təsir gücünün artmasında əhəmiyyətli rol oynayır.*

*Bu gün yoxdursa da kimsədə vəfa,
Vəsiyyət edirəm, olma bivəfa.*

Bu nümunədəki təzad fikrin daha təsirli ifadəsinə səbəb olmuşdur. Bir tərəfdən heç kimdə vəfa olmadığı bildirilsə, digər tərəfdən vəfalı olmağın vacibliyi vurğulanır. Təzadın, eləcə də digər vasitələrin şeirə gətirdiyi bədii gözəlliyin müəyyənləşdirilməsi onun ideya-məzmununu daha ətraflı aydınlaşdırmağınıza imkan yaradacaqdır.

• Araşdırın • Fikirləşin • Cavab verin

2. Bu əsəri yazmaqda şairin məqsədi, sizcə, nə olmuşdur?
3. Şeirdə əksini tapmış nəsihətlərdən hansılarını daha faydalı hesab edirsiniz? Səbəbini izah edin.
4. Hansı əməllər gənclər üçün daha təhlükəli hesab olunur? Fikrinizi əsaslandırın.
5. “Şeirdə dostluq haqqında deyilənlərin bir qismi mübahisəlidir” fikrinə münasibət bildirin. Mövqeyinizi nümunələrlə əsaslandırın.
6. Əsərin bədii təsir gücünü artıran vasitələrin rolunu nümunələr əsasında aydınlaşdırın.
7. Şeirdəki başlıca fikir – ideya nədir?

• Evdə iş

- Kitabxanadan və ya internetdəki mənbələrdən nəsihət məzmunlu əsərlərə aid bir neçə nümunə seçin. Onlarda məzmunca yaxın olan fikirləri müəyyənləşdirib qeyd edin, şifahi təqdimata hazırlaşın.

III dər

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. Aşağıdakı nümunələrlə tanış olun, sonra parta yoldaşınızla birlikdə hər birinin mənasını aydınlaşdırmağa çalışın.
 - a) Səadət kamalla yetişir başa,
Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa.
Başına əfsanə düşdüüy zaman,
Allah qorxusunu unutma bir an.
Öz adına layiq işlər gör ki sən,
Axırda utanma xəcalətindən.
(N.Gəncəvi)
 - b) İttifaq eylə dost ilə hər an,
İttifaq ilə əmr olur asan.
Dəhrdə etmə iftiraqə həvəs,
İttifaq ilə kəslər olmuş kəs.
(S.Ə.Şirvani)
 - c) İnsanın şərəfi, bəzəyi, mənə,
Deyildir nə ipək, nə tirmə, oğlum!
Yaxşıdan yaxşı ol ellər içində,
Dostuna bir ziyan yetirmə, oğlum!
(S.Rüstəm)
 - ç) Hər işin güntək aydın,
Ürəyin təmiz olsun.
Acı-şirin haqqı de,
Acı olsun, düz olsun.
(F.Qoca)
2. Qənaətləriniz yaxın olan yoldaşlarınızla birləşib kiçik qruplar yaradın və fikirlərinizi dəqiqləşdirin. Nümunələrdə ifadə olunmuş fikirlərlə “Gənclərə nəsihət” əsərindəki fikirlərin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirib təqdimatlar əsasında müzakirə edin.
3. Mövzulardan birini seçib işləyin.
 - a) “Dostumda hansı cəhətlərin olmasını vacib sayıram?” mövzusunda inşa yazın.
 - b) “Yaxşı insan olmaq nə deməkdir?” mövzusunda esse yazın.
4. İnşa və essələrdən nümunələri təqdimatlar əsasında müzakirə edin.

• Evdə iş

- “Şər və pisləkdən uzaq olmaq fikrini necə başa düşürəm?” mövzusunda esse yazın.

UNUTMAYIN!

Əsərin məzmununun öyrənilməsi və təhlili ilə bağlı bacarıqlarınızı bu sinifdə də inkişaf etdirəcəksiniz. Məzmunun öyrənilməsi ilə əlaqədar tapşırıqlar əsərə daha tez-tez müraciət etməyə, obrazların nitqi üçün səciyyəvi olan nümunələrin, başlıca fikrin dərk edilməsində əhəmiyyətli olan epizodların üzərində işləməyə istiqamətləndirəcəkdir.

Təhlillə bağlı tapşırıqlar sizdə yeni bacarıqların yaranmasına səbəb olacaqdır. Ədəbi qəhrəmanlara, eləcə də əsərin bədii xüsusiyyətlərinə qiymət vermək, mövzu və ideyasını müəyyənləşdirmək və s. diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır. Ədəbi qəhrəmanların təhlilində xüsusi önəm veriləcəkdir. Çünki ədəbi qəhrəmanların – obrazların başa düşülməsi və onlara əsaslandırılmış münasibət bildirilməsi əsərin ideyasının müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirmək üçün aşağıdakılara diqqət yetirmək vacibdir:

- Əsərin məzmunu mükəmməl öyrənilməlidir.
- Ədəbi qəhrəmanların xarakterinin açılmasında mühüm rolun epizodlar müəyyənləşdirilməlidir.
- Mühüm epizodlara və əsərin bütövlükdə məzmununa əsasən ədəbi qəhrəmanın:
 - a) xarakterindəki başlıca cəhətlər müəyyənləşdirilməlidir;
 - b) davranış və əməllərindəki özəlliklər aydınlaşdırılmalıdır;
 - c) digər obrazlarla oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, yazıcının ona münasibəti aşkara çıxarılmalıdır;
 - ç) nitqi, danışq tərz, bağlı olduğu məişət təsvirləri aydınlaşdırılmalıdır.



NİZAMİ GƏNCƏVİ
(1141–1209)

“Qəflətdə oynama, qeyrət vaxtıdır,
İndi hünər vaxtı, şöhrət vaxtıdır.
Ucalmaq istəsən, bir kamala çat,
Kamala ehtiram göstərir həyat”.

• Yada salın

- Nizaminin hansı əsərləri ilə tanışsınız?
- Onun yaratdığı insan obrazları hansı cəhətlərinə görə diqqəti çəkir?

• Düşünün

- Qədim və orta dövrlərin ədəbiyyatında hökmdarlara, hakimlərə nəsihət və etirazların geniş ifadə olunmasına səbəb nə idi?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

SULTAN SƏNCƏR VƏ QARI (ixtisarla)

1

Zülm edib bir qarıya çox uddurmuşdular qan,
O da Sultan Səncərin tutaraq yaxasından
Dedi ki: – Səndə insaf az görmüşəm, qulaq as!
Səndən gördüyüm zülüm əsla hesaba sığmaz.
Bir kefli dargə gəlib evimdə məni söydü,
Salıb təpik altına doyuncə döydü, döydü.
Mən günahsız qarının saçlarına atdı əl,
Üzü üstə sürüdü evdən çölə əlbəəl.
Camaat arasında söyüb məni qudurdu,
Evimin qapısına zülmün möhrünü vurdu.
Dedi: – Ey qozbel qarı, söylə, filan gecədə
Filankəsi kim vurdu yaşadığın küçədə?
Evimi çox axtardı: Qatil hardadır? – deyə,

Ey padşah, bu həqarət sığarmı yerə, göyə?
 Darğanın sərxoşluğu olmuş bu işə maya,
 Bəs niyə mən yazığı salır qısmə-boğmaya?
 Vilayəti soyarkən padşahın adamları,
 Cinayətkar olarmı bunda məgər bir qarı?
 Bu zülmə əl atarkən darğa xalq görə-görə
 Mənim ismətim, sənəin ədlin salınmış yerə.
 Bu yaralı sinəmdən bir də axıtdılar qan,
 Özümlü itirmişəm, qalmamışdır məndə can.
 Ey şah! Dada çatmasan, olurkən qəlbim kabab,
 Qiyamətin günündə çəkilər səndən hesab.
 Ah, səndə nə ədalət, nə mərhəmət görürəm,
 Mən səndə sonsuz zülüm və əziyyət görürəm.
 Rəiyyətə hər zaman kömək etməli padşah,
 Səndən xarlıqdır gələn bizə, ol bundan agah.
 Bir hünər deyil almaq yetimlərin malını,
 Buna mərdlik deməzlər, düşün işin dalını.
 Çapdırıb qarıları, qırdırma gəl acından,
 Onların gəl utan bir qar kimi ağ saçından.
 Sən bir qulkən edirsən padşahlıq iddiası;
 Azğınsan, şah deyilsən, sənsən doğuran yası.
 Padşah öz ölkəsini görmək istəsə abad,
 Etsin rəiyyətinəi gerək məsud, gerək şad.

2

Ta ki hamı hökmünə etsin hörmət, əysin baş,
 Könüllər onu bilsin özünə bir dost, sirdaş.
 İşlərinlə aləmi alt-üst eyləmişən sən,
 Söylə bir, özlüyündə nə hünər göstərmisən?
 Bir zamanlar türklərin çox yüksəkdi dövləti,
 Bəyənildi hər yanda ölkəsi, ədaləti.
 Zalımlığın bəllidir, işin-peşən talandır,
 Sən ki hindli quldursan, türk olmağın yalandır.
 Dağıldı şəhərlinin evi sənəin əlinlə,
 Əkinçinin xırmanı dənəsiz qaldı sənəinlə.
 Ölümün dəhşətindən qorxub bir hesab apar,
 Növbə sənə də çatır, əlini eylə hasar.
 Ədalət çıraqındır yolunda, olma naşı,
 Bu günündür sabahın ən məhrəban yoldaşı.
 Qarıları sözlənlə şad et, sevdəi özünü,
 Sən bu qoca qarının unutma gəl sözlünü.
 Çəkin, çarəsizlərin dağıtma var-yoxunu,
 Bəlkə, o qəmlilərin yeməyəsən oxunu.
 Sən ki hər bir bucağa ox atırsan bu qədər,
 Acların qarğıışından, söylə, qafilsən məgər?

- Qarının məhz Sultan Səncərə şikayət etməsinə səbəb nə idi? Tarixi şəxsiyyət olan bu hökmdar haqqında nə bilirsiniz?
- Qarı kimdən şikayət edir? Darğa onu nədə günahlandırır?
- Qarı darğanın özbaşnalığının səbəbini nədə görür?
- Ölkədə yoxsul, yaşlı insanların, rəiyyətin vəziyyəti necə idi?
- Qarının hökmdarı günahkar sayması hansı sözlərində daha qabarıq ifadə olunub?

Unutma ki, aləmi açmağa bir açarsan,
 Dünyada zülm etməyə yaranmış məgər insan?
 Sən hökmdar olmusan, yetişəsən haraya,
 Daim məlhəm qoyasan vurulan hər yaraya.
 ... Hər zaman rəiyyətin diləyinə qulaq as,
 Ürəkdən məzlumların ürəyinə qulaq as.
 Çox danışdın, qalx, yetər bu şairlik ilhamı,
 Qana dönmüş qəlbinə qan qoymuşdur Nizami.



Sultan Səncər və qarı (mozaika). Rəssam: M. Abdullayev.

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Şeirin birinci parçasını oxuyun (bunu fərqli formalarda həyata keçirə bilərsiniz), sonra suallara parta yoldaşınızla birlikdə cavab hazırlayın.
2. Gəldiyiniz nəticələri bütün siniflə müzakirə edin.
3. Mövzulardan birini seçib şifahi təqdimat hazırlayın.
 - a) Əsərdən oxuduğum parça məndə hansı düşüncələr yaratdı?
 - b) Qarı obrazı hansı cəhətlərinə görə diqqətimi cəlb etdi?

• Evdə iş

1. Şeirnin ardını oxuyun.
2. Tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırın.

II dər

• Məzmun üzrə iş

1. Müstəqil oxuduğunuz ikinci parçanı bir daha nəzərdən keçirin.
2. Parta yoldaşınızla birlikdə həmin parçanın məzmununa aid üç sual tərtib edin və onlara cavab hazırlayın.
3. Kiçik qruplarda birləşib aşağıdakı ifadələrin mənasını aydınlaşdırın.

Ölümün dəhşətindən qorxub bir hesab apar,
Növbə sənə də çatar, əlini eylə hasar.

Ədalət çırağıdır yolunda, olma naşı,
Bu gündür sabahın ən mehriban yoldaşı.

Çəkin, çarəsizlərin dağıtma var-yoxunu,
Bəlkə, o qəmlilərin yeməyəsən oxunu.

Sən ki hər bir bucağa ox atırsan bu qədər,
Acların qarğıışından, söylə, qafilsən məgər?

Unutma ki, aləmi açmağa bir açarsan,
Dünyada zülm etməyə yaranmış məgər insan?

4. Çıxardığınız nəticələri təqdimatlar əsasında müzakirə edin.

5. Əsər haqqında hansı fikir səhvdir?

- Zəmanə hökmdarlarını ədalətli olmağa çağırış var.
- Dövlətin idarə olunması qaydaları xatırladılmışdır.
- Dövrün hökmdarlarının eyibləri göstərilmişdir.
- Ədalətsiz hökmdarların cəzasız qalmayacaqlarına işarə edilmişdir.
- Yoxsul insanlar, rəiyyət zalım hökmdarlara qarşı mübarizəyə ruhlandırılmışdır.

• Evdə iş

- Kitabxanadan, internetdən topladığınız məlumat əsasında “Nizaminin yoxsullara, əməkçi insanlara münasibəti” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

III dərs

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Əsərləri yüz illər boyu maraqla oxunan Nizami insanı yer üzünün ən qiymətli varlığı sayırdı. O, kiçikhəcmli əsərlərində, “Xəmsə” adlanan beş poemasında sadə insanlara böyük rəğbətini ardıcıl ifadə etmiş, onların haqqını tapdalayanlara nifrətini gizlətməmişdir. Şairin bu mövqeyi “Sultan Səncər və qarı” əsərində də özünü qabarıq göstərir. Bu əsər Nizaminin ilk poeması olan “Sirlər xəzinəsi”ndəndir. *Ümumiyyətlə, poemada həyat hadisələri, obrazların taleyi geniş təsvir edilir. Bəzi poemalarda hadisələrin şairdə doğurduğu hiss və duyğulara daha geniş yer verilir. Belə olanda həmin əsər **lirik-epik** poema adlandırılır. Bəzən isə, əksinə, əhvalat və hadisələrin təsviri üstünlük təşkil edir, müəllifin hiss və duyğularının ifadəsi arxa plana keçir. Belə əsərlər isə **epik-lirik** poema hesab edilir.*

Əsərin üzərində müşahidələrinizi davam etdirin, qarının sözlərinə xüsusi diqqət yetirin. Bu sizə obrazları başa düşməkdə, əsərin ideyasını aydınlaşdırmaqda kömək edəcək.

• Araşdırın • Fikirləşin • Cavab verin

2. Əsər sizdə hansı təəssürat yaratdı? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Qarı obrazı hansı cəhətlərinə görə diqqətinizi cəlb etdi? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın. Cədvəldən istifadə edin.

Obraz	Qarı obrazında diqqətimi daha çox çəkən cəhətlər	Bunun səbəbi
Qarı obrazı		

4. Qarının hökmdara və onun məmurlarına münasibəti necədir? Bu obrazın nitqindən – danışığından nümunələr gətirməklə fikrinizi əsaslandırın.

Qarının	
hökmdara münasibəti	məmurlara münasibəti

5. Qarı ölkədəki vəziyyəti necə qiymətləndirir, onun fikrincə, ölkə necə idarə edilməlidir?
6. Qarının sözləri sizdə Sultan Səncər haqqında aydın təsəvvür yaratdı mı? Onu hökmdar kimi səciyyələndirin.
7. Əsərin ideyası, sizcə, nədir?

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

8. Müzakirə edin: Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” əsəri epik növə məxsus olan dastandan hansı cəhətlərinə görə fərqlənir?

• Evdə iş

- Dərslərdə (səh. 165-166) “Sirlər xəzinəsi”ndən verilmiş nümunə ilə tanış olun. “Yaratdığı hökmdar obrazlarına Nizaminin münasibəti necə olmuşdur?” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

• Müstəqil iş üçün

- Bölmədə tanış olduğunuz sənətkarların həyatı haqqında kitabxana və ya internetdəki mənbələrdən məlumat toplayıb öyrənin. Qənaətlərinizi sinif yoldaşlarınız, müəllimləriniz və valideynlərinizlə bölüşün.



Gəncədə Nizami Gəncəvinin məqbərəsi

QIYMƏTLƏNDİRMƏ MATERIALI

QAZILIQ QOCA OĞLU YEYNƏK BOYU

(“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından)

(ixtisarla)

Bayındır xan yerindən durmuşdu, qara yerin üzərində uca evini tikdirmişdi. Böyük alaçıq göy üzünə dirənmişdi. Min yerdə ipək xalça döşənmişdi. İç Oğuz və Daş Oğuz bəyləri məclisə toplaşmışdı. Yemək-ichmək idi.

Qazılıq qoca deyilən bir kişi var idi. Bayındır xanın vəziri idi. Bayındır xandan yürüş üçün izin istədi. Xan icazə verdi: “Haraya istəyirsən, get!” – dedi.

Qazılıq qoca etibarlı qocaları yanına cəmlədi. Yataq-yarağı ilə yola düşdü. Çox dağlar, dərə-təpələr aşdı, keçdi. Günlərin bir günü Düzmürd qalasına gəldi. O qalanın bir təkuru vardı. Adına Arşın oğlu Dirək təkür deyərtilər. O kafirin altmış arşın qaməti vardı. Altmış batmanlıq gürz atardı. Ən möhkəm yayı da çəkərdi...

Qazılıq qoca oraya çatan kimi döyüşə başladı. O təkür qaladan bayıra çıxdı. Meydana girdi, özünə tay igid istədi. Qazılıq qoca onu görən kimi yel kimi yetişdi, yeləm kimi yapışdı. Kafirin ənsəsinə bir qılınc vurdu. Zərrə qədər kəsə bilmədi. Növbə kafirə çatdı. O, altmış batmanlıq gürzlə Qazılıq qocanı vurdu. Boş dünya başına dar oldu. Qanı düdük kimi şoruldadı. Qazılıq qocanı qarmalayıb qalaya saldılar. İgidlər durmayıb qaçdılar.

Qazılıq qoca düz on altı il qalada dustaq oldu. Sonralar Əməm deyilən bir kişi altı dəfə getdi, həmin qalanı ala bilmədi.

Sən demə, Qazılıq qoca dustaq düşən vaxt bir yaşında oğlu varmış. On beş yaşına girdi, igid oldu. Atasını ölmüş bilirdi. Atasının dustaq olduğunu oğlandan gizlədirdilər. Həmin oğlanın adına Yeynək deyərtilər. Günlərin bir günü Yeynək oturub bəylərlə söhbət edərkən Qaragünə oğlu Budaqla sözü düz gəlmədi. Bir-birinə söz atdılar. Budaq dedi: “Burada boş-boş danışib neyləyirsən? Dalaşmağa adam axtarırınsansa, gedib atanı qurtarsana! Bəs niyə on altı ildir dustaqdır?”

Yeynək bu xəbəri eşidəndə ürəyi oynadı, qara bağı sarsıldı. Bayındır xanın hüsuruna getdi. Üzünü yerə qoydu, dedi:

Səhər çağı sərt yerdə tikilən hündür evli!

Atlasdan yapılmış göy alaçıqlı!

Tövlə-tövlə çəkilən şahənə atlı!

Çağıranda hay verən, yolu çavuşlu!

Süfrəsindən yağ tökülən, bol nemətli!

Bütün igidlərin arxası,

Yoxsulların ümidi!

... Dövlətli xan, mənə kömək!

Qoşun ver, mənə atamın dustaq olduğu qalaya göndər!

Sayılaqla oğuz igidləri tükənməz. Bayındır xan iyirmi dörd vilayətin pəhləvan bəylərini Yeynəyə yoldaş etdi. Bəylər yığılıb hazırlıq gördülər...

Bütün bəylərlə yoldaş olub getdilər. Gedib Düzmürd qalasına çatdılar. Dairə şəklində dayandılar. Elə ki kafirlər bunları gördü, Arşın oğlu Dirək təkura xəbər verdilər. O lənətə gəlmiş də qaladan çıxıb bunlara qarşı gəldi və özünə tay döyüşçü istədi. Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz durub gəldi. Altmış tutamlıq sür nizəsini qoltuğuna qısıb: “O kafiri qabaq tərəfdən vurum”, – deyər fikirləşdi, vura bilmədi. Kafir təkür onu qarmalayıb, zərbə vurdu. Süngüsünü çəkib əlindən aldı. O, altmış batmanlıq güzr ilə Dondazı bərk vurdu. Gen dünya Dondazın başına daraldı. Qazlıq atını döndərdi, qayıdıb gəldi.

Bundan sonra Dönəbilməz Tüləkvuran at üstündə altı pərli çomağı ilə hücum edib, kafiri yuxarıdan aşağı möhkəm vurdu, yıxa bilmədi. Təkür onun da çomağını qarmalayıb aldı. Onu da güzrlə vurdu. O da Qazlıq atını döndərərək qayıtdı. Xanım, iyirmi dörd vilayətin bəyi təkürün əlində məğlub oldu.

Sonra cavan, təzəcə igid olan Qazlıq qoca oğlu Yeynək Allaha sığındı. Qüdrətli Allahı təriflədi:

Ucalardan ucasan,
Kimsə bilməz necəsən, əziz tanrı!
Anadan doğulmadın, sən atadan olmadın.
Heç kimin malını yemədin,
Kimsəyə güc etmədin.
Hər yerdə əhədsən, Allahü səmədsən!

Həmin dəmdə atını irəli sürdü. Yel kimi yetişdi, yeləm kimi yapışdı. Kafirin çiyinə bir qılınc vurdu. Geyim-kecimini doğradı. Altı barmaq dərinliyində yara vurdu. Qara qanı şoruldayıb axdı. Qara inək gönündən tikilmiş çəkmələri qanla doldu. Qara başı dumanlandı, fırlandı. Dərhal döndü, qalaya qaçdı. Yeynək arxasından çatdı. Hasar qapısından girən yerdə böyük, iti polad qılıncını ənsəsinə elə vurdu ki, başı top kimi yerə düşdü.

Qazlıq qocanı dustaqlıqdan çıxartdılar. Yeynək atası ilə görüşdü. Ondan sonra qalan bəylər görüşdülər. Bəylər bir anda hasara hücum etdilər, düşmən malını çalıb-çapdılar.

Yeynək və atası bir-birinə həsrət qaldıqları üçün xeyli qucaqlaşır-öpüşdülər. Allaha çox şükür etdilər. Qalanın kilsəsini yıxıb yerində məscid tikdilər. Əziz Tanrı adına xütbə oxutdular. Şahinlərin ən yaxşısını, qumaşın gözəlini, doqquz cərgə zər naxışlı çuxanı Bayındır xana hədiyyə ayırdılar. Qalan şeyləri döyüşçü igidlərə bağışladılar. Dönüb evlərinə gəldilər.

Dədəm Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı. “Bu oğuznamə Yeynəyin olsun!” – dedi. Xeyir-dua verək, xanım.

Yerli uca dağların yıxılmasın!
Kölgəlik iri ağacın kəsilməsin!
Ağ saqqallı atanın yeri cənnət olsun!
Ağ birçəkli ananın yeri cənnət olsun!
Axır gündə Allah sizi pak imandan ayırmasın!
Ağ alnın önündə beş kəlmə dua etdik, qəbul olunsun!
Günahınızı adı gözəl Məhəmməd Mustafa üzə suyunu bağışlasın,
xanım, hey!!!

ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

XIII əsrdən XVII əsrə qədər

Bu dövrün ən mühüm hadisələrindən biri ana dilində ədəbiyyatın güclənməsi və geniş yayılmasıdır. XIII əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaradan İzzəddin Həsənoğlunun əsərləri ana dilimizdə bizə çatan ilk nümunələrdir. Lakin bu nümunələrin yüksək bədii keyfiyyəti onlardan çox-çox əvvəl ana dilimizdə əsərlərin yazıldığını deməyə əsas verir. Aydın ki, ədəbi təcrübə, ənənə olmasa idi, bu cür kamil əsərlər meydana gələ bilməzdi. Yəni həmin əsrdə yaranmış “Dastani-Əhməd Hərəmi” poeması ana dilimizdə ilk epik əsər kimi qiymətlidir.

Bu dövrdə Q.Bürhanəddin (XIV əsr), İ.Nəsimi (XIV əsr), N.Kişvəri (XV əsr), Həbib

(XV–XVI əsrlər), Ş.İ.Xətayi (XVI əsr), M.Füzuli (XVI əsr) kimi görkəmli sənətkarlar ana dilində – doğma türkcəmizdə ölməz sənət əsərləri yaratdılar.

Həmin dövrdə yaranmış ədəbiyyatda insan, onun mənəvi azadlığı, saf, səmimi hisləri, eləcə də şəərə, zülmə nifrət geniş əksini tapmışdır. Ölkənin vaxtaşırı müharibə meydanına çevrilməsi, insanların məhv edilməsi, vətənlərindən didərgin salınması ədəbiyyatda humanist ideyaların güclənməsinə səbəb olmuşdur. Sufizm, hürufilik təriqətlərinin geniş yayılmasının bir səbəbi də məhz bununla bağlı idi.

Bu dövrdə yazılı ədəbiyyatla yanaşı, şifahi ədəbiyyatın inkişafında da irəliləyiş nəzərə çarpırdı. Aşıq Qurbaninin müxtəlif mövzularda olan qoşma və gəraylıları dərin məzmununa, yüksək bədii keyfiyyətinə görə bu gün də oxucuları valeh edir.

Nizami Gəncəvinin “Sultan Səncər və qarı” əsərinə çəkilmiş miniatur.





İMADƏDDİN NƏSİMİ
(1369–1417)

Onun yaradıcılığı ədəbiyyatımızın ən maraqlı səhifələrindəndir. Nəsiminin əsərlərində insan, insan ləyaqəti, insan qüdrətinə inam geniş əksini tapmışdır.

Həmid Araslı

• Yada salın

- Haqq-ədalət, yüksək amal uğrunda həyatını qurban verən hansı ədəbi qəhrəmanları xatırlayırsınız?
- Onların həyatı, fədakarlığı sizdə hansı hissə və düşüncənin yaranmasına səbəb olub?

• Düşünün

- Mübariz ruhlu əsərlərin yaranmasına səbəb, sizcə, nədir? Belə əsərlərin əhəmiyyətini necə izah edərsiniz?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii ifadə vasitələrini müəyyən-ləşdirin.

AĞRIMAZ

Canə sən candan nə kim gəlsə, cigərlər ağrımaz,
Həq bilir, bir zərrə nəştərdən damarlar ağrımaz.

Şəha, mehrindənmidir, ya aşinalıqdanmıdır,
Cismimi sər ta qədəm min göz yarırlar, ağrımaz.

Fitvasından zahidin nahəq məni gər soyalar,
Qəm degil səndən, şəha, görcək damarlar ağrımaz.

Zahidin əfsanəsindən soydular nahaq məni,
Həq bilir səndən, şəha, sahibnəzərlər ağrımaz.

Şişəmi çün daşə çaldım, həqqi izhar etlədim,
Çəşmi-əhvəl ağrıdan arif bəsərlər ağrımaz.

Zahidin bir barmağın kəssən, dönər, həqdən qaçar,
Gör bu gerçək aşıqı sərpa soyarlar, ağrımaz.

Cəhli-namərdin qaçan meydan günündə yeri var,
Ər bilir meydan qədrin kim, qədərlər ağrımaz.

Soyun, ey murdar sallaxlar, Nəsiminin tənini,
Bunca namərdi görün, bir ər qıyarlar, ağrımaz.

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Müəllimin oxusunu və izahını diqqətlə dinləyin.
2. Tanış olmayan sözlərin mətnə müvafiq mənasının aydınlaşdırılmasında fəal iştirak edin.
3. Şeiri bir daha nəzərdən keçirin, fikirlərinizi ikihissəli gündəlikdə yazın.
4. Kiçik qruplarda birləşib qənaətlərinizi bölüşün, fikirlərinizi ümumiləşdirin.
5. Təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

“Əsər məndə müəllif haqqında hansı təəssürat yaratdı?” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

II dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

“Ağrımaz” qəzəli *əruz* vəznində yazılmışdır. Bu vəzn qədim ərəb poeziyasında meydana gəlmiş, bütün Şərqə yayılmışdır. Görkəmli Azərbaycan şairləri – N.Gəncəvi, M.Füzuli, İ.Nəsimi, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir və b. bu vəznə ölməz sənət əsərləri yaratmışlar. Böyük sənətkarlarımız *əruz* vəznini dilimizin təbiətinə, şeir sənətimizin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmağa çalışmış, bu sahədə uğur qazanmışlar. Məlumdur ki, *əruz* vəznini bir və ya bir neçə tip fərqli **təf'ilədən** yaranan qəliblər üzərində qurulur. Bu nə deməkdir? *Əruz* vəznini elmi şəkildə əsaslandıran Xəlil ibn Əhməd ərəb dilində olan zəngin ədəbiyyatı – nəzm əsərlərini araşdırmış, onların vəznini (ölçüsünü) və ahəngini feil sözünün müxtəlif şəkilləri əsasında müəyyənləşdirmişdir. “Feil” sözünün fərqli şəkillərdə işlənilməsi müxtəlif **təf'ilələrin** (fə'ilün, məf'ülün, fə'ilatün və s.) yaranmasına səbəb olur. *Əruz* vəznində yazılmış şeirdə misradaxili bölüm **təf'ilənin** tələbi ilə yaranır. **Təf'ilələr isə qəlib əmələ gətirir. Deməli, təf'ilə misrada bölümə, qəlib isə misraya bərabərdir. Təf'ilənin qəlibdə müxtəlif sayda (iki, üç, yaxud dörd olmaqla) müəyyən tərtibdə düzülməsi *əruz* vəzninin müxtəlif bəhrlərini** (həzəc, rəməl, xəfif və s.) yaradır. **Rəməl bəhrində yazılan “Ağrımaz” qəzəlinin qəlibi belədir: fə'ilAtün fə'ilAtün fə'ilAtün fə'ilün. Qəzəlin mətni bu qəlibə uyğun olaraq aşağıdakı şəkli (burada bir beyt göstərilir) alır:**

fə'ilAtün	fə'ilAtün	fə'ilAtün	fə'ilün
Fitvasından Qəm degil sən	zahidin na dən, şəha, gör	həq mənə gər cək damarlar	soyalar, ağrımaz

Hecə vəznində olan əsərlərdən fərqli olaraq, *əruz* vəznli şeirlərin misralarındakı hecaların sayının bərabər olması (bu, ahəngin yaranması üçün çox vacibdir) zəruri deyildir. *Əruz* vəznli şeirlərdə bu bərabərliyi hecaların uzun və ya qısa tələffüz edilməsi yaradır. Bəs **təf'ilədəki** (deməli, həm də ona uyğun olan misra bölümündəki) hecaların qısa və ya

uzun olduğu necə müəyyənləşdirilir? Bu vəznin tələbinə görə, qapalı hecalar uzun, açıq hecalar isə, əksər hallarda, qısa olur. Əgər heca uzanan sait səslə bitərsə, uzun heca sayılır. Buradan aydınlaşır ki, qəlibdə açıq və qapalı hecalar necə növbələşirsə, şeirin bütün misralarında da o qayda özünü göstərir.

Bunu aşağıdakı nümunədə müşahidə etmək mümkündür:

fA (uzun)	i (qısa)	IA (uzun)	tün (uzun)	fA (uzun)	i (qısa)	IA (uzun)	tün (uzun)	fA (uzun)	i (qısa)	IA (uzun)	tün (uzun)	fA (uzun)	i (qısa)	lün (uzun)
Şə	ha,	meh	rin	dən	mi	dir,	ya	a	şi	na	lıq	dan	mı	dır,
Cis	mi	mi	sər	ta	qə	dəm	min	gəz	ya	rar	lar,	ağ	rı	məz.

Əruz vəznində yazılan qəzəl qədim və orta dövr ədəbiyyatımızda ən geniş yayılmış janrlardandır. Müxtəlif mövzularda olan qəzəl beş, yeddi və daha artıq beytdən (iki misra “beyt” adlanır) ibarət olur. İlk beyt “mətlə”, son beyt “məqtə” adlanır. Son beytdə, çox vaxt müəllifin təxəllüsü (bəzən də adı) verilir. Beytlərin hər birində bitkin, müstəqil fikir və hiss ifadə edilsə də, aralarında həm məzmun, həm də forma bağlılığı olur.

Qəzəlin birinci beytinin misraları həmqafiyə, sonrakı beytlərin birinci misrası sərbəst, ikinci misrası isə birinci beytlə qafiyələnir.

Gənc yaşlarından müxtəlif təriqətlərlə – eyni əqidə, məslək sahiblərini birləşdirən təşkilatlarla maraqlanan Nəsimi zülmə, ədalətsizliyə qarşı çıxan hürufilərə (onlar varlığını sirrini ərəb əlifbasının hərflərində gördülər) qoşulmuşdur. Onun əsərlərinin böyük bir qismi hürufi ideyalarının şərhinə və təbliğinə həsr olunub. Hürufiliyi təbliğ etdiyinə görə təqib olunan şair 1417-ci ildə Hələb şəhərində edam edilmişdir. Ehtimal olunur ki, “Ağrımaz” qəzəli edam öncəsi yazılmışdır.

Şeiri oxuduqca tutduğu yolun doğru və ədalətli olduğuna ürəkdən inanan cəsarətli, yenilməz insan obrazı göz önündə canlanır. Bu obrazı hərtərəfli səciyyələndirmək və dəyərləndirmək üçün şeirdəki hər sözün, ifadənin üzərində ciddi düşünmək və əsərdə geniş istifadə olunmuş təzadların rolunu aydınlaşdırmaq faydalıdır.

• Araşdırın. Fikirleşin. Cavab verin

- Şeir sizdə hansı təəssürat yaratdı? Fikrinizi əsaslandırın.
- “Əsərdə şairin yalnız şəxsi faciəsi əks olunmuşdur” fikrinə münasibət bildirin. Mövqeyinizi nümunələrlə əsaslandırın.
- Şeirdən nümunələr göstərməklə şairin müasirlərinə fərqli münasibətini aydınlaşdırın.
- Şeir təəvvürünüzdə bir insan obrazı canlandırdı. Onu necə səciyyələndirərsiniz?
- Şeirin bədii təsir gücünü artıran vasitələrin, xüsusən təzadların rolunu misallar əsasında aydınlaşdırın.
- Əsərdəki başlıca fikir – ideya nədir?

• Evdə iş

- “Şeirdəki hansı söz və ifadələr şairin ovqatı, əqidə düşümlərinə münasibəti barədə məndə aydın təəvvür yaratdı?” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

III dər

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. Qəzəlin ilk iki beytindəki həm qafiyə sözləri müəyyənləşdirib sxemdə yazın. Qəzəl janrında olan şeirlərin necə qafiyələndiyini izah edin.

2. “Ağrımaz” qəzəlinin lirik, “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”un epik növə aid olduğunu müqayisə əsasında şərh edin. Gəldiyiniz nəticəni Venn diaqramında əks etdirin.

İfadəli oxuya hazırlaşın

3. Mətni oxuyun. Onda ki fikirlərə əsaslanmaqla tapşırığı yerinə yetirin.

Əruz vəznində yazılmış şeirlərin ifadəli oxusu heca vəznində olan şeirlərin oxusundan fərqlənir. *Təf'iləyə* uyğun gələn *bölmü* (misranın parçasını) bütöv oxumaq lazım gəlir. Təf'ilənin tələbi ilə bir çox hallarda sözlərin parçalanması ifadənin işini çətinləşdirir. Yəni bölüm bütöv oxunmalı, onların arasında durğulara (fasilələrə) əməl edilməlidir. Bölmələrin oxusu ilə misranın bütövlükdə oxusu arasındakı tənəsüb gözlənilməlidir. Yəni bütün diqqəti bölmələrin oxusuna yönəldib misranın oxusunu unutmaq olmaz. Bölmələrin ustalıqla oxunması, onların arasındakı sərhədin nəzərə çatdırılması bütövlükdə misranın uğurlu oxusunu, fikrin başa düşülməsini təmin edir.

4. “Ağrımaz” qəzəlinin oxusunda dinləyicilərə nəyi çatdıracağınızı – ifadəli vəzifəsini müəyyənləşdirin. Sonra ilk iki beytdəki məntiqi vurğulu sözləri, səsdəki dəyişmələri (tonun yüksəlməsi, alçalması və s.) şərti işarələrlə dəftərinizdə qeyd edin. Hər iki beytin məzmununa bir daha nəzər salın, səsinizin almalı olduğu çalarları aydınlaşdırıb yazın.
5. Qəzəlin ilk iki beytini qəlibə uyğun olaraq cədvəldə yazıb oxusuna hazırlaşın.
6. İfalara münasibət bildirin.

• Evdə iş

- Şeir in ifadəli oxusuna hazırlaşın. Şərti işarələrdən və qəlibə uyğun cədvəldən istifadə etməyi unutmayın.

LAYİHƏ



ŞAH İSMAYIL XƏTAYİ
(1487–1524)

O, qısa həyat sürməsinə baxmayaraq, zəngin bir ədəbi irs qoyub getmişdir. Üç dildə şeir yazmaq qabiliyyətinə malik olan şair əsərlərinin böyük bir qismini doğma dilimizdə yazmış, ana dilinə bütün sahələrdə üstünlük vermişdir.

Əzizağa Məmmədov

• Yada salın

- Bahara həsr olunmuş hansı əsərləri xatırlayırsınız?
- Bu əsərlərdə diqqətinizi daha çox çəkən nə olub?

• Düşünün

- Şairləri, yazıçıları, ümumiyyətlə, sənət adamlarını ilin bu dönmənin daha çox cəlb etməsinin səbəbini necə izah edərsiniz?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən edin.

BAHARİYYƏ (ixtisarla)

Qış getdi, yenə bahar gəldi,
Gül bitdivü laləzar gəldi.

Quşlar qamusu fəğanə düşdü,
Eşq odu yenə bu canə düşdü.

Yer geydi qəbayi-xizrpuşan,
Cümlə dilə gəldi ləbxamuşan.

Sərvinə yenə tutdu damənin su,
Sərv üstə oxudu fəxtə gu-gu.

Qönçə dəhəni çəməndə xəndan,
Gülməkdən ənar açıldı dəndan.

Bülbül oxudu süfati-hicran,
Dəryadə dür oldu əbri-neysan.

Durna uçuban həvayə düşdü,
Laçın aluban ovayə düşdü.

Alma ağacı dibində sayə
Tən eylər idi bulutda ayə.

Yaşın yerə tökdü əbri-neysan,
Bülbüllər oxudu səd həzaran.

Mey bəslədi jalə hər vərəqdə,
Türac kitab oxur təbəqdə.

Qum-qum der idi ağacda qumri,
Məst oldu bənövşə, içdi xəməri.

Şax üstə qabaqlar aslı hali,
Qu gərdənindən verür misali.

Quş beççələri ünü yuvadən
Məktəb ünü tək gəlür həvadən.

Boyandı zəmin həzar rəngə,
Övraqi-şəcər də təngə-təngə.

Nilufər açıldı, suya girdi,
Pirahənini başına бүrdi.

Çinar əlini çü rəqsə açdı,
Gül xurda zərin şəbəşə saçdı.

Çaylar bulandı, yıxdı arxın,
Bağlar ağacı göyərtədi şaxın.

Yüz dürlü qəba geyib çəmənələr,
Ağ donunu geydi yasəmənələr.

Sirabi gülün yüzündə abi,
Nərgis oturur gözündə xabi.

Sərv etdi çəməndə sərfərazi,
Gül cilvələnir başında nazi.

Çıxmış budağ üstə əndəlibi,
Mənbərdə oxur çəmən xətibə.

Lalə oturur başında taci,
Heç sərvərə yoxdur ehtiyaci.

Sünbül daramış saçın beşanə,
Ənbər qoxusun qılır fəşanə.

Al ilə yaşıl geyindi bağlar,
Ağ ləçəgi sərpə saldı dağlar.

Durmuş çəmən üzrə sərv ayağə,
Qılmağa təməşə solü sağə.

Ahu quzu doydurub uyutdu,
Oğurlanıb özü ota getdi.

Durna uçub ün çəkib həvadə,
Gedər ünü qırx ağac ziyadə.

Bağrıqaranın qarardı bağrı,
Şahbaz ona varanda doğrı.
Hər şey günəşə qurutdu yaşın,
Qövs-i-qüzeh açdı tər qumaşın.
Döndü vətəninə cümlə quşlar,
Gəldi yuvasına qırлаquşlar.

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Müəllimin oxusunu və izahını diqqətlə izləyin. Tanış olmayan sözlərin mətnə uyğun mənasının aydınlaşdırılmasında fəal iştirak edin.
2. Şeiri bir daha nəzərdən keçirin, fikirlərinizi fərdi olaraq ikihissəli gündəlikdə yazın.
3. Kiçik qruplarda birləşib cənaətlərinizi bölüşün və fikirlərinizi dəqiqləşdirin.
4. Təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

- “Bahar fəsilələrin gözəlidir” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

II dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Əsərdə baharın gəlişi ilə təbiətdə baş verən canlanma, onun min rəngə boyanması ən xırda incəliklərinə qədər əks etdirilmişdir. Hər beytdə bütöv bir mənzərə, parlaq bir lövhə yaradılmışdır. Bu beytlərin bədii gözəlliyinin aydınlaşdırılması həm onlarda ifadə olunmuş fikrin, müəllif niyyətinin daha dərinədən başa düşülməsinə, həm də alınan zövqün tamlığına, bütövlüyünə səbəb olur. Əsərin lap əvvəlində oxuyuruq:

Yer geydi qəbəyi-xizirpuşan,
Cümlə dilə gəldi ləbxamuşan.

Bu misralarda ifadə olunan fikir artıq sizə məlumdur. Bəs bu fikir hansı sənətkarlıqla, ustalqla ifadə edilmişdir?

Burada güclü məcazilik var; yer, əlbəttə, paltar geyməz, onun başdan-başa yaşıllığa bürünməsinə obrazlı, təsirli çatdırmaq üçün şair bu vasitəni seçmişdir.

İkinci misrada da cəlbədicə, maraqlı bədii gözəlliyin şahidi oluruq; bahar öz gözəlliyi, tərəvəti ilə lal-dinməzləri belə dilə gətirir, fərəhləndirir, sevindirir.

Şeirin üzərində müşahidələrinizi davam etdirin. Sözlərin necə seçildiyinə, misralarda nə cür əlaqələndirildiyinə, məcazlardan hansı məqsədlə istifadə olunduğuna diqqət yetirin. Əsərin məzmunu barədə aydın təsəvvürünüz olduğu üçün bu işi yerinə yetirməkdə çətinlik çəkməyəcəksiniz.

Unutmayın ki, söz sənətkarlarımız baharın təsvirinə tez-tez müraciət etmişlər. Bu təsvir *bahariyyə* adlanır. Bahariyyə müxtəlif janrlarda yazılmış müstəqil şeir formasında, yaxud irihəcmli əsərlərdə – poemada və s. parça şəklində olur.

• Araşdırın. Fikirləşin. Cavab verin

2. Şeirin hansı mövzuda yazıldığını nümunələrlə əsaslandırın.
3. Baharın gəlişi ilə təbiətdə baş verən dəyişiklik əsərdə təbii, inandırıcı əks olunubmu?
4. “Şeirdə təbiətlə insanın bağlılığı, bir-birini tamamlaması da ifadə olunmuşdur” fikrini doğru saymaq olarmı? Nə üçün?
5. Əsərin bədii gözəlliyini təmin edən vasitələri nümunələr əsasında aydınlaşdırın.
6. Şeirdəki başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir?

• Evdə iş

- Müxtəlif mənbələrdən topladığınız məlumat əsasında “Ədəbiyyatımızda bahariyyə” mövzusunda məruzə üçün mətn yazın.

III dərs

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. “Bahariyyə”ni təbiətin təsvirinə həsr olunmuş tanış bir əsərlə müqayisə edin. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini cədvəldə yazın.

Hansı cəhətlərinə görə müqayisə olunurlar?	Əsərlərin adı	
	“Bahariyyə”	

2. Əsərdən ilk beş beytin ifadəli oxusunu hazırlayın. Unutmayın ki, poema əruz vəzninin həzəc bəhrindədir. “Həzəc” sözü ərəb dilində *xoşagələn avaz, ürəyəyatan xoş səs* deməkdir. Bu bəhrədə olan əsərlər şirin səsle, aramla oxunur. Həmin bəhrin növü çoxdur. “Dəhnamə” üçtəf iləli növdə yazılıb. Oxu zamanı hər təf iləyə uyğun bölümün bütöv ifasına nail olmaq vacibdir. Bu, bütövlükdə misranın oxusuna və mənanın başa düşülməsinə mane olmamalı, ahəngin yaranmasını təmin edən vasitəyə çevrilməlidir.

Məf’Ulü	MəfA’ilün	fə’Ulün
Qış getdi, Gül bitdi	yənə baha vü lələza	r gəldi, r gəldi.

3. Digər beytləri də bu qaydada yazın. İfaçılıq vəzifəsini, səsizin alacağı çalarları, sürətini, ucalığını və s. müəyyənəldirin. Şərti işarələrdən istifadə edin.
4. İfaları dinləyib müzakirə edin.

• Evdə iş

- Əsərdən beş beytdən az olmayaraq seçdiyiniz parçanın ifadəli oxusunu hazırlayın. Şərti işarələrdən istifadə edin.



MƏHƏMMƏD FÜZULİ
(1494–1556)

Füzuli ana dilimizdə yaranmış əsl lirik şeirin böyük banisi və ölməz dəhisidir. O, qəzəllərində bütün keçmiş ədəbi irsin nailiyyət və zənginliklərini inkişaf etdirmiş, öz dühası ilə Azərbaycanca lirik şeirin ən yüksək nümunələrini yaratmışdır.

Mir Cəlal

• Yada salın

- Sözün qüdrəti, məna və gözəlliyi haqqında oxuduğunuz hansı əsərləri xatırlayırsınız?
- Həmin əsərlərdə hansı fikirlər diqqətinizi daha çox cəlb edib?

• Düşünün

- Sözə həsr olunmuş əsərlərin yazılmasına, böyük sənətkarların sözə yüksək dəyər verməsinə səbəb, sizcə, nədir?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

Söz

Xəlpə ağzın sirrini hərdəm qılır izhar söz,
Bu nə sirdir kim, olur hər ləhzə yoxdan var söz.

Artıran söz qədrini sidq ilə qədrin artırar,
Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz.

Ver sözə ehyə ki, tutduqca səni xabi-əcəl,
Edə hər saat səni ol uyqudan bidar söz.

Bir nigari-ənbərxətdir könüllər almağa,
Göstərir hərdəm niqabi-ğeybdən rüxsar söz.

Xazini-gəncineyi-əsrardır, hərdəm çəkər,
Riştəyi-izharə min-min gövhəri-əsrar söz.

Olmayan gəvvəsi-bəhri-mərifət arif degil,
Kim, sədəf tərkibi-təndir, löləi-şəhvar söz.

Gər çox istərsən, Füzuli, izzətin, az et sözü
Kim, çox olmaqdan qılıbdır çox əzizi xar söz.

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Müəllimin oxusunu və izahını diqqətlə izləyin.
2. Tanış olmayan sözlərin mətnə müvafiq mənasının aydınlaşdırılmasında fəal iştirak edin.
3. Aşağıdakı beytlərdə ifadə olunmuş fikirləri aydınlaşdırıb dəftərinizdə yazın.

Artıran söz qədrini sığq ilə qədrin artırır, Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz.	
Ver sözə ehyə ki, tutduqca səni xəbi-əcəl, Edə hər saat səni ol uyqudan bidar söz.	
Bir nigari-ənbərinxətdir könüllər almağa, Göstərər hərdəm niqabi-ğeybdən rüxsar söz.	
Xazini-gəncineyi əsrardır hərdəm çəkər Riştəyi-izharə min-min gövhəri-əsrar söz.	
Olmayan gəvvasi-bəhri-mərifət arif deyil Kim, sədəf tərkihi-təndir, löləi-şəhvar söz.	

4. Cədvəldəki üçüncü və sonuncu beytlərdə hansı bədii təsvir vasitəsinin işləndiyini müəyyənə bilərsiniz.
5. Əsərin qəzəl janrında olduğunu təsdiq edən bir neçə cəhət yazın.
6. Şeirdəki hansı ifadələri aforizm (müdrək söz) kimi öz nitqinizdə fəal işlədə bilərsiniz?

• Evdə iş

Əsərin məzmununu ilə bağlı fikirlərinizi ikihissəli gündəlikdə yazın.

Əsərdə diqqətimi cəlb edənlər	Bunun səbəbi

II dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ədəbiyyatımızda qəzəlin ən görkəmli ustası sayılır. O, qəzəle böyük qiymət verir, sənətkarın öz düşüncələrini oxucuya çatdırması üçün bu janrı daha münasib sayır:

Qəzəl də ki, məşhəri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.

Qəzəl janrında olan “Söz” ədəbiyyatımızda söz haqqında yazılmış əsərlərin içərisində maraqlı məzmunu, məna, ideya dərinliyi ilə seçilir. Şair əsərdə sözlə bağlı düşüncələrini, insanın, sənətkarın həyatında sözün rolu barədə fikirlərini böyük ustalıqla ifadə etmiş, oxucunu sözün məna gözəlliyini duymağa səsləmişdir.

Şeirdə şairin ədəbi-ictimai fikirləri, hər bir insanın sözə dəyər verməsinin zəruriliyi də öz əksini tapmışdır. Beytlərdə ifadə olunmuş fikirlərin aydınlaşdırılması əsərin ideyasını başa düşməyinizi xeyli asanlaşdıracaqdır.

Şeir oxucuya güclü təsir göstərir, onu düşünməyə sövq edir. Bu, ilk növbədə, şairin dilimizin zəngin xəzinəsindən məharətlə faydalanmasından, əsərin bədii gözəlliyindən irəli gəlir. Əruz vəzninə dərinədən bələd olan sənətkar şairin ahəngdarlığına, qafiyələrin seçilməsinə, misradaxili bölgüyə, bədii təsvir vasitələrindən məqamında istifadəyə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Qəzəl əruz vəzninin rəməl bəhrindədir.

fA'ilAtün	fA'ilAtün	fA'ilAtün	fA'ilün
Xəlpə ağzın Bu nə sirdir	sirrini hər kim, olur hər	dəm qılır iz ləhzə yoxdan	hər söz, var söz.

• Araşdırın. Fikirleşin. Cavab verin

2. Əsərin hansı mövzuda yazıldığını nümunələrlə əsaslandırın.
3. Sizcə, şairin əsərdə qaldırdığı başlıca problem nədir? Cədvəldən istifadə edin.

Əsərdə qaldırılan başlıca problem nədir?	Yazıçı bu problemin həllini nədə görür?	Siz necə düşünürsünüz?

4. Şair sözün cəmiyyətdə, insan həyatında roluna necə qiymət vermişdir? Fikrinizi təsdiq edən nümunələr göstərin.
5. Şeirdə söz sənətinin qarşısında hansı tələblər qoyulmuşdur?
6. Şairin ahəngdarlığına, bədii təsir gücünün artmasına şair hansı vasitələrlə nail olmuşdur?
7. Əsərdəki bədii təsvir vasitəsinin fikrin təsir gücünü artırdığını necə izah edərsiniz? Cədvəldən istifadə etməyiniz faydalıdır.

Nö	Əsərdə işlədilmiş bədii təsvir vasitəsi	Fikrin təsir gücünün artmasında onun rolu

8. Cədvəldəki atalar sözləri və müdrik deyimlərə (aforizmlərə) şeirdən uyğun nümunələr seçin. Fikrinizi əsaslandırın.

Atalar sözləri, aforizmlər	Əsərdən seçilmiş uyğun nümunələr	Nə üçün belə düşünürsünüz?
Çox danışmaq gümüşdürsə, az danışmaq qızıldır.		
Sözünü bilməyən ağız başa toxmaq vurdurar.		

9. Şeirdəki başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir?

• Evdə iş

- Müxtəlif mənbələrdən, internetdən (google.az, YouTube) istifadə etməklə “M.Füzulinin hansı əsərləri əsasında musiqi əsərləri yaradılıb?” mövzusunda şifahi təqdimat hazırlayın.

III dərş

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. Füzulinin “Söz” qəzəlini Nizaminin “Sultan Səncər və qarı” mənzum hekayəsi ilə növ və janr baxımından müqayisə edin. Venn diaqramından istifadə edin.
2. Dastanda düşmənə qalib gələn qəhrəmanlara hər bir boyun sonunda Dədə Qorqud xeyir-dua verir, onlara dastan qoşur, “məndən sonra ozanlar oxusunlar” deyir. Ulu babalarımızın sözə verdiyi bu dəyər “Söz” qəzəlindəki hansı beytlərdə öz əksini tapıb?
3. Son beytdəki fikir sizdə hansı düşüncələr oyatdı?
4. Əsərdən cədvəldəki atalar sözlərinin məzmununa uyğun misraları seçin. Cədvəli dəftərinizə çəkin.



Atalar sözləri	Əsərdən seçilmiş nümunə
Söz qılıncdan kəskindir.	
Sözü məqamında deyərlər.	
Söz pəhləvanı olma.	
Sözünü bilməyəni bayıra atarlar.	
İnsan ölər, sözü qalar.	

5. Ədəbiyyatşünas alim Həmid Araslı yazır: “Füzulinin bu qəzəlinin əhəmiyyəti təkcə söz sənətinə münasibətini əks etdirməklə məhdudlaşmır. Bu şeir hər danışan adamdan öz nitqinə məsuliyyətlə yanaşmağı, mənalı sözlər seçib işlətməyi tələb edir. Çünki gözəl və mənalı söz insanın mənəvi aləminin zənginliyini, onun mərifətini göstərir”. Siz bu barədə nə düşünürsünüz?
6. “Füzulinin “Söz “ qəzəlində əksini tapmış fikirlərin dövrümüz üçün əhəmiyyətini nədə görürəm?” mövzusunı müzakirə edin.

• Evdə iş

- “Söz” qəzəli məndə hansı düşüncələr yaratdı?” mövzusunda mühakimə xarakterli esse yazın.

LAYIHƏ

QURBANİ

Bənövşəni

Başına döndüyüm ay qəşəng Pəri,
Adətdi, dərərlər yaz bənövşəni.
Ağ nazik əlinlə dər, dəstə bağla,
Tər buxaq altında düz bənövşəni.

Tanrı səni xoş camala yetirmiş,
Səni görən aşıq ağlın itirmiş,
Mələklərmi dərmiş, göydən gətirmiş?
Heyif ki, dəriblər az bənövşəni.

Başına döndüyüm, bağa gəl, bağa,
O gözəl hüsnündən bağa nur yağa,
Dəstə-dəstə dərib taxar buxağa,
Bənövşə qız iylər, qız bənövşəni.

Səhər olcaq şeyda bülbül oxuşdu,
Hökm olundu, süleymanlar yerişdi,
Sərt qış gəldi, gülün vaxtı sovuşdu,
Daha iyləmirik biz bənövşəni.

Qurbani der, könlüm bundan sayrıldı,
Nə etmişəm, yarım məndən ayırdı?!
Ayrılıqımı çəkib, boynu əyridi?
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni.

LAYİHƏ

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

I mərhələ

(XVII – XVIII əsrlər)

Xalqımız XVII–XVIII əsrlərdə əmin-amanlıq içində yaşamamışdır. XVII əsrin əvvəllərində Səfəvi dövləti milli mahiyyətini itirir, daha sonra ölkədə hərc-mərclik güclənir, on səkkizinci yüzilliyin birinci yarısında isə Azərbaycan müharibə meydanına çevrilir. Əsrin ikinci yarısında xanlıqlara bölünmə ölkənin və insanların vəziyyətini daha da ağırlaşdırır. Rusiya imperiyasının işğalçılıq məqsədi ilə ölkəyə ayaq açması müstəqilliyə vurulan ağır zərbələrdən biri olur. Bütün bunlar mədəniyyətin, ədəbiyyatın inkişafına mənfi təsir göstərir. Ölkənin ictimai həyatında baş verən uğursuzluq bədii ədəbiyyatda da əksini tapır. Əmani, Fədai, Məsihi, Saib, Qövsü və b. həyatda baş verənlərə öz yaradıcılıqlarında biganə qalmırlar.

Yazılı ədəbiyyatda Füzuli ənənələrinə uyğun lirik şeirlərlə yanaşı, epik məzmununda olan poemalar, tarixi mənzumələr meydana gəlir. Bu nümunələrdə ictimai zülmə, mülki bərabərsizliyə, ədalətsizliyə, özbaşınalığa etiraz və nifrət hissi də ifadə edilmişdir. Bu dövrdə şifahi ədəbiyyatın yüksək inkişaf səviyyəsinə qalxması diqqəti cəlb edir. XVII yüzillik şifahi ədəbiyyatın *intibah* dövrü sayılır. Xalq yaradıcılığı ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrinə nüfuz edir, onlara münasibət bildirir. Həmin dövrdə meydana gələn və bir-birindən maraqlı olan dastanlarda xalq öz sevimli

obrazlarını yaradır. “Abbas və Gülgəz”, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl”, “Tahir və Zöhrə” və digər dastanlarda saf, həqiqi duyğuların ifadəsinə geniş yer verilir, haqqı, ədaləti uca tutan parlaq insan obrazları yaradılır.

Qəhrəmanlıq dastanı olan “Koroğlu”da xalqın azad, xoşbəxt yaşamaq arzusu, bunun uğrunda mübarizəyə qoşulması geniş əksini tapmışdır.

Bu dövrdə şifahi xalq ədəbiyyatının yazılı ədəbiyyata təsiri güclü olmuşdur. Bir çox sənətkarlar şifahi ədəbiyyatın janrlarından istifadə etmiş, əsərlərini canlı danışq dilindən bəhrələnməklə yazmağa çalışmışlar. Bu həmin dövrün iki qüdrətli sənətkarının – Vidadi və Vaqifin yaradıcılığında daha parlaq ifadəsini tapmışdır.



“Koroğlu”nın heykəli. Bakı şəhəri.

• Yada salın

- “Koroğlu” dastanından öyrəndiyiniz hansı qolları xatırlayırsınız?
- Dastan və onun qəhrəmanları ilə bağlı unuda bilmədikləriniz nədir?

• Düşünün

- Ağlagəlməz hiylələrlə, güclü düşmənlə dəfələrlə qarşılaşan Koroğlunun məğlubedilməzliyinə səbəb, sizcə, nədir?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

KOROĞLU İLƏ BOLU BƏY

(“Koroğlu” dastanından)
(ixtisarla)

1

Koroğlunun Ələmqulu xanla dostluq binası qoymağı bütün aləmə yayıldı. Bu xəbər gəlib axırda Toqatda Hasan paşaya çatdı. Hasan paşa düşdü fikir-xəyala ki, nə təhər eləsin. Əgər xanlar, paşalar bir-bir başlayıb Koroğlu ilə dostluq binası qoysalar, day heç dünyada ona batmaq olmaz. Odu ki başladı qoşun böyüklərini tələsdirməyə. Əvvəl-əvvəl bir qasid Bolu bəyə, bir qasid də Ərəb Reyhana göndərib ikisini də çağırırdı yanına. Elə ki ikisi də gəldi, Hasan paşa onlarla aranı xəlvət elədi, başladılar tədbirə. Di yazdılar, pozdular, göturdülər, qoydular, axırda bu tədbirə gəldilər ki, Bolu bəy öz qoşunu ilə Ərzincandan, Ərəb Reyhan öz qoşunu ilə Qarsdan, Hasan paşa özü də Toqatdan yerləş eləsinlər. Elə ki məclis qurtardı, Hasan paşa Toqatda qaldı, Ərəb Reyhan qoşunu da götürüb Qarsa tərəf yollandı. Bolu bəy də Ərzincana, öz qoşununun yanına qayıtdı.

İndi gəl sənə deyim paşaların məkrindən.

Özü də bu paşalar çoxbilmiş, hiyləgər adamdılar. Bir-birinə bac-xərac verən deyildilər. O ki Hasan paşa idi, istəyirdi ki, Ərəb Reyhanla Bolu bəyi qızıqdırıb göndərsin Koroğlunun üstünə, özü lap axırda getsin. Tədarükünü də elə başlamışdı. O ki Ərəb Reyhandı, istəyirdi, birtəhər olsun ki, bunlardan biri Koroğlunun başını qatsın, özü sonra işə başlasın. O ki Bolu bəy idi, o da istəyirdi ki, hamıdan qabaq özü gedib işi də təkbəşinə görsün ki, o biri paşaların adı çıxmasın. Odu ki Hasan paşanın məclisindən mürəxxəs olub Ərzincana çatcaq dayanmayıb başladı yol tədarükü görməyə. Di bir gün, iki gün... Elə ki hər şey hazır oldu, qoşunu götürüb Çənlibelə tərəf yola düşdü. Heç yerdə dayanmayıb, dincəlməyib gecə-gündüz at sürdü, gecələrin birində özünü çatdırdı Çənlibelin ətəklərinə. Mehtər Murtuz bu yerləri görcək tanıdı. Bolu bəyin yanına gəlib dedi:

– Bolu bəy, mən bu yerləri tanıyıram. Bundan o yana Çənlibeldi. İndi biz gərək burda düşüb səhəri gözləyək. Koroğlunun fənd-felindən baş açmaq olmaz. Gecə vaxtı qoşunu aparıb tələyə salırıq.

Bolu bəy Mehtər Murtuzun fikrini bəyəndi. Hökm elədi, qoşun düşüb düşərgə saldı. Özü də Qəcər Alını, Mehtər Murtuzu, bir də say-seçmə sərkərdələrini götürdü ki, ətrafı gəzib bələdləsin.

Bunlar burada öz işlərində olsunlar, bu tərəfdən də səhər tezdən Koroğlu çölə çıxmışdı, dolana-dolana gəlib çıxdı Ağ qayaya. Bir də baxdı, Çənlibelin anrı ətəyində o qədər at var, adam var ki, elə bil qarğa-quzğundu. Day geri qayıdıb dəlilərə xəbər eləməyə ərindi, elə ordan birbaş yüyürdü. Koroğlu qəsdən təpələrin dalı ilə gəlirdi ki, gözə görünməsin. Sən demə, Bolu bəygil də bu dəmdə elə buraları gözdən keçirirmişlər. Birdən Koroğlu ilə Bolu bəy çıxdılar üz-üzə. İş elə oldu ki, nə Koroğlu çəkilib gizlənə bildi, nə də ki Bolu bəy. Bolu bəy ondan soruşdu:

– De görüm, kimsən?

Koroğlu özünü cəmləşdirib dedi:

– Qoruqçuyam.

Bolu bəy bir onun bazburutuna baxdı, bir boy-buxununa baxdı, dedi:

– Kimin qoruqçususan?

Koroğlu dedi:

– Çənlibel qoruqçusuyam.

Bolu bəy sevindi ki, yaxşı oldu. Bundan əhvalpürsan olub Çənlibeldən bir az xəbər tutaram. Dedi:

– Ayə, de görüm, Koroğlu bu saat haradadı?

Koroğlu dedi:

– Dünən axşam Çənlibeldə idi. Əgər gecə bir yerə getməyibse, Çənlibeldədi.

Elə bu sözdə daldan Mehtər Murtuz gəlib yetişdi.

Mehtər Murtuz Koroğlunu görək tanıdı. Özünü Koroğluya göstərməyib yavaşca keçdi onun dalı qatına. Ordan Bolu bəyə göz vurdu ki, evin yıxılsın, yalan deyir, qoruqçu-zad deyil, Koroğlu özüdü.

Bolu bəy birdən hay vurdu, adamlar tökülüb Koroğlunu tutdular, əllərini, qollarını möhkəm bağladılar. Koroğlu belə baxanda Mehtər Murtuzu tanıdı. Bildi ki, onu satan Mehtər Murtuzdu.

Koroğlu baxdı ki, əgər burada Koroğlu olduğunu boynuna alsa, dinməz-söyləməz onu öldürəcəklər. Çənlibel uzaq, dəlilərlə işdən xəbərsiz, düşmənin çox, özü də nə yaraq-yasağı var, nə də atı. Bir də deyirlər, Koroğlunun belə bir xasiyyəti də vardı ki, düşmənin əlinə keçəndə Koroğlu olduğunu heç boynuna almazdı. Deyərdi ki, düşmənin məni tutulmuş bilsə, Çənlibelə ayaq alar. Odu ki Bolu bəy hər nə qədər elədisə, Koroğlu olduğunu boynuna almadı. Elə “qoruqçuyam” dedi ki, dedi. Bolu bəy hökm elədi, başladılar Koroğlunu döyməyə. Yəne

- Hasan paşanın narahatlığına səbəb nə idi?
- Paşalar hansı qərara gəldilər?
- Onların hər birinin gizli niyyəti nə idi?
- Paşalar haqqında sizdə hansı təsəvvür yarandı?
- Koroğlu ilə Bolu bəyin ilk qarşılaşması harada və nə cür baş verdi?
- Koroğlunun özünü qoruqçu kimi qələmə verməsinə səbəb nə idi?
- Koroğlunu Bolu bəyə kim tanıtdı?
- Həqiqəti öyrənmək istəyən Bolu bəy Koroğlu ilə necə rəftar etdi?

də bir kar çıxmadı. Koroğlu elə dediyini dedi. Yaxında bir göl var idi. Bolu bəy hökm elədi ki, onu əli-qolu bağlı saldılar suya. Az qaldı ki, boğulsun. Yenə də boynuna almadı. Başına nə iş gətirdilərsə, elə dedi qoruqçuyam ki qoruqçuyam.

2

Axırda Bolu bəy də inandı ki, bu, Koroğlu deyil, qoruqçudu. İstədi ki, qollarını açıdırıb buraxa. Mehtər Murtuz başladı özünü yeyib-tökməyə ki:

– Evin yıxılsın, hara buraxırsan onu?! Yalan deyir, Koroğludur.

Onda Bolu bəy üzünü ona tutub dedi:

– Sən gəl öz xoşluğunla Koroğlu olduğunu boynuna al! Yoxsa birdi, öldürtdürəcəyəm.

İş belə olanda Koroğlu aldı, onun cavabını dedi:

Nahaq yerə gəl eyləmə yamanlıq,
İnan, Bolu, mən Koroğlu deyiləm.
İnnən belə yaxşılığın günüdü,
İnan, Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Koroğlu bir igid, əsli-zatı var,
Həm namusu, arı, həm qeyrəti var,
Dəmir cilov altda Ərəb atı var,
İnan, Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Sonra Mehtər Murtuza dönüb, aldı sözün o biri xanəsini, dedi:

Koroğlu deyiləm, yırtma yaxanı,
Ciyərimi eşq oduna yaxanı,
İyidin olmazmı qılinc-qalxanı?!
İnan, Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Söz Bolu bəyə əsər elədi. Döndü Mehtər Murtuza ki:

– Sən bizi aldadırıbmısan. Bu, Koroğlu deyilmiş.

Mehtər Murtuz dedi:

– Bolu bəy, mən illərlə buna mehtərlik eləmişəm. Mən bunun dabbaxda gönünü görsəm, tanıyaram. Necə yeni qoruqçudu. Koroğludu, lap bir də üstündən.

Bolu bəy qaldı məəttəl ki, nə eləsin. Məsləhət-məşvərətdən sonra qoşun böyükləri hamısı dedi:

– Biz heç birimiz Koroğlunu tanımırıq. Bircə tanıyan bu kişidi ki, bu da belə deyir. Day biz öz adamımızı qoyub onun sözünə niyə inanırıq? Götürüb gedək, vəssalam.

Bolu bəy hökm elədi, qoşun başladı hazırlaşmağa. Koroğlu gördü yox, bunu aparırlar, dedi:



– Yaxşı, sənin ağlın yoxdu, bu adamın sözünə baxıb məni aparırsan. Xotkarın da ağlı yoxdu? Ya mənim dilim yoxdu ki, onu başa salmayam? Niyə xotkar görmür ki, mən yaraqsız-yasaqsız bir adamam? Belə də Koroğlu olar? Əgər Koroğlunu tutmaq belə asan olsaydı, onda nə var idi ki? Bir də Koroğlunu sən tanımırsan. O biri paşalar, xanlar ki tanıyırlar. Xotkarın elə öz oğlu Bürcü Sultan da Koroğlunu tanıyır ki... Bəs onlara nə deyəcəksən?

Koroğlunun sözləri Bolu bəyi lap inandırıldı. Fikirləşdi ki, bunu aparram, birdən Koroğlu olmaz, dünyayı-aləmdə biabır olub gedərəm. Ondan sonra ya gərək özümü öldürəm, ya da ki guşənişin olub camaat üçün çıxmayam.

Qərər, əmr elədi, Koroğlunun əllərini açdılar. Koroğlu durub getmək istəyəndə Bolu bəy dedi:

– Deyirlər, qoç Koroğlu çox igiddi. Heç zaddan qorxmaz. Heç zadı da gizlətməz. İndi olan oldu, keçən keçdi. Görürsən ki, bax əllərin də açıqdı. İndi mərdi-mərdana özün də gərək, sən Koroğlusən, ya yox?

Koroğlu gülüb dedi:

– İndi ki sən mərdi-mərdana soruşursan, mən də mərdi-mərdana sənə cavab verəcəyəm. Bəli, Koroğlusuyam.

Bolu bəy istədi qalxıb qoşuna hay vursun, Koroğlu dedi:

– Dayan! Nahaq yerə zəhmət çəkmə! Day sən məni tuta bilməzsən. Ancaq de görüm, sən kimsən? Buraya niyə gəlmişən?

Bolu bəy hiylə niqabın üzünə çəkib dedi:

– Koroğlu, bil və agah ol! Mən ərzincanlı Bolu bəyəm. Hasan paşa məni göndərüb ki, səni tutub aparam, əvəzində onun qızı Dünya xanımı alam.

Koroğlu güldü, dedi:

– Balam, bu Hasan paşa mənim yolumda qızlarını nə yaman hərrac-bazara qoyub satır? İndi ki belədi, qoy olsun. Mənim ucbatımdan onun bir qızı Həməzəyə gedib, qoy bu biri də sənə getsin. Görək indi evdə qalan arvad-uşağını kimə vəd verib, mənim dalımca göndərəcək.

Onda Bolu bəy dedi:

– Mən Koroğluyam. Bir sözü ki dedim, ölüm də olsa, ondan dönmərəm. İndi ki sən Hasan paşanın qızını almaq istəyirsən, o da qızın əvəzində səndən məni istəyir, eybi yoxdu. Mən razıyam. Qoy gedim, yaraq-yasağımı götürüm, gəlim. Apar məni Hasan paşaya təhvil ver, qızını al! Sonrası ilə işin yoxdu.

- Şeir parçalarında diqqətinizi cəkən fikirlər hansılardır?
- Qoruqçunu – Koroğlunu Ərzincana aparmaq niyyətindən Bolu bəyin əl çəkməsinə səbəb nə oldu?
- “Bolu bəy hiylə niqabını üzünə çəkib dedi” cümləsindəki fikri necə başa düşürsünüz?
- Bolu bəy Çənlibelə, doğrudanmı, yalnız Dünya xanıma görə gəlmişdi?
- Bolu bəyin Dünya xanımla əlaqədar uydurduğu yalana inanən Koroğlu hansı qərara gəldi?

3

Bunu deyib Koroğlu döndü, Çənlibelə yol başladı. Qoşun böyükləri hamısı ağız-ağıza verib Bolu bəyi məzəmmət elədilər ki:

– Nahaq yerə onu əldən buraxdın. Bu saat dəliləri töküb hamımızı qırıb-çatacaq.

Mehtər Murtuz dedi:

– Yox. Düzdü, Koroğlu çox fənd-fel adamdı. Amma hər nədisə, mərddi. Onda namərdlik olmaz. Necə ki deyib, elə də eləyəcək.

Bolu bəy dedi:

– Mən bilirəm, o gələcək. Qoy gəlsin. Sonrası ilə sizin işiniz yoxdu. O, Koroğludursa, mən də Bolu bəyəm.

Bu tərəfdən də Koroğlu özünü yetirdi Çənlibelə. Koroğlu bilirdi ki, əhvalatı dəlilərə, xanımlara danışsa, onu qoymayacaqlar getsin. Odu ki heç kəsə bir söz deməyib gizlincə geyindi. Yaraqlarını götürdü. Ata minib geri qayıtdı.

Bolu bəygil bir də baxdılar ki, budu, Koroğlu gəlir. Gəlir, amma nə gəlir? Elə bil ki, bir dənə əjdahadı minib bir filə. Bolu bəyin qoşununun yarısı elə onun bu heybətindən qorxub ürək ağrısına düşdü.

Koroğlu gəlib çatdı. Üzün Bolu bəyə tutub dedi:

– Bolu bəy, mən vədimə doğru çıxıb gəldim. Ancaq sən bayaq məni tutmuşdun. Birdən elə fikir eləyirsən ki, elə məni, doğrudan da, tutub apara bilərsən. Odu ki sənə bir şərtim var. İndi gərək səninlə bir savaşam. Sən mənim gücümü görərsən, mən sənini.

Bunu deyib Koroğlu Qıratı gətirdi cövlana. Bir o başa, bir bu başa sürüb dik Bolu bəyin qabağında saxladı, dedi:

Əli beldə durub əmr eləyərdin,
Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?
Hərdən-hərdən asın-kəsin deyərdin,
Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?

...Koroğluyam, müxənnətə uymaram,
Qisasımı qiyamətə qoymaram,
Düşmanın qanından içsəm, doymaram,
Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?

Bolu bəy hiylə niqabın üzünə çəkib dedi:

– Ay Koroğlu, o necə deyərlər, qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz. Mərd basdıgını kəsməz. İndi bir iş idi, olmuşdu. Necə ki sən istəyirsən, de, elə də eləyək.

Koroğlu dedi:

– Yox. Qoşununa de, dava başlasın. Yoxsa hamınızı qıracağam.

Bunu deyib Koroğlu Misri qılıncı çəkdi. Qoşun böyükkləri gördülər, yox, Koroğlu doğru-dogru dava başlayır. Qoşuna hay vurdular. Hər tərəfdən töküldülər Koroğlunun üstünə. Koroğlu bir dəli nərə çəkib özünü vurdu qoşuna. Bir sağa vurdu, bir sola vurdu. Qoşunu qatım-qatım qatladi. Qoşun şahin görmüş toyuq-cücə kimi pə-rən-pərən düşdü. “Vay, ana!” deyən kim, ağlayan kim, yalvaran kim. Bir qiyamət qopdu ki, nə təhər.

Bolu bəy gördü ki, qoşun əldən gedir. Qəcər Alıya hay vurdu ki:

– Evin yıxılsın, bəs mən səni bura niyə gətirmişəm? Qoşun əldən getdi axı...

Qəcər Alı çar-naçar qılıncını çəkib girdi meydana. Koroğlu heç aman vermədi ki, Qəcər Alı bir əl-qol açsın. Hələ lap uzaqdan şəşpəri qaldırdı. Elə tulladı ki, Qəcər

Alı təpəsi üstə gəldi yerə. Bu il ölübsən, bildir, Qəcər Alı bayaq ha cəhənnəmə vasil oldu. Bolu bəy işi belə görəndə baxdı ki, day ayrı bir əlacı yoxdu, özünü atdı Koroğlunun ayaqlarına.

Koroğlu qızılquş kimi özünü atdan yerə atıb çökdü Bolu bəyin sinəsinə, dedi:

Qollarını bağladaram,
Bolu, mən sənin, mən sənin.
Anacığın ağladaram,
Bolu, mən sənin, mən sənin.

... Koroğluyam, iş bitirrəm,
Səni dünyadan itirrəm,
Başın bədənədən götürürəm,
Bolu, mən sənin, mən sənini!

Söz tamama yetdi. Koroğlu Bolu bəyin sinəsindən qalxdı, dedi:

– İndi mən sənini ixtiyarındayam. Hara istəyirsən, necə istəyirsən, apar!

Bolu bəy ufuldaya-ufuldaya yerindən durub dedi:

– Rəhmətliyin oğlu, sən bizdə bir islahat qoydun ki, bizim aqlımız başımızda olsun, səni də aparmaq fikrinə düşək?

Koroğlu gülüb dedi:

– Eybi yoxdu. İnşallah, elə ki mənə aparıb Hasan paşaya verdin, Dünya xanımı aldın, toyda hamısı yadımdan çıxar. Di atlanın, gedək!

Bolu bəy bir o yanına baxdı, bir bu yanına baxdı, dedi:

– Yox, qardaş, mən səni heç yerə aparası deyiləm.

Koroğlu dedi:

– Niyə?

Bolu bəy dedi:

– Göz gördüyündən qorxar. Mən səndə gördüyümü gördüm. Keyfin istədi, bir belə zarafat da yolda elədin. Səninlə sövdə eləmək çətin işdi.

Koroğlu gülüb dedi:

– Qorxma! Heç bir şey eləməyəm.

Bolu bəy dedi:

– Yox, başına dönüm! Allah atana rəhmət eləsin.

Mən nə Hasan paşanın qızını istəyirəm, nə də səninlə belə-belə zarafatlar eləmək istəyirəm.

Koroğlu dedi:

– Ayə, mən Koroğluyam. Koroğlu söz verməz. Verdi, müxənnətlilik eləməz. İndi ki ehtiyat eləyirsən, budu, gəl bağla qollarımı, elə apar.

Bolu bəyin də elə azarı bu idi. Tez adamlarına göz elədi ki, day fürsətdi, dayanmasınlar. Bir möhkəm zəncirlə o saat Koroğlunun qollarını bağladılar dalmı. Sonra bir-iki kəndirlə də sarıdılar ata. Bolu bəy işi hazır görəndə hökm elədi, qoşun atlandı. Koroğlunu qabaqlarına salıb Ərzincana yol başladılar.

- Bolu bəyə verdiyi sözə əməl etməsi Koroğlu haqqındakı təsəvvürünüzə nə əlavə etdi?
- Koroğlunun Bolu bəyin qoşunu ilə döyüşü nə ilə nəticələndi?
- Bu döyüşə girməkdə Koroğlunun məqsədi nə idi?
- Bolu bəy Koroğlunun qollarını bağlatmaq üçün hansı hiyləyə əl atdı?

Az getdilər, çox getdilər, yolun bir yerində Koroğlu geri qanrılıb Bolu bəyi çağırırdı ki:

– Bolu bəy, amma yadında qalsın, qızı almamış məni Hasan paşaya vermə ha!..

Bolu bəy soruşdu:

– Niyə?

Koroğlu dedi:

– O işi ki mən onun başına gətirəcəyəm, ondan sonra o sənə qız verməz. Sən qabaqca qızı gətizdir Ərzincana, sonra məni onun əlinə ver!

4

Bolu bəy baxdı ki, daha Çənlibel sərhədindən çıxhaçıxdadılar.

Dedi:

– Baş üstə, sən necə ki deyirsən, eləcə edərim. Ancaq mən bir şey də eləmək istəyirəm.

Koroğlu soruşdu:

– Nə şey?

Bolu bəy dedi:

– Mən səni belə aparsam, heç kəs inanmayacaq ki, səni mən tutmuşam. Genə Qəcər Alı sağ olsaydı, fikirləşərdilər ki, yəqin, o tutub. Onu da ki vurub öldürdün. İndi bilirsən mən nə eləmək istəyirəm?

– Nə eləmək istəyirsən?

Bolu bəy qanrılıb bir dala baxdı, ondan atının başını döndərüb Koroğluya dedi:

– Sən atını sür, mən qoşuna baxım, qayıdıb deyərəm.

Bunu deyib Bolu bəy ata bir məhmiz göstərdi, geri döndü. Bolu bəy elə bir az ondan aralancaq atı təzədən döndərdi. Koroğlunu marıtlayıb atı dördəmə buraxdı. İldırım kimi Koroğluya çatanda nə gücü var, təpəsindən bir qılinc vurdu. Dedi:

– Bax belə eləmək istəyirəm, Koroğlu!

Ola qılinc, ola açıq baş. Qılinc neçə barmaq işlədi Koroğlunun başına. Üz-gözü qana boyandı. Dedi:

– Ay namərd! Niyə belə elədin?

Bolu bəy dedi:

– Elə elədim ki, inansınlar. İndi inanarlar. Mən gəlmişdim sənə ya başını aparam, ya leşini. İndi başını da aparıram, leşini də. Sən Koroğlusansa, mənə də Bolu bəy deyərlər.

Koroğlu elə bircə bunu dedi ki:

– Günah səndə deyil, məndədi. Mənə bu da azdı.

Koroğlunun başını da bağlamadılar. Elə qanı axa-axa düzəldilər yola. Koroğlunun əli hər yerdən üzüldü.

Bir az getmişdilər, qabaqdan bir karvan çıxdı. Koroğlu baxdı ki, dostu Xoca Əziz də bəzirganların içindədi. Üzün ona tutub dedi:

Pünhanı, sövdayar qardaş,
Aparırlar pünhan məni.
Ərənlərə qurban bu baş,
Aparırlar pünhan məni.

... Koroğluyam, tək qalmışam,
Qollarımı bağlatmışam,
Bolu bəyə qul olmuşam,
Aparırlar pünhan məni.

Xoca Əziz əvvəl elə bildi ki, Koroğlu deyir aparırlar pirə məni. Fikirləşdi ki, yəqin, Koroğlu dəli olub, dəlilər onu pirə aparırlar. Ürəyində çox vaysındı. Çox hayıfılandı. Sonra baxdı ki, Koroğlunun başı yarılib. Qolları bağlanıb. Dalınca böyük bir qoşun gedir, qabaqlarında da Bolu bəy. Xoca Əziz o saat barmağını dişlədi ki:

– Ey dili-qafil, yəqin, burda bir sirr var.

Day dayanmayıb, karvanı tapşırıd yoldaşlarına, birbaşa daban aldı Çənlibelə.

Xoca Əziz gəlib Çənlibelə gördü ki, dəlilərin heç bir şeydən xəbərləri yoxdu. Heç Koroğlunun harada olmağını da bilmirlər. Açıb əhvalatı necə ki görmüşdü, danışdı. Dəlilər qaldılar mat-məttəl ki, bu necə olan işdi. Biri inandı, biri inanmadı, biri belə dedi, biri elə dedi, bilmədilər ki, nə eləsinlər. Dəlilər elə götür-qoyda idilər, bir də baxdılar ki, budu, Aşıq Cünun gəlir. Aşıq Cünunun elə birinci sözü bu oldu ki:

– Hanı Koroğlu?

Əhvalatı necə ki Xoca Əziz danışmışdı, ona dedilər. Aşıq Cünun əhvalatdan hali olan kimi iki əllərini dizinə vurub dedi:

– Koroğlu getdi!

Soruşdular:

– Axır bir de görək nə var? Hardan gəlirsən? Nə öyrənmisən?

Aşıq Cünun dedi:

– Eşidin, agah olun! Mən bu ayaq Toqatdan gəlirəm. Paşalar Çənlibelə qoşun çəkirlər. Bolu bəy Ərzincan tərəfdən, Ərəb Reyhan Qars tərəfdən, Hasan paşa özü də Toqat tərəfdən. Xotkarın fərmanındı. Mən dünən Toqatda eşitdim ki, Bolu bəyin qoşunu Çənlibelə yola düşüb.

Dəlilərin içində bir vəlvələ düşdü ki, hamısı başladı cilov gəmərməyə. Dəli Həsən hay vurdu Dəli Mehtərə ki:

– Atı yəhərlə! Gərək Bolu bəyə bir toy tutam ki, qiyamətdə də yadından çıxmasın.

5

Dəlilər başladılar hazırlaşmağa. Nigar durdu ayağa, dedi:

– Yox, Dəli Həsən! Bu saat Çənlibeli başsız qoyub getmək olmaz. Bir də ki getdiz, hara gedəcəksiniz?! Nə bilir ki, Bolu bəy Koroğlunu Ərzincana aparacaq, ya elə birbaşa İstanbula aparacaq?! Gedərsiz, səfəriniz uzun çəkər, düşmənlər Çənlibelə ayaq alar.

Dəli Həsən dedi:

– Bəs nə eləyək?

Nigar xanım dedi:

– Koroğlunun dalınca qabaqcan bir adam getməlidir. Uşaqlardan biri gedər, yerini, yurdunu öyrənər, gələr, sonra baxarıq, görək nə eləyirik.

Nigar xanımın tədbirinə hamı razı oldu. Soruşdular:

– Bəs kim getsin?

- Nigar xanımı haqlı saymaq olarmı?

Dəmirçioğlu durdu ayağa ki:

– Mən, mən gedirəm.

Nigar xanım ona razı olmadı. Dedi:

– Yox, Dəmirçioğlu! Sən gedə bilməzsən. Eşitdin ki?.. Bizim üstümüze iki tərəfdən düşmənlər gəlir. Bir

Qars tərəfdən, bir Toqat tərəfdən. Qars budu, bizim bu tərəfimizdi. Amma Toqat hardadı? Bu biri tərəfimizdə. Gərək biz də dəlilləri iki yerə bölək. Birinə sən baxasan, birinə də Dəli Həsən. Qoy ayrı adam getsin.

Onda İsabalı yerindən qalxdı ki:

– Nigar xanım, rüsxət ver, mən gedim!

İsabalının getməyinə hamı razı oldu. İsabalı o saat geyindi, kecindı, atını yəhərlədi, mindi, dəlillərlə, xanımlarla görüşdü. Getmək istəyəndə Nigar xanım dedi:

– Qabaqcadan Ərzincana gedərsən. Orda olmasa, Toqata sürərsən. Orda da olmasa, gərək İstanbula gedəsən. Amma vaxtlı-vaxtında xəbərin bizə çatsın.

İsabalı:

– Baş üstə! – deyib atı vurdu. Ərzincana tərəf yol başladı. İndi İsabalı getməyində olsun, dəlillər hazırlaşmağında, sənə kimdən xəbər verim, Bolu bəydən.

Bolu bəy Koroğlunu birbaşa gətirdi Ərzincana. Zindana, zirzəmiyə etibar eləməyib, öz həyatında dərin bir quyu var idi, saldı o quyuya. Həyatın dörd ətrafına da çitəmə keşikçi düzdürdü. Elə ki bu işləri görüb qurtardı,

götürüb Hasan paşaya belə bir namə göndərdi: “Hasan paşa, Koroğlunu tutub gətirmişəm. Bu saat Ərzincandadı. Qaydası bu idi ki, gərək mən onu sənənin yanına gətirəydim. Ancaq yanında küstaxlıq eləyirəm, bağışla! Mən istəyirəm ki, Dünya xanımı bir günlüyə Ərzincana göndərəsən, ta ki gəlib onu burada bir görsün, sonra hara desən, necə desən, nə vaxt desən, gətirmək mənim gözüüm üstə”.

Hasan paşa naməni oxucaq məsələni başa düşdü. Bildi ki, Bolu bəy ona inanmır. İstəyir ki, bu yol ilə Dünya xanımı Ərzincana aparıb Koroğlunu sonra versin. Hirs vurdu təpəsinə. Bir istədi naməni cırsın, özü də belə bir fərman versin ki, “sabah gün çıxanda gərək Koroğlu Toqatda ola”. Sonra fikirləşdi: “Yaxşı, mən elə elərəm, o da götürüb yazar xotkara. Ondan sonra mən bir qızdan ötrü olaram xotkarın yanında üç quruşluq”. Odu ki çar-naçar bir kəcəvə bəzətdirdi. Dünya xanımı öz başının adamları ilə, guya ki, gəzmək adı ilə Ərzincana göndərdi. Özü də atını minib xotkarın yanına gözəydliliyinə getdi ki, oradan da xotkarın fikrini bilib Ərzincana qayıtsın.

İndi Hasan paşa getməkdə olsun, bu tərəfdən Bolu bəy xəbər çatdı ki, bəs Dünya xanım gəlir. Bolu bəy dəm-dəsgahla çıxdı Dünya xanımı pişvaz elədi, cahü cəlal ilə gətirib öz imarətinə qoydu.

Dünya xanımın Bolu bəyi görəsi gözü yox idi. Elə ki eşitdi Bolu bəy onu almaq üçün Koroğlunun üstünə gedir, yaman sevindi. Fikir-ləşdi ki, çox yaxşı oldu. Qoy getsin. Bəlkə, Koroğlu bunu mənim başımdan rədd eləyə. Di sən gəl ki, iş vurdu, çıxdı tərsinə. Paşalara, xotkarlara qan udduran Koroğlu

- Nigar xanımın məslə-hətinə hamının razı olmasına səbəb nə idi?

- Bolu bəyin bu məz-munda məktub yaz-masına səbəb nə idi?

- Hasan paşa nə üçün ehtiyatlı davranırdı?

- Dünya xanımın və-ziyyəti sizdə hansı hiss yaratdı?

düşdü Bolu bəyə əsir. Dünya xanım qaldı mat-məəttəl ki, nə eləsin. Çox götür-qoydan, fikir-xəyaldan sonra ağlına gəldi ki, atasına yalvarıb-yaxarsın, bəlkə, rəhm eləyə. Bu tərəfdən də Hasan paşa hökm elədi ki, bəs hazırlaşsın, gedir Ərzincana. İndi özün fikirləş, gör, Dünya xanımın halı necə olar? Yazıq elə olmuşdu, elə olmuşdu ki, elə bil payız yarpağıdı, elə bir küləyə bənddi ki, qırılıb düşsün. Amma ki yazıq nə eləsin? İxtiyarı nəyə çatırdı ki, nə də eləyirdi...

6

Qərər, qaranlıq yavaş-yavaş başladı düşməyə. Elə ki hər şeydən səs-səmir kəsildi, Dünya xanım durdu ayağa. Pəncərəni açıb əyləşdi qabağında. Elə təzəcə oturmuşdu, bir də qulaqlarına bir səs gəldi. Huş-guş ilə fikir verib gördü ki, səs həyətdən gəlir. Kim isə elə yanıqlı-yanıqlı oxuyur ki... Özü də səs elə dərindən gəlir ki, elə bil lap quyunun dibindən çıxır. Çağırdı qaravaşı ki:

– Bu nə sədi? Gecənin bu vaxtı bu oxuyan kimdi?

Qaravaş dedi:

– Koroğludu, xanım! Bolu bəy tutub gətirib salıb quyuya. Dünən də belə oxuyurdu.

Dünya xanım fikir verdi, gördü Koroğlu deyir:

Uca dağların başından
Yolum, ay mədəd, ay mədəd!..
Yaman yerdə tutdu məni
Ölüm, ay mədəd, ay mədəd!..

Belimdə yoxdu qılıncım,
Müxənnətə çatmır gücüm,
Nə yorğan var, nə də cecim,
Zülüm, ay mədəd, ay mədəd!..

Dünya xanım qaravaşdan yavaşca soruşdu:

– Məni gizlincə o quyunun başına apara bilərsənmi?

Qaravaşın sevincindən gözləri doldu, içini çəkə-çəkə dedi:

– Qurban olum sənə, ay xanım, elə apararam...

Dünya xanım qalxdı ayağa, qaravaşı da yanına alıb gəldi quyunun başına. Qaravaş tez Koroğlunu səsləyib dedi:

– Hasan paşanın qızı Dünya xanım gəlib. Səninlə danışmaq istəyir.

Koroğlu dedi:

– Xoş gəlib, səfa gətirib.

Dünya xanım dedi:

– Koroğlu, bu necə olub ki, sən qoç Koroğlu ola-ola, Bolu bəy kimi bir adama tutulubsan?

• Hökmdar qızı olan Dünya xanımın Koroğlu ilə maraqlanmasının səbəbini necə izah edərsiniz?

Bir ah Koroğlu quyuda çəkdi, bir ah da qaravaş quyunun başında.

Koroğlu dedi:

– Olacağa çarə yoxdu, xanım, bir işdi, oldu.

Bu sözdə qaravaş bir də içini çəkdi. Dünya xanım qaravaşa baxdı, qaravaşın qorxudan gözündəki yaş qurudu. Dünya xanım qaravaşın qorxduğunu görüb güldü. Qaravaş ürəkləndi. Dedi:

– Qurban olun sənə, ay xanım, gəlsənə bunu quyudan çıxardağ?

Koroğlu soruşdu:

– Neçə nəfərsiz?

Dünya xanım dedi:

– İki nəfər.

Koroğlu güldü, dedi:

– Xanım, iki yox, iyirmi nəfər də olsanız, sizin gücünüz mənə çatmaz. Məni burdan çıxara bilməzsiz.

Dünya xanım dedi:

– Bəs nə təhər olsun? Mən istəmirəm ki, sənin kimi adam Bolu bəyin əlində puça çıxsın.

Koroğlu dedi:

– Xanım, indi ki siz mənə kömək etmək istəyirsiniz, onda gözdə-qulaqda olun, elə ki dəlillərdən mənim dalımca gəldi, yerimi nişan verin.

Dünya xanım dedi:

– Yaxşı, sənin yeməyin, içməyin nədi? Nə yollayım?

Koroğlu dedi:

– Xanım, yeddi qoyunun yarı şaqqası, yeddi batmanunun çörəyi, yeddi batman düyünün aşı, yeddi tuluc şərab bir öyləmin xörəyi. Gör düzəldə bilsən, göndər.

Dünya xanım dedi:

– Düzəldərəm. Lap gecəylə hazırlayıb səhərə yaxın göndərəm. Sabah axşam da ki, genə özüm gələrəm.

Dünya xanım oradan evə gəlib qaravaşa pul verdi. Koroğlu üçün nə ki demişdi, qaravaş hazırlayıb Koroğluya apardı.

İndi eşit kimdən? İsabalıdan.

İsabalı Ərzincana çatanda şəhər təzəcə açılırdı. Elə şəhəri gəzirdi, bir də gəlib çıxdı Bolu bəyin imarətinin qabağına. Dünya xanım da oturmuşdu pəncərədə, gözlərini dikmişdi yollara. Bir də baxdı ki, budu bir atlı gəlir, təhər-töhründən heç bu tərəfin adamlarına oxşamır. Rəng-rufundan görünür ki, dağ havasında böyümüş adamdır. Çağırır soruşdu ki:

– Ay oğlan, kimsən? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Dünya xanımın cavabında aldı İsabalı, dedi:

• Qaravaşın Koroğluya rəğbət bəsləməsinə səbəb, sizcə, nədir?

• Bu sadalananlar bir nəfərin yeməyi deyil. Nağıllarda, dastanlarda belə təsvirlərə yer verilməsi, sizcə, nə ilə bağlıdır?

• Dünya xanımın səmiyyətinə inanmaq olarmı? Nə üçün?

Nə xan gördüm burda, nə də bir paşa,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!
Yağı düşmanları bağlaram daşa,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!

... Olan yoxdu mənim dərdimdən halı,
Heç başımdan getməz onun xəyalı,
Koroğluya qurban qoç İsabalı,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!

Söz tamam oldu. Dünya xanım dedi:

– Adə, səsinə başına atma, düşməni duyuyq salarsan. Koroğlu burdadı. Düş
atdan, gəl içəriyə.

İsabalı atı sürdü qapıya. Bu tərəfdən də qaravaş yüyürdü onun qabağına. Qaravaş
onda yetirdi ki, hasar dibindəki qoşunun böyüyü onunla çənə-boğazdadı. İçəriyə qoymaq
istəmir ki istəmir. Qaravaş özün yetirib hirsələndi qoşun böyüyünün üstünə ki:

– Sənin nə həddin var, Dünya xanımın qonağını içəriyə qoymursan. Qoy gəlsin
içəriyə. Hasan paşanın yanından gəlib. Dünya xanıma namə gətirib!

Qoşun böyüyü bir söz deyə bilmədi. Qaravaş İsabalıni götürüb gətirdi birbaş
Dünya xanımın yanına.

7

Di xoş-beş on beş. Dünya xanım İsabalıni tanıdı, İsabalı Dünya xanımı.
Dünya xanım dedi:

– Koroğlu burda quyudadı. Ancaq indi onu çı-
xartmaq olmaz. Gərək gözləyək qaranlıq düşsə.

• Dünya xanım bu
qərarında haqlı idimi?

İsabalı gördü ki, Dünya xanım ağıllı söz danışır, razı
oldu. Dünya xanım İsabalıya yer göstərdi. İsabalı əyləşdi. Yedilər, içdilər, İsabalı bir
az uzandı ki, yol yorğunluğunu çıxartsın.

Sən demə, qaravaş İsabalıni içəriyə gətirəndə qoşun böyüyü birbaş qaçıb əhvalatı
Bolu bəyə danışib.

Dünya xanım bir də baxdı ki, qoşun ətrafı aldı. Tez gəldi İsabalıının yanına. Saçın-
dan üç yasəmən tel ayırıb basdı mərmər sinəsinin üstünə.

Dedi:

Yağı düşmən dörd bir yanı alıbdı,
Oyan, əcəm oğlu, dur get bu yerdən!
Sənin dərdin bu canımda qalıbdı,
Oyan, əcəm oğlu, dur get bu yerdən!

İsabalı cəld qalxdı ayağa. Baxdı ki, qoşun həyətin ətrafın tutub. Amma qorxu-
dandı, nədənsə, heç birisi cürət eləyib içəriyə girə bilmir. Bəri dönəndə baxdı ki,
Dünya xanım ağlayır. Aldı görək, nə dedi:

Ağlama, ağlama, ay Dünya xanım!
 Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən!
 Sənə qurban olsun bu şirin canım,
 Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən!

Söz tamam oldu. İsabalı dedi:

– Day iş o yerdən keçdi. Gecəni gözləmək olmayacaq. Sən Koroğlunun yerini mənə nişan ver!

Durub bir yerdə gəldilər quyunun başına. İsabalı istədi haylasın. Dünya xanım qoymadı. Dedi:

– Dayan!

Ondan üzünü quyuya tutub dedi:

– Koroğlu, dəlilərdən gələn olmadı. Bəs nə təhər eləyək? Bolu bu gün səni asdırmaq istəyir.

Koroğlu dedi:

– Elə demə, xanım! Dəli mənimdisə, mən bilirəm ki, gəlməmiş olmazlar, harda olsa, gəlib çıxarlar.

Dünya xanım dedi:

– Gəlsə, kim gələcək? Heç olmasa, bir adınsa da de, bilək.

Dünya xanımın cavabında aldı Koroğlu, dedi:

- Koroğlunun öz silah-daşlarına münasibəti barədə yeni nə öyrəndiniz?

Genə yada düşdü mərd oğullarım,
 Bu gün Dəmirçioğlu burda gərəkdir.
 Həzəran oyunlu, diliballarım,
 Bu gün xan Eyvazım burda gərəkdir.

İgid məclisində boylu-büsatlı,
 Meydana girəndə o ərəbatlı,
 O Misri qılınclı, aslan süfatlı,
 Bu gün Dəli Həsən burda gərəkdir.

Koroğlu önündə mərdanə duran,
 Bənövşə bığların dalından buran,
 Bir əlində yeddi ifçin nal qıran,
 Bu gün İsabalı burda gərəkdir.

İsabalı dedi:

– Can Koroğlu, burdayam. Ancaq çalib-oxumaq vaxtı deyil. Düşməni dörd tərəfimizi alıb. Tez ol çıx, görək nə eliyirik.

Sözü deyib İsabalı ipi atdı quyuya. Bir suiçim saatda Koroğlunu quyudan çıxartdı. Durub özlərini verdilər tövləyə. Atları çəkib mindilər. Koroğlu bir Dünya xanıma baxdı, bir İsabalıya baxdı, dedi:

– Dünya xanım, hazırlaş, səni də aparacağam. Sənin toyunu gərək özüm eləyəm.

Ondan Koroğlu qılınclı çəkib dedi:

Misri qılinc, ləzgi qəmə,
Mən səni tər saxlamışam.
Dolaşma cübbə-cövşənə,
Düşməyə var saxlamışam!

... Koroğlu eylədi xəta,
İndi sən bax bu busata,
Canım qurban Ərəbata,
Oynar, kişnər saxlamışam!

8

Bunu deyib Koroğlu özünü vurdu qoşuna. Qoşun elə bir cə dəfə Koroğlunun boyunu gördü. Bayaq ha üz qoydu qaçmağa. Atalar deyiblər ki, göz gördüyündən qorxar. Qoşun da ki Koroğludan gördüyünü görmüşdü. Bir anda meydan boşaldı. Koroğlu baxdı ki, Bolu bəy işi pis görüb əklmək istəyir.

Bolu bəyin təpəsinə elə bir qılinc vurdu ki, iki parça olub yerə düşdü. Belə dönəndə gördü Mehtər Murtuz özün atdı Qıratın ayaqlarının altına ki:

– Koroğlu, bir qələtdi eləmişəm. Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz. Məni dolandır Eyvazın başına.

Koroğlu dedi:

– Dur düş qabağıma!

Mehtər Murtuz sevincək durub düşdü Koroğlunun qabağına. Gəlib çatdılar İsabalıgilə. İsabalı soruşdu:

– Koroğlu, bu kimdir?

Koroğlu dedi:

– Bir yaxşı-yaxşı bax!

İsabalı diqqətlə baxıb dedi:

– Bu ki Mehtər Murtuzdu.

Koroğlu dedi:

– Özünü ki, var. Yaxşı tanıyıbsan. Bələdçilik eləyib Çənlibelə yağı gətirən, məni Bolu bəyə nişan verən bu haramzada idi.

İsabalı əlini qılınca atmaq istəyəndə Koroğlu qoymadı.

Elə bu sözdə bir də baxdılar ki, budu, Dünya xanım bir atın üstündə, qaravaş da bir atın üstündə gəldilər. Koroğlu soruşdu:

– Dünya xanım, bəs bu kimdi?

Dünya xanım dedi:

– Bu mənim qaravaşımdı. Əgər bu olmasaydı, biz səni qurtara bilməyəcəkdik.

Koroğlu, İsabalı, Dünya xanım, qaravaş Mehtər Murtuzu da qabaqlarına qatıb Çənlibelə tərəf yola düşdülər. O qədər at sürdülər ki, gəlib çatdılar Çənlibelin dağlarına. Dağları görcək Koroğlunun ürəyi oynadı,

• “Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz” cümləsində ifadə olunmuş fikri necə başa düşdünüz?

• Koroğlunun Mehtər Murtuzu bağışlaması sizdə hansı hiss və düşüncə yaradı?

• Çənlibelə, onun dağlarına Koroğlunun sonsuz məhəbbətinin səbəbini necə izah edərsiniz?

gözləri doldu. Koroğlu çox qürbətlərdə olmuşdu. Amma heç belə qərİbsəməmişdi. Budəfəki qürbət ona çox əsər eləmişdi. Üzünü dağlara tutub dedi:

Bir zamanlar səfa sürüb gəzərdim,
Onda səndin mənim qardaşım, dağlar!
Nə zaman ki yağı düşman gələndə
Səndə çox olurdu savaşım, dağlar.

... Koroğluyam, gəzdiyimi tapardım,
Qayalar başında qala yapardım,
Ağ sürüdən əmlək quzu qapardım,
Yeyib qurdlarınla ulaşım, dağlar!

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Əsərin ilk üç parçasını oxuyun (bunu fərqli formalarda həyata keçirə bilərsiniz, fasilələrlə oxunun tətbiqi daha məqsədəuyğundur). Hər parçanın oxusundan sonrakı fasilədə onun məzmunu ilə bağlı suallara cavab verin.
2. Parta yoldaşınızla birlikdə dördüncü parçanın məzmununa aid suallar tərtib edin. Kiçik qruplarda birləşib suallara cavab hazırlayın.
3. Çıxardığınız nəticələri təqdimatlar əsasında müzakirə edin.

• Evdə iş

1. Dastanın ardını oxuyun.
2. Tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırın.

II dər

• Məzmun üzrə iş

1. Evdə oxuduğunuz parçaları bir daha nəzərdən keçirin, mətnin kənarındakı suallara parta yoldaşınızla birlikdə cavab hazırlayın.
2. Kiçik qruplarda fikir mübadiləsi aparın və cavabları təqdimat əsasında müzakirə edin.

LAYİHƏ

Bilik və bacarıqlarınızı tətbiq edin.

3. Əsərin dastan janrında olduğunu nümunələrlə əsaslandırın.

“Koroğlu” dastandır, çünki...

4. Əsərdən seçdiyiniz hissəyə ad verin. Məzmununu tərtib etdiyiniz plan əsasında yaradıcı nağıletməyə hazırlaşın.

• Evdə iş

- Tarix dərsliyi də daxil olmaqla, müxtəlif mənbələrdən öyrəndiyiniz məlumat əsasında “Cəlalilər hərəkatı və “Koroğlu” dastanı” mövzusunda məruzə mətni hazırlayın.

III dərs

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

XVI əsrin sonu, XVII əsrin əvvəllərində baş verən Cəlalilər hərəkatı xalq arasında geniş əks-səda tapmışdı. “Koroğlu” dastanının tarixi mənbəyi məhz bu hərəkat hesab olunur. Lakin unutmamaq olmaz ki, bu dastan xalqın bədii təfəkkürünün, düşüncəsinin məhsuludur. Elə buna görə də istər Koroğlunun, istərsə də onun silahdaşlarının – dəlilərinin bədii obrazı xalqın arzu və istəyinə, zövqünə uyğun olaraq yaradılmışdır. Dastanda anaya, qadına hörmət, əmək adamına rəğbət, zülmə, ədalətsizliyə etiraz və nifrət hissi geniş əksini tapmışdır.

“Koroğlu ilə Bolu bəy” qolunda bir-birinə zidd olan iki əxlaq qarşı-qarşıya gəlir. Bir tərəfdə mərdlik, igidlik, xeyirxahlıq, digər tərəfdə namərdlik, qorxaqlıq, pislik... Dastanın üzərində müşahidələrinizi davam etdirin. Hakim təbəqənin nümayəndələrinin və el qəhrəmanlarının xarakter və əməllərindəki fərqi müəyyənləşdirməyə çalışın. Nigar xanım qolda az görünərsə də, diqqəti dərhal çəkir. Onun böyük hörmət və nüfuz sahibi olmasının səbəbini aydınlaşdırmağa səy göstərin.

Dastan bədii gözəlliyi ilə də oxucunu valeh edir. Bu gözəlliyi yaradan vasitələrin üzərində düşünün. Əhvalat və hadisələrin bir-biri ilə necə ustalıqla bağlandığına, dilin sadəliyinə və təravətinə xüsusi fikir verin. Obrazların hiss və düşüncələrinin təbii, inandırıcı ifadə edilməsində, döyüş səhnələrinin canlı təsvirində bədii təsvir və ifadə vasitələrinin rolunu aydınlaşdırın.

• Araşdırın. Fikirləşin. Cavab verin

2. Qolda Koroğlu obrazının hansı yeni xüsusiyyətlərini öyrəndiniz? Onun davranış və əməllərinə, müxtəlif vəziyyətlərdə nitqinə – danışığına diqqət yetirməklə fikrinizi əsaslandırın.
3. Bolu bəyin xarakterindəki başlıca cəhətlər hansılardır? Onun nitqindən, davranış və əməllərindən nümunələr gətirməklə fikrinizi əsaslandırın.
4. Nigar xanımın Çənlibeldə böyük hörmət, nüfuz sahibi olmasına səbəb, sizcə, nədir?
5. Dünya xanımı ağıllı, tədbirli adam saymaq olarmı? Fikrinizi dastandan seçdiyiniz misallarla əsaslandırın.
6. Epik növün nümunəsi olmaqla, dastanı lirik növdən fərqləndirən cəhətlər hansılardır? Müqayisələr aparmaqla fikrinizi əsaslandırın. Müqayisə cədvəlindən, yaxud Venn diaqramından istifadə edin.
7. Qolda bədiiyi təmin edən cəhətləri aydınlaşdırın. Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin, atalar sözü və deyimlərin rolunun müəyyənləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirin.
8. Əsərin ideyasını, süjetindəki başlıca xüsusiyyətləri müəyyənləşdirin.

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

Müzakirə edin: Qoldakı şeirlər əhvalat və hadisələrlə, qəhrəmanların ovqatı, vəziyyəti ilə necə səsleşir?

• Evdə iş

- Mövzulardan birini seçib işləyin.
1. “Koroğlunun döyüşlərdə uğur qazanmasının səbəbini nədə görürəm?” mövzusunda esse yazın.
 2. “Koroğlu ilə Bolu bəyin müqayisəli təhlili” mövzusunda inşa yazın.

LAYİHƏ



MOLLA PƏNAH VƏQİF
(1717–1797)

Ana dilimizdə onun kimi sadə, aydın şeir yazan az olub. Müasirləri ona nəzirə yazmağa səy ediblərsə də, onun kimi gözəl və açıq kəlam söyləməkdə aciz qalıblar.

Firidun bəy Köçərli

• Yada salın

- Azərbaycan kəndinin keçmişini əks etdirən hansı əsərlərlə tanışsınız?
- Bu əsərlərdə diqqətinizi daha çox çəkən nə olub?

• Düşünün

- Uzaq keçmişdə yaşayan sənətkarlarımız zamanələrindəki ictimai mətləbləri, nöqsanları, sizcə, hansı məqsədlə əsərlərinə gətirmişlər?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən edin.

HAYIF Kİ, YOXdur...

(ixtisarla)

Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbaş sonası, hayıf ki, yoxdur!
Ucu tər cığalı siyah tellərin
Hərdən tamaşası, hayıf ki, yoxdur!

Qış günü qışlağı Qıraqbasanın,
Gözüdür Aranın, cümlə-cahanın,
Belə gözəl yerin, gözəl məkanın
Bir gözəl obası, hayıf ki, yoxdur!

Elə gözəl var bunların içində,
Ələ düşməz hərgiz Çinü Maçında.
Söyləgən, oynağan, dürüst biçimdə
Bəzeyi, libası, hayıf ki, yoxdur.

Ucu əşrəfili, bulut kimi saç,
Dal gərdəndə hər hörüyü bir qulac,
Kələğayı əlvən, qəsabə qıyğac,
Altından cunası, hayıf ki, yoxdur!

Zər haşiyə al nımtənə üstündə,
Xallar üz yanında, çənə üstündə,
Buxağın altında, sinə üstündə,
Zülfün burulması, hayıf ki, yoxdur!

Ayna tutub hərdəm camal görməsi,
Zülfə, zənəxdana sığal verməsi,
Səhər ala gözün siyah sürməsi,
Əlinin hənası, hayıf ki, yoxdur!

Vaqif haqdan dilər lütfü kərəmlər,
Belə yerdə qalan, vallah, vərəmlər.
Yenə yada düşdü bizim sənəmlər,
Getməyin binası, hayıf ki, yoxdur!

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Əsəri fərdi olaraq oxuyun, düşüncələrinizi ikihissəli gündəlikdə qeyd edin.
2. Eyni, yaxud yaxın fikirdə olduğunuz yoldaşlarınızla kiçik qruplarda birləşib fikir mübadiləsi aparın.
3. Çıxardığınız nəticələri təqdimatlar əsasında müzakirə edin.
4. Mövzulardan birini seçib şifahi təqdimat hazırlayın:
 - a. “Şeir məndə hansı hiss və düşüncələr yaratdı?” Öyrəndiyiniz yeni sözlərdən istifadə edin.
 - b. Şeirin ilk üç bəndini nəsrə çevirib məzmununu yaradıcı danışın. Əlavələrinizin səbəbini izah edin.

• Evdə iş

- “Şeirdə təsvir olunan məkanın təbiəti və yaşayış məntəqələri bu gün” mövzusu üzrə məlumat toplayıb şifahi təqdimata hazırlaşın.

II dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərək ondakı fikirlərdən faydalanın.

Bu şeirin yaranması ilə bağlı rəvayətə görə, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan vəziri Vaqif də daxil olmaqla, böyük bir atlı dəstəsi ilə Kür qırağındakı obalardan birində düşərgə salır. Xanın getməsi uzanır. Yerli əhali onlara qulluq etmək əziyyətindən xilas olmaq üçün xanın saraya qayıtmasını tezlədirməyi Vaqifdən xahiş edir. Beləliklə, xanın

məclisində oxunan bu gözəl əsər meydana gəlir. Xalq yaradıcılığından uğurla bəhrələnən şair dilinin aydınlığı, şirinliyi ilə diqqəti dərhal cəlb edən, bütün dövrlərdə maraqla oxunan və asan əzbərlənən bu şeirdə yalnız doğma təbiəti, kənd gözəllərinin geyimini, bəzəyini təsvir etməklə kifayətlənməmişdir. Əsərdə əksini tapmış ictimai mətləbləri, şairin kədər və təəssüf hissəsinin səbəblərini aydınlaşdırmağa çalışın. Şeirin bədii təsir gücünü artıran vasitələri müəyyənləşdirməyə səy edin. Bədii təzadın, təsvir və ifadə vasitələrinin əsərə gətirdiyi gözəlliyi aşkara çıxarmağa xüsusi diqqət yetirin. Şeirin forma xüsusiyyətlərinə nəzər salmağı da unutmayın. *O, heca vəznində olub qoşma janrında yazılmışdır. Daha çox 3, 5, 7 bənddən ibarət olan qoşmanın misraları 11 hecalıdır. Misradaxili bölgüsü 6–5, yaxud 4–4–3 şəklindədir. Birinci bəndin birinci-üçüncü misraları sərbəst, ikinci-dördüncü misraları həmqafiyə olur. Qalan bəndlərin ilk üç misrası öz aralarında qafiyələnir, dördüncü misra isə birinci bəndin sonuncu misrası ilə qafiyələnir. Son bənddə, adətən, müəllifin adı və ya təxəllüsü verilir.* Bütün bunlar əsərin ideya-məzmununu, forma xüsusiyyətlərini daha dərinlən başa düşməyinizə və ətraflı izah etməyinizə imkan yaradacaqdır.

• Araşdırın. Fikirleşin. Cavab verin

- Şeir yazıldığı dövr haqqında oxucuda hansı təsəvvür yaradır? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
- Şair Azərbaycan təbiətini – Kür qırağının gözəlliyini, bu yerin insanlarını təbii və inandırıcı əks etdirə bilmişdirmi?
- “Şeirdə vətəni, xalqını dərin məhəbbətlə sevən həssas sənətkarın narahatlıq duyulan səsi də eşidilir” fikrini doğru saymaq olarmı? Nə üçün?
- Şeirin bədii təsir gücünü artırmaq üçün şair hansı vasitələrdən və necə istifadə etmişdir?
- Şeirdəki başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir?

• Evdə iş

- Əsərin lirik növə olduğunu və qoşma janrında yazıldığını əsaslandırın. Şifahi təqdimata hazırlaşın.

III dərs

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

- Aşağıdakı mətni fərdi olaraq oxuyun, tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırın.

QASIM BƏY ZAKİR

Gəlsin

Badi-səba, söylə mənə yarım,
Gözəllər çıxıbdı seyranə, gəlsin!
Təğafül etməsin, işrət çağıdır,
İçilir hər yerdə peymanə, gəlsin!

Bənövşələr salsın başın aşağı,
Nərgiz olsun gözlərinə sadağa,
Gül camalın görüb düşsün torpağa,
Bülbülü gətirsin əfganə, gəlsin!

Siyah zülfü tər buxaqda dənənib,
Sonalar yerişi ondan öyrənib,
Ovçu görmüş maral kimi səksənib,
Oğrun baxa-baxa hər yanə gəlsin!

Barmağında xatəm, belində kəmər,
Telində güşvarə, düymə tamam zər,
Qərqlə olsun yaşıla, ala sərəsər,
Naz ilə sallana-sallana gəlsin!

Sürmə çəksin gözlərinə, qaşına,
Gündə yüz yol mən dolanım başına,
Zakirtək yanmağa eşq ataşına,
Cürəti var isə, pərvanə gəlsin!

2. Kiçik qruplarda birləşib şeirin məzmununa aid suallar tərtib edin. Həmin suallara hazırladığınız cavabları müzakirə edin.
3. Əsərin məzmununu mənimsədiyinizə əmin olduqdan sonra onu “Hayıf ki, yoxdur...” qoşması ilə müqayisə edin. Bu əsərlərin mövzusu, ideyası, bədii xüsusiyyətləri arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri nümunələr əsasında aydınlaşdırmağa çalışın.
4. Çıxardığınız nəticələri təqdimatlar əsasında müzakirə edin.
5. “Hayıf ki, yoxdur...” qoşmasının ilk iki bəndinin ifadəli oxusuna hazırlaşın:
 - Əvvəlcə ifaçılıq vəzifəsini – dinləyicilərə nə çatdıracağınızı aydınlaşdırıb dəf-tərinizdə (şeirin mətninin kənarında) yazın.
 - Sonra bəndin oxusunda səsinizin aldığı çalarları qeyd edin. Unutmayın ki, məzmunun asılı olaraq, misraların hər birinin oxusunda da fərqli səs çalarları yaranabilir.
 - Fasilələrin yerini, məntiqi vurğulu sözləri, səsin sürətini, ucalığını və s. müəyyən edərək şərti işarələrlə göstərin.
6. İfaları dinləyib müzakirə edin.

• Evdə iş

- Şeirin bütövlükdə ifadəli oxusuna hazırlaşın. Şərti işarələrdən istifadə edin.

SAİB TƏBRİZİ

Söz
(ixtisarla)

Hansı qəlbə yandısı, bil ki, çıraqlan etdi söz,
Söz qanan insanları gülşəndə mehman etdi söz.

Hansı söz ki dinlədikdə qəlbə təsir etmədi,
Bil, təbiltək hay salıb boş yerdə cövlan etdi söz.

Öz qələmin dişləyərsə söz yazan sözdən sarı,
O qələm əhlin axırda çox pərişan etdi söz.

Özgələrdən bircə fərqi vardı bu babətdə kim,
Hamıdan artıq məni mənada heyran etdi söz.

Mehribanlıq eyləyib mən sözlərə verdim sığal,
Quş kimi açdı qanad, göylərdə cövlan etdi söz.

Çün qələmtək öz başından keçdi Saib söz üçün,
Bu səbəbdəndir, onu məşhuri-dövrən etdi söz.

Tərcümə edən: Balaş Azəroğlu

LAYİHƏ

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

II mərhələ

(XIX əsr)

Bu yüzil xalqımızın tarixində mürəkkəb, ziddiyyətli bir dövrdür. Bir çox böyük dövlətlərin göz dikdiyi Azərbaycan Rusiya və İranın maraq dairəsində olub didişmələrə, çəkişmələrə, savaşa meydan açmışdı. Nəhayət, 1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsi ilə xalqımızın tarixi faciəsinin bünövrəsi qoyuldu – vətənimiz iki parçaya bölündü. Rusiyanın müstəmləkəsinə çevrilən Şimali Azərbaycan İranın tabeliyinə keçən Cənubundan fərqli iqtisadi, siyasi yola düşdü. Bu, ədəbiyyata, eləcə də mədəni inkişafın digər sahələrinə öz təsirini göstərdi. Ədəbiyyatda bir tərəfdən əvvəlki dövrlərə məxsus məzmun və forma xüsusiyyətləri qorunub saxlanılır, digər tərəfdən yeni ideya, növ və janr zənginliyi meydana çıxır.

Feodal adət-ənənələrinin güclü olması, Rusiyanın mənfur müstəmləkə siyasəti ölkədə inkişafı ləngidirdi. Qabaqcıl ziyalılar, yazıçılar ölkənin inkişafı, xalqın mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi ilə bağlı ciddi düşünməyə, əməli fəaliyyətə başladılar. Bu, ilk növbədə, maarifçilik hərəkatında özünü göstərdi. Maarifçilər məktəbə, teatra, mətbuata və ədəbiyyata böyük önəm verir, bu vasitələrdən istifadə etməklə milli ruhlu vətəndaş yetişdirməyin mümkün olduğuna inanırdılar.

1873-cü il martın 10-da M.F.Axundzadənin “Sərgüzəşti-vəzir-i-xani-Lənkəran”, aprelin 17-də “Hacı Qara” əsərlərinin tamaşası təşkil edildi. Bununla da milli teatrın əsası qoyuldu. Bu, ölkədə canlanmaya səbəb oldu. Müxtəlif bölgələrdə bir-birinin ardınca tamaşalar təşkil olunmağa başlandı.

Həsən bəy Zərdabinin “xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq üçün” böyük çətinliklə 1875-ci ildə çap etdirdiyi “Əkinçi” qəzeti ilə milli mətbuatımız yarandı. Bu qəzet daha sonra bir sıra qəzet və jurnalların meydana gəlməsinə zəmin oldu. İşğalçı Rusiya imperiyası ölkəni idarə etmək üçün rus dilini bilən insanlara ehtiyac duyurdu. Bu məqsədlə çox məhdud həcmdə məktəblər açdı. Sonralar vətənpərvər ziyalılar, ciddi çətinliklərə baxmayaraq, azsaylı milli məktəblər açmağa nail oldular.

Bu dövrdə yaranan ədəbiyyatın mövzu dairəsi genişləndi, daha ciddi ictimai problemlərə müraciət olundu. Q.Zakirin, B.Şakirin, əsrin II yarısında S.Ə.Şirvaninin satirik şeirləri, A.Bakıxanovun, İ.Ötqaşının nəsri əsərləri ədəbiyyatın yeni istiqamətdə inkişafından xəbər verirdi. M.F.Axundzadənin bünövrəsini qoyduğu dramaturgiya (o həm də yeni tipli povest yazmışdır) N.Vəzirov tərəfindən davam və inkişaf etdirildi. Əsrin sonunda roman və faciə janrının ilk nümunələri yarandı.

Bu əsrdə, həmçinin ədəbiyyatşünaslıq, tarix, coğrafiya, fəlsəfə və s. elmlər üzrə tədqiqat əsərləri də yazılmışdır. Şifahi xalq ədəbiyyatının mühüm sahəsi olan aşığı yaradıcılığı bu yüzildə janr və sənətkarlıq baxımından yüksək səviyyəyə qalxdı. Bu sənətin ən qüdrətli nümayəndəsi Aşıq Ələsgər idi.



QASIM BƏY ZAKİR
(1784–1857)

Zəngin yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda şərəfli yer tutan Zakir yalnız lirik şeirləri ilə deyil, kəskin satiraları ilə də məşhurdur.

Feyzulla Qasımzadə

• **Yada salın**

- Vətən həsrətinin, qəribliyin ifadə olunduğu hansı əsərləri xatırlayırsınız?
- Bu əsərlərdə, başlıca olaraq, hansı hislər əksini tapır?

• **Düşünün**

- Uzaq keçmişin – yazıldığı dövrün ictimai eyiblərini əks etdirən əsərlərin bu gün öyrənilməsinin əhəmiyyəti nədir?

• **Oxuda aydınlaşdırın**

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

DURNALAR

Bir saat havada qanad saxlayın,
Nizam ilə gedən qoşa durnalar!
Qatarlaşıb nə diyardan gəlersiz,
Qaqqıl-daşa-qaqqıl-daşa, durnalar?

Mən sevmişəm onun ala gözüünü,
Nəsib ola, bir də görəm üzünü,
Yoxsa danışsınız dilbər sözünü,
Veribsiniz nə baş-başa, durnalar?

Diyari-qürbətdə müddətə varam,
Gecə-gündüz canan deyib ağlaram,
Mən də sizin kimi qəribü zaram,
Eyləməyin məndən haşa, durnalar!

Laçın yatağıdır bizim məkanlar,
Yavaş-yavaş gedin, səsiniz anlar,
Qorxuram, toxuna ötən zamanlar,
Sürbəniz dağılıb çaşa, durnalar!

Zakirəm, od tutub alışdı cigər,
Var isə canandan sizdə bir xəbər,
Təğfül etməyin, Allahı sevir,
Dönməsin bağrınız daşa, durnalar!

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Şeiri fərdi olaraq səssiz oxuyun, ikihissəli gündəlikdə qeydlər edin.

Nö	Əsərdə diqqətimi daha çox cəlb edənlər	Bunun səbəbi

2. Eyni, yaxud oxşar fikirdə olduğunuz yoldaşlarınızla kiçik qruplarda birləşib qənaətlərinizi bölüşün.
3. Çıxardığınız nəticələr barədə təqdimatlar etməklə fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

- “Durnalar” şeiri məndə hansı təəssürat yaratdı?” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

II dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Şair qoşma janrında olan “Durnalar”ı ömrünün ən ağır günlərində – sürgündə olarkən yazmışdır. Onun sürgün edilməsinin səbəbi isə vəzifə, ixtiyar sahiblərinin ədalətsizliyini, rüşvətxorluğunu açıq tənqid etməsi idi. Elə buna görə də şairə böhtan atılmış və o, Bakıya sürgün edilmişdir.

Şeirin belə adlanması təsadüfi deyildir; ədəbiyyatımızda durna obrazı daha çox qərblilik, vətən həsrəti anlamındadır. Lakin şeirdə təkcə vətən həsrəti yox, ciddi ictimai mətləblər də, şairin gizli niyyəti də əksini tapıb. Bunu aydınlaşdırmağınız əsərin ideyasını başa düşməyinizi xeyli asanlaşdıracaqdır.

Şeirdəki ahəngdarlığı, ürəyayatımlılığı dərhal hiss etdiniz. Bu, əsərin bədii gözəlliyindən irəli gəlir. Şeirin bədii gözəlliyini təmin edən vasitələri aydınlaşdırmağa çalışın. Sözlərin necə seçildiyinə, qafiyələrin uğurlu olub-olmadığına, məcazların roluna xüsusi diqqət yetirin.

• Araşdırın. Fikirləşin. Cavab verin

2. Şeir hansı mövzuda yazılıb?
3. Şair kədər, həsrət hislərini inandırıcı, təsirli ifadə edə bilmişdir? Fikrinizi əsərdən gətirdiyiniz nümunələrlə əsaslandırın.
4. “Şeirdə yalnız vətən həsrəti deyil, ciddi ictimai məsələlər də əksini tapıb” fikrini doğru sayırsınızsa, mövqeyinizi nümunələrlə əsaslandırın.
5. Şeirin bədii təsir gücünü artıran vasitələr hansılardır? Onların rolunu nümunələrlə əsaslandırın.
6. Şeirdəki başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir?

• Evdə iş

- Öyrəndiyiniz qəzəllərdən biri ilə müqayisə etməklə “Durnalar” şeirinin heca vəznində olduğunu əsaslandırın.

III dərs

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. Molla Vəli Vidadinin “Durnalar” şeirini oxuyun (bunu fərqli formalarda yerinə yetirə bilərsiniz).

Durnalar

(ixtisarla)

Qatar-qatar olub qalxıb havaya,
Nə çıxıbsız asimana, durnalar!
Qərib-qərib, qəmgin-qəmgin ötərsiz,
Üz tutubsuz nə məkana, durnalar?

Təsbih kimi qatarınız düzərsiz,
Havalanıb ərş üzündə süzərsiz,
Gah olur ki, danə-xuriş gəzərsiz,
Gah düşərsiz pərişana, durnalar!

Ərz eyləyim, bu, sözümün sağıdır,
Yollarınız haramıdır, yağıdır,
Şahin-şonqar sürbənizi dağıdır,
Boyanarsız qızıl qana, durnalar!

Bir baş çəkin dərmdəndin halına,
Ərzə yazsın, qələm alsın əlinə.
Vidadi xəstədən Bağdad elinə
Siz yetirin bir nişana, durnalar!

2. Kiçik qruplarda birləşərək şeirin məzmununa aid suallar tərtib edin.
3. Sualları və onlara hazırladığınız cavabları təqdimatlar əsasında müzakirə edin.
4. Şeirin məzmununu mükəmməl mənimsədiyinizə əmin olduqdan sonra ondakı başlıca fikri – ideyanı müəyyənəldirin.
5. Şeiri Q.Zakirin “Durnalar” əsəri ilə müqayisə edin. Onların mövzu, məzmun və ideyaları arasındakı oxşarlığı və fərqi nümunələr əsasında aydınlaşdırmağa çalışın.

• Evdə iş

- Q.Zakirin “Durnalar” şeirinin ifadəli oxusuna hazırlaşın. Şərti işarələrdən istifadə etməyi unutmayın.

LAYIHƏ



AŞIQ ƏLƏSGƏR
(1821–1926)

O, aşiq şeirinin, demək olar ki, bütün formalarına müraciət etmiş, yüzlərlə qoşma, gəraylı, tənris, qıfılənd, dodaq-dəyməz yaratmışdır. Əsərləri bütün dövrlərdə bəyənilmiş, məclislərdə ifa olunmuş və maraqla oxunmuşdur.

İslam Ələsgər

• **Yada salın**

- Təbiətə həsr olunmuş hansı şifahi ədəbiyyat nümunələri ilə tanışsınız?
- Bu əsərlərdə diqqətinizi daha çox çəkən nə olub?

• **Düşünün**

- Şifahi və yazılı ədəbiyyatda dağlara çoxlu əsərin həsr edilməsinə səbəb, sizcə, nədir?

• **Oxuda aydınlaşdırın**

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənə bilərsiniz.

DAĞLAR

Bahar fəsli, yaz ayları gələndə
Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar,
Yoxsulu,ərbabı, şahı, gədanı
Tutmaz bir-birindən aralı dağlar.

Xəstə üçün təpəsində qar olur,
Min cür çiçək açır, lələzar olur,
Çəsməsindən abi-həyat car olur,
Dağıdır möhnəti, mələli dağlar.

Yazın bir ayıdı çox yaxşı çağın,
Kəsilməz çeşməndən gözəl yığnağın,
Axtarma motalın, yağın, qaymağın...
Zənbur çiçəyindən bal alı, dağlar.

Yayın əvvəlində dönürsən xana,
Son ayda bənzərsən yetkin bostana,

Payızın zəhməri qoyur virana,
Dağıdır üstündən cəlalı, dağlar.

Gahdan çiskin tökər, gah duman eylər,
Gah gəlib-gedəni peşiman eylər,
Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər,
Dinşəməz haramı, halalı dağlar.

Ağ xələt bürünər, zərnişan geyməz,
Heç kəsi dindirib keyfinə dəyməz,
Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar.

Köçər ellər, düşər səndən aralı,
Fırqətindən gül-nərgizin saralı,
Ələsgər Məcnuntək yardan yaralı,
Gəzər səndə dərdli, nalalı, dağlar.

I dərş

• Məzmun üzrə iş

1. Əsərin oxusundan (bunu fərqli formalarda yerinə yetirə bilərsiniz) sonra fikirlərinizi fərdi olaraq ikihissəli gündəlikdə yazın.
2. Qənaətləriniz oxşar olan yoldaşlarınızla birləşib kiçik qruplar yaradın. Fikir mübadiləsi etdikdən sonra təqdimatlar əsasında müzakirə aparın.
3. Şeirin iki bəndindəki həmqaflıy sözləri müəyyənləşdirib cədvəldə yazın. Onları müqayisə edin, uğurlu olub-olmadıqlarına münasibət bildirin.

• Evdə iş

- Mövzulardan birini seçib işləyin:
 1. “Yurdumuzun təbiəti “Dağlar”da necə əks olunub?” mövzusunda inşa yazın.
 2. “Füsunkar dağlar ölkəmizin bəzəyidir” mövzusunda esse yazın.



II dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən oradakı fikirlərdən faydalanın.

Doğma yurdun misilsiz gözəlliyini əks etdirən “Dağlar” şeiri elə ilk misralardan oxucunu valeh edir, onda xoş ovqatın, fərəkə hissinin yaranmasına səbəb olur. Bunun bir mühüm səbəbi də əsərin bədii gözəlliyidir. Bu bədii gözəlliyi yaradan vasitələri aydınlaşdırmaq üçün müşahidələrinizi davam etdirin. Sözlərin hansı ustalıqla seçildiyinə, bir-biri ilə əlaqələndirildiyinə, misrada yerləşdirildiyinə diqqət edin.

Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin rolunu müəyyənləşdirməyə çalışın. *Şeirdə sizin üçün yeni olan məcaz növü – **metafor** (yunanca **köçürmə** deməkdir) işlənmişdir. Metafor bir əşya, varlıq və hadisəyə məxsus əlamətin başqa bir əşya, varlıq və ya hadisə üzərinə köçürülməsi yolu ilə yaranır. Bənzətmədən (təşbehdən) fərqli olaraq, metaforda qarşılaşdırılan tərəflərdən biri iştirak etmir. Məsələn, “Üzü günəş kimi işıq saçan qızım susmasın” cümləsində üzün (sifətin) günəşə bənzədilməsi ilə **təşbeh** yaradılmışdır. Həmin cümləni “Günəşim susmasın” şəklinə salsaq, metafor yaranacaq. İnsana, canlıya aid olan əlamətin, xüsusiyyətin təbiətin, cansızların üzərinə köçürülməsi yolu ilə yaranan metaforlara bədii ədəbiyyatda daha çox rast gəlinir.*

“Məşə gülür, bulaqların həzin nəğməsi eşidilirdi” cümləsinə diqqət edin. Aydındır ki, meşə gülməz, bulaq nəğmə oxumaz. Deməli, insana aid olan xüsusiyyətlər meşənin, bulağın üzərinə köçürülmüş, beləliklə, metafor əmələ gəlmişdir. Metafor da bənzətmə, epitet və s. təsvir vasitələri kimi əsərin bədii təsir gücünü artırır, oxucuda zərif hiss və duyğuların yaranmasına səbəb olur.

• Araşdırın. Fikirleşin. Cavab verin

2. Şeir sizdə hansı hiss və düşüncə yaratdı? Fikrinizi əsaslandırın.
3. “Əsərdə müəllifin doğma yurdumuza sonsuz məhəbbəti ifadə olunmuşdur” fikri ilə razılaşmaq olarmı? Nə üçün?
4. İlin müxtəlif fəsillərində dağların – təbiətin aldığı mənzərə şeirdə uğurla ifadə edilmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın.
5. Şeirin bədii gözəlliyini təmin edən vasitələri müəyyənləşdirin. Onların rolunu nümunələrlə əsaslandırın.
6. Əsərin başlıca ideyası, sizcə, nədir?

• Evdə iş

- Aşıq Ələsgərin “Yaylaq” şeirini (səh. 177) oxuyun. “Dağlar” qoşması ilə oxşar və fərqli cəhətlərini aydınlaşdırmağa çalışın. Çıxardığınız nəticələri Venn diaqramında, yaxud müqayisə cədvəlində qeyd edin.

III dər

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. “Dağlar” qoşmasının ilk dörd bəndinin ifadəli oxusuna hazırlaşın.
 - Əvvəlcə ifaçılıq vəzifəsini – dinləyicilərə nə çatdıracağınızı aydınlaşdırın.
 - Sonra məntiqi vurğulu sözləri, fasilələrin yerini, səsin ucalığını, sürətini və s. müəyyənləşdirib şərti işarələrlə göstərin.
 - Hər bəndin oxusunda səsinizin aldığı çalarları dəftərinizdə (şeyrin mətninin kənarında) yazın.
2. İfaləri dinləyib müzakirə edin.
3. Şeyri bədii oxu ustasının ifasında dinləyib müzakirə edin.
4. Aşıq Ələsgərin “Dağlar” qoşmasının lirik, S.S.Axundovun “Nurəddin” əsərinin epik növə aid olduğunu müqayisə əsasında izah edin.
5. Aşağıdakı nümunələrdə işlənmiş bədii təsvir və ifadə vasitələrinin növünü müəyyənləşdirib iş vərəqində, yaxud dəftərinizdə cəkdiniz cədvəldə yazın. Fikrin təsir gücünün artmasındakı rollarını izah edin.

Nümunələr	Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin növü
Bir sözün varmıdır əsən yellərə, Sifariş etməyə uzaq ellərə? Yayılmış şöhrətin bütün dillərə, Olursa, olsun qoy haralı, Göygöl.	
Küləklər, küləklər, bəstəkar küləklər, Dünyanı dolaşan bəxtiyar küləklər.	
Dəmir sətirlərim ayağa qalxsın.	
Bir yanda tərənlər, dumanlı dağlar, Bir yanda kəkliklər, ayna bulaqlar.	
Car çəkir, qışqırır nəhəng motorlar	
Bahar gəldi gülərək, Güldü hər gül, hər çiçək. Əsdi qara yel çəltiyə, bostanə, nə borcum.	
Ağca xanım zərif əlini Qaraca qıza uzatdı, o da kobud barmaqları ilə onun əlini sıxdı.	

• Evdə iş

- Şeyrin bütövlükdə ifadəli oxusuna hazırlaşın. Şərti işarələrdən istifadə etməyi unutmayın.



SEYİD ƏZİM ŞİRVANI
(1835–1888)

XIX əsrin II yarısından sonra Azərbaycanda qüvvətlənən maarifçilik hərəkatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınan Seyid Əzim Şirvani xalqının xoşbəxt gələcəyi haqqında gözəl arzular bəsləyir və onu dünyanın maariflənmiş, tərəqqi etmiş millətlərindən biri kimi görmək istəyirdi.

Xeyrulla Məmmədov

• **Yada salın**

- Məktəblə, təhsillə bağlı hansı əsərləri oxumusunuz?
- Həmin əsərlərdə hansı fikirlər diqqətinizi daha çox cəlb edib?

• **Düşünün**

- Bir millət tərəqqiyə, inkişafa, xoşbəxt həyata necə nail ola bilər?

• **Oxuda aydınlaşdırın**

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.

QAFQAZ MÜSƏLMANLARINA XİTAB
(ixtisarla)

Əssəlam, ey əhaliyi Qafqaz,
Ey rəisani-sahibül-ezaz!

Əssəlam, ey güruhi-xeyr-əsər,
Millətin qeyrətin çəkən kəslər!

...Dadü fəryad, ey güruhi-izəm,
Oldu zaye bu milləti-islam.

Günü-gündən zəlifü-xar oluruq,
Möhnətü qüssəyə düşər oluruq.

Bu qədər dərd kim olur hadis,
Ona bielmlik olur bais.

Bir bələdir bu dərdi-nadani,
Ki, onun elm olubdu dərmani.

Bu təəccübdür, ey güruhi-bəşər,
Bir kişi yatsa, naxoş olsa, əgər,
Axtarır bir təbib-i-danadil,
Ta ki səhhət ola ona hasil.

İndi naxoşdu milləti-islam,
Ona lazımdır eyləmək əncam.

Dərdimizdir bu dərdi-nadanlıq
Ki, tutubdur bizi pərişanlıq.

Qeyrilər etdilər tərəqqiyi-tam,
Qaldı zillətdə firqeyi-islam.

Hər vilayətdə var beş-on kəsəbə,
Əlli min seyyidü axund, tələbə.

Əlli dərviş, əlli mərsiyəxan,
Hamının sözləri tamam yalan.

Əlli min suxtə, əlli min sail,
Əlli min hoqqabazi-naqabil.

Hamının fikri xalqı soymaqdır,
Quru yerdə bu xalqı qoymaqdır.

Xalqa bunlar hamı qurublar dam,
Bir bunu anlamır bu qövmi-avam.

Bizə qeyrilər eyləyir töhmət,
Çün tərəqqi edibdir hər millət.

Gərçi var iş qanan kişi tək-tək,
Əksəri-xalq avamdır bişək.

...Bilmirik biz hədis mənasın,
Qanmırıq əhli-şər fitvasın.

Bixəbər olmuşuq şəriətdən,
Başımız çıxmır elmi-hikmətdən.

Kəsb üçün həzrəti-rəsulullah,
Dedi: "Əlkasibü həbibullah".

...Ziynəti-şəxs elmi-ürfandır,
Elmsiz şəxs misli-həyvandır.

...Çünki var idi bizdə nadanlıq,
Bizə üz verdi çox pərişanlıq.

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Müəllimin oxusunu və izahını diqqətlə izləyin. Tanış olmayan sözlərin mətnə müvafiq mənasının aydınlaşdırılmasında fəal iştirak edin.
2. Şeiri bütövlükdə bir daha nəzərdən keçirin, aşağıdakı suallara parta yoldaşınızla birlikdə cavab hazırlayın:
 - a) Şair Qafqaz müsəlmanlarına hansı sözlərlə müraciət edir? Onun sözləri kimə ünvanlanıb?
 - b) Müraciətdə şairi narahat edən hansı dərdlərdən söz açılır?
 - c) Şair bələlərin, geriliyin səbəbini nədə görür?
 - ç) Xalqa “tor, tələ quranlar” dedikdə şair kimləri nəzərdə tutur? Nə üçün?
3. Əsərin məzmununu ilə bağlı fikirlərinizi fərdi olaraq ikihissəli gündəlikdə yazın.

Nö	Əsərdə diqqətimi daha çox cəlb edənlər	Bunun səbəbi

4. Kiçik qruplarda birləşib qənaətlərinizi bölüşün, fikirlərinizi ümumiləşdirin.
5. Təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

- Əsərin məzmununu nəsrə çevirib yığcam nağıletməyə hazırlaşın.

II dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

S.Ə.Şirvani maarifçi şeirlərinin çoxunu XIX əsrin 70-ci illərində – “Əkinçi” qəzetinin nəşrə başlamasından sonra yazmış və bu qəzetdə çap etdirmişdir. O, maarifçi şeirlərində insanları düşündürən, narahat edən ictimai bələlərdən, eyiblərdən söz açmış, qəzetdən bir mübarizə silahı kimi istifadə etmişdir.

“Qafqaz müsəlmanlarına xitab” şeirində də şairin maarifçilik ideyaları əksini tapıb. “Əkinçi” qəzetinin redaktoru Həsən bəy Zərdəbiyə müraciətində şair bu şeiri özünün Qafqaz müsəlmanlarına məktubu adlandırmış, onun çap olunmasını, xalq arasında yayılmasını xahiş etmişdir. Maarifçi şair Qafqaz əhlinin digər xalqlardan geridə qalmasının səbəblərindən, günahkarlarından cəsarətlə söz açır, doğma xalqın düşmənlərini qəzəb və nifrətlə ifşa etməklə yanaşı, mütərəqqi ideyaları təbliğ edir, nöqsanların aradan qaldırılması yollarını göstərirdi.

Əsər əruz vəzninin ahəngəə oynaq, yüngül *xəfif* bəhrində yazılmışdır. “*Xəfif*” sözü *yüngül, zərif, mülayim* mənalarını bildirir. Bu bəhrdə yazılan şeirlər öz oynaqlığı ilə seçilir.

fA`ilAtün	məfA`ilün	fə`lAn
Əssəlam, ey Ey rəisa	əhaliyi ni-sahibül-	Qafqaz, ezaz!

• Araşdırın. Fikirləşin. Cavab verin

2. Əsərin mövzusunun və onda qaldırılmış başlıca problemi müəyyənləşdirin.
3. Sizcə, əsər nə üçün məktub – müraciət şəklində yazılmışdır?
4. Mədəni geriliyin, tərəqqi, inkişaf yolunda ləngimənin səbəbləri barədə əsərdə deyilənlərə necə münasibət bəsləyirsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
5. Dini təhsil alan və dindar mühitdə yaşayan şairin bu məzmununda əsər yazmasının səbəbini necə izah edərsiniz?
6. Nöqsanların aradan qaldırılması üçün şairin vacib saydıqlarına münasibət bildirin. Fikrinizi əsaslandırın.
7. Əsərdəki başlıca fikri – ideyanı aydınlaşdırın. Fikrinizi əsərdən nümunələr gətirməklə əsaslandırın.

• Evdə iş

- Müxtəlif mənbələrdən, internetdən topladığınız məlumat əsasında “S.Ə.Şirvani böyük maarifçi şairdir” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

III dər

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. Doğru hesab etdiyiniz fikirləri dəftərinizdə qeyd edib onlara münasibət bildirin.
 - ☐ Əsər şeir şəklində yazılsa da, onda məktuba xas olan cəhətlər var.
 - ☐ Əsərdə şairin maarifçilik ideyaları öz əksini tapıb.
 - ☐ Şeirdə elmin, təhsilin səmərəsi haqqında fikirlər diqqəti cəlb edir.
 - ☐ Şair gerilikdən xilas olmağın yollarını göstərmir.
 - ☐ Həyatda müşahidə edilən nöqsanların, eyiblərin səbəbləri əsərdə göstərilir.
2. Əsərin ideyası ilə daha çox səsleşən atalar sözlərini müəyyənləşdirin. Fikrinizi əsaslandırın.
 - Bilik insanın bəzəyidir.
 - Bilik aqlın aynasıdır.
 - Elm insana böyük mirasdır.
 - Elminə əməl etməyən alim əlində çıraq gəzdirən kora bənzər.
 - Elmsiz adam meyvəsiz ağac kimidir.
 - Elmlı adam cürətli olar.
 - Nadanın düşməni özüdür.
 - Savad adamı dilli eylər.
3. Ədəbiyyatşünas alim Feyzulla Qasımzadə yazır: “Əkinçi”də nəşr etdirdiyi “Qafqaz müsəlmanlarına xitab” şeirində şair xalqın elmsizliyindən, onun müasir mədəniyyətdən geri qalmasından acı-acı şikayətlənir və bunun səbəbini... tüfeylilərdə görürdü”. Sizcə, “tüfeylilər” dedikdə, tədqiqatçı kimləri nəzərdə tutur? Fikrinizi əsərdən gətirdiyiniz nümunələrlə əsaslandırın.

4. **Müzakirə edin:** “Qafqaz müsəlmanlarına xitab” şeirini mövzu, problem, ideya baxımından bu gün üçün əhəmiyyətli hesab etmək olarmı?”. Müzakirəyə hazırlaşarkən aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirin:

- XIX əsrdə yazılmış bir əsər mövzu, problem, ideya baxımından XXI əsrdə müasir ola bilərmi?
- “Qafqaz müsəlmanları” dedikdə, şair kimləri nəzərdə tutur? Bu gün Qafqaz müsəlmanlarına kimlər aid edilir? Nə üçün?
- Şairin əsərdə qaldırdığı problemlər bu gün həllini tapmışdır mı?
- Şairin məktəbə, elmə verdiyi dəyər bu günün tələbləri ilə nə dərəcədə səsləşir?
- Əsərdə yazılanlar sizdə S.Ə.Şirvaninin vətəndaş mövqeyi, sənətkar cəsarəti haqqında hansı fikirlər yaratdı?
- Bu əsərdən hansı nəticəni çıxarmaq olar?

5. Açar sözlərdən istifadə edərək islam dinində alimə, elmə, biliyə verilən yüksək qiyməti əks etdirən fikirləri müəyyənləşdirin və şərh edin.

Alim, mürəkkəb, şəhid, qan	
İnsan, beşik, qəbir	
Elm, Çin, getmək	

• Evdə iş

- Kitabxanadan və ya internetdəki mənbələrdən topladığınız məlumat əsasında aşağıdakı mövzulardan biri üzrə şifahi təqdimata hazırlaşın.
 1. S.Ə.Şirvaninin müəllimlik fəaliyyəti.
 2. S.Ə.Şirvani vətənpərvər şair kimi.

• Müstəqil iş üçün

- Bölmədə tanış olduğunuz sənətkarların həyatı haqqında kitabxana və ya internetdəki mənbələrdən məlumat toplayıb öyrənin. Qənaətlərinizi sinif yoldaşlarınız, müəllimləriniz və valideynlərinizlə bölüşün.

LAYİHƏ

QIYMƏTLƏNDİRMƏ MATERIALI

AŞIQ ALI

Bənzərsən

Süsənli, sünbüllü, tər bənövşəli,
Yaylaq, bizim yaylaqlara bənzərsən.
İçən ölməz sənin kövsər suyundan,
Bulaq, bizim bulaqlara bənzərsən.

Əyricə, Verst dağı, Xankirt baxarı,
Ağ sürülər Sarıyaldan yuxarı.
Gözəllər seyr elər o oylaqları,
Oylaq, bizim oylaqlara bənzərsən.

Cənnət olur bizim yerin bu çağı,
Ağ lavaşı, kərə yağı, qaymağı,
Qızlar dəstələnib gəzər oylağı,
Oylaq, bizim oylaqlara bənzərsən.

Aşıq Alı deyər, üç gözəl dərə:
Çiçəkli, Şaqaylı, Xoş gözəl dərə,
Əyricə, Verst dağı, Baş Gözəldərə,
Üç dağ, bizim üç dağlara bənzərsən.

LAYİHƏ

III mərhələ

(XX əsrin əvvəlləri)

İyirminci yüzilliyin əvvəllərində müstəmləkə ölkəsi olan Azərbaycanda feodal münasibətləri çox güclü idi. Bakıda neft sənayesi sürətlə inkişaf etsə də, digər şəhərlər ticarətdən, əl əməyinə əsaslanan xırda sənətkarlıqdan irəli gedə bilmirdi.

Əhalinin yaşayışı çətinləşmiş, yoxsulluq dəhşətli bəlaya çevrilmişdi. 1905-ci il inqilabı Rusiyanın müstəmləkələrində – milli ucqarlarda oyanmaya səbəb oldu. İndi sadə insanlar da ictimai hadisələrlə maraqlanırdı, baş verənlərin mahiyyətini anlamağa çalışırdılar. Ölkədəki siyasi yumşalma mətbuat orqanlarının yaranmasına və fəaliyyətinə imkan yarandı.

Bakıda nəşrə başlayan onlarca qəzet və jurnal müxtəlif ədəbi və siyasi istiqamətləri təmsil edirdi. Milli oyanışa, xalqın həqiqi azadlığına, ölkənin müstəqilliyinə yönəlmiş ictimai fikri ifadə edən mətbuat orqanları az deyildi. Bunların içərisində “Molla Nəsrəddin” jurnalının xüsusi yeri var idi. C.Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə nəşr edilən bu jurnalın ilk nömrəsi 7 aprel 1906-cı ildə işıq üzü gördü. Qısa fasilələrlə 1931-ci ilə qədər Tiflisdə, Təbrizdə, Bakıda nəşr edilən bu jurnal ətrafına görkəmli yazıçıları, ziyalıları toplayaraq vətənin, xalqın mənafeyi uğrunda ardıcıl mübarizə apardı. Mirzə Ələkbər Sabir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Məmməd Səid Ordubadi, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Ömər Faiq Nemanzadə və digər molla-nəsrəddinçilər mütərəqqi ideyaları təbliğ edir, dini fanatizmi, mədəni geriliyi, siyasi naşılığını kəskin tənqid edirdilər.

XX əsrin əvvəllərində (1901–1920) yaranan ədəbiyyatda həyat hadisələrinə yanaşmada, onun təsvirində və təqdimində böyük fərq var idi. “Molla Nəsrəddin”də birləşən C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi və b. öz yaradıcılıqlarında həyat həqiqətlərinə sadıq qalmaqla yanaşı, köhnəliyi, fanatizmi tənqid və rədd edir, yeni, azad, xoşbəxt cəmiyyətin yaranmasını vacib sayırdılar. Elə buna görə də belə yazıçılar *tənqidi realizmin* nümayəndələri sayılırdılar.

H.Cavid, M.Hadi, A.Səhhət və başqaları isə həyat hadisələrini olduğu kimi yox, özlərinin arzuladıqları, görmək istədikləri kimi təsvir edirdilər. Belə sənətkarlar *romantizmin* nümayəndələri hesab edilirlər.

Bu dövrdə *maarifçi realist* yazıçılar da fəaliyyət göstərirdi. S.S.Axundov, A.Şaiq, S.M.Qənizadə kimi maarifçi realistlər cəmiyyəti *maarifləndirməyi* vacib hesab edir, məktəbi, təhsili yeganə qurtuluş yolu sayırdılar.

Bu qısa zaman kəsiyində yaranan ədəbiyyat dərin ictimai məzmunu, milli mənafeyə əvəzsiz xidməti ilə qiymətlidir.



**CƏLİL
MƏMMƏDQULUZADƏ
(1869–1932)**

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri böyük yazıçı Cəlil Məmmədquluzadədir. Onun yaradıcılığı ədəbiyyatımızın ən parlaq səhifələrindəndir. Ədibin hekayələrində gülüşlə bərabər, göz yaşı da vardır.

Əziz Mirəhmədov

• Yada salın

- C.Məmmədquluzadənin hansı əsərləri ilə tanışsınız?
- Bu əsərlərdə diqqətinizi ən çox çəkən nə olub?

• Düşünün

- İnsanın rəzil olmasına, gülüş obyektinə çevrilməsinə səbəb nə ola bilər?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

QURBANƏLİ BƏY

(ixtisarla)

1

Xəbər çıxdı ki, bu gün naçalnik gəlir kəndə və sonra məlum oldu ki, pristavın arvadının ad qoyulan gündür.

Kəndə şuriş düşdü. Kənd əhlindən bu gün çöl işinə gedən olmadı. Camaatın yarısı çıxmışdı kəndin kənarına və təpələrə dirmaşib boylanırdılar ki, görsünlər, gəlirmi naçalnik. Camaatın yarısı pristavın mənzilini əhatə edib durmuşdu. Qıraq kəndlərdən də camaat xəbər tutub yavaş-yavaş gəlirdi.

Pristavın həyətinə adam əlindən girmək mümkün deyildi, katda, yasavul və qlava mirzələrindən savayı, həyətdə girməyə heç kəsə izin verilmirdi. Həyətdə it yiyəsini tanımırdı. Səsdən və qilü-qaldan qulaq tutulurdu; bir yanda quzular mələyirdi, bir yanda qıçları bağlı cücə və toyuqlar bağırırdılar, bir yanda qlavaların atları kişnəyirdilər. Bir tərəfdən pristavın qulaqları uzun tulaları gah qlavanın üstünə atılıb “haff” eləyirdilər, gah katdanın üstünə tullanıb “haff” eləyirdilər. Hərdənbir pristavın

arvadı balkona çıxıb nazik səslə çığırırdı: “tişə”, yəni “yavaş”. Və sonra genə girirdi içəri.

Pristavın aşpazları bellərində ağ önlük hərdənbir həyətə çıxıb qlavanın birinə deyirdi:

– Tez yarım girvənkə zəfəran tap!

Qlava “baş üstə” deyib, əvvəl bir başını salırdı aşağı, sonra mirzəsinə üzünü tutub buyururdu:

– Ədə, Mirzə Həsən, durma, tez şəhərə adam göndər, yarım girvənkə zəfəran gətirsin!

Bir az keçirdi, bir ayrı aşpaz əlində kotlet bıçağı qlavanın birinə üzünü tutub buyururdu:

– Qlava, dörd-beş yüz yumurta lazımdır.

Qlava sevincək əlini uzadırdı həyətdəki səbətlərə və cavab verirdi:

– Nə danışırısan? Burada mindən artıq yumurta var.

Birdən qaçaqaç düşdü; dedilər, “naçalnik gəlir”. Qlavalar çıxdılar qapıya, xanım çıxdı balkona, tulalar hücum çəkdilər adamların üstünə və bir qədər keçdi, guya qurbağanın gölünə daş atdılar; çünki bu gələn naçalnik deyilmiş, özgə mahalın pristavı imiş. Pristav atdan yenib girdi həyətə və balkona çıxıb xanıma rusca bir neçə söz deyib özü də güldü və xanımı da güldürdü. Və sonra hər ikisi girdi içəri.

Genə kotlet bıçaqlarının taqıltısı, adamların tappıltısı, atların kişnəməsi, cücə-toyuqların və qlavaların və tuların hafıltısı qarışdı bir-birinə. Bir ucdan təzə gələn qlava və katdalar atdan enib, dolu xurcunları doldururdular həyətə. Bir ucdan kəndlilər dallarında qab-qazan, xalı və palaz daşıyırdılar. Bir ucdan kəndlilər həyətin dibində quzuları və toyuq-cücələri yan-yana yığıb öldürüb təmizləyirdilər.

Birdən qaçaqaç düşdü; dedilər “naçalnik gəlir”. Qlavalar qaçdılar qapıya, xanım və qonaqlar çıxdılar balkona, tulalar tullandılar həyətə və bir qədər keçdi, genə qurbağanın gölünə daş atdılar; çünki bu gələn naçalnik deyilmiş, kazak böyüyü bir əfsər imiş. Bu da atdan endi, qaça-qaça çıxdı balkona və xanımın əlini öpüb, kefini soruşdu və sonra getdilər otağa.

Bir qədər keçdi, genə qaçaqaç düşdü; genə dedilər “naçalnik gəlir”. Amma bu da yalan oldu. Adamları araladılar, bu qonaq da girdi həyətə. Bu da “Qapazlı” kəndinin bəyi və mülkədarı məşhur Qurbanəli bəy idi.

Bəy həyətə girən kimi baxdı bir sağa, bir sola. Tuların biri qaçıb gəldi Qurbanəli bəyin qabağına və başladı bəyin ayaqlarını yalamağa. Bəy əyilib itin başını tumarladı və dedi:

– Malades, sobak – və sonra qalxıb xanımı balkonda görüb çığırırdı:

– İzdrasti! – Və börkünü götürüb sağ əlilə qalxırdı yuxarı və qışqırırdı:

– Urra! – Sonra qalxdı balkona və xanıma baş əydi. Xanım əlini uzatdı Qurbanəli bəyə. Bəy xanımın əlini alıb rusca dedi:

– Nə qədər mənim canım sağdı, sənə mən nökrəm, ay xanım.

Xanım bir az güldü və dedi:

– Spasibo.

Bəy bir ah çəkəndən sonra hər ikisi girdi içəri.

Bir az keçdi, mahal həkimi gəldi, sud pristavı gəldi, iki uçitel gəldi, genə bir əfsər arvadı ilə gəldi, genə bir özgə həkim arvadı ilə gəldi.



... – İzdrasti! – Və börkünü götürüb sağ əlilə qalxırdı yuxarı və qışqırdı: – Urra!..

Bir az keçdi, genə qaçhaqaç düşdü; dedilər “naçalnik gəlir”. Qlavaların biri at üstə çaparaq gəlir özünü saldı yerə və həyəətə soxulub qaçdı xanımın qabağına və çıxırdı:

– Naçalnik idyot.

Xanım bir girdi içəri, bir çıxdı balkona. Qonaqlar da çıxdılar həyəətə və qaçdılar qapıya. Tappıltı, guppultu, şaqqıltı və çığır-bağır, qoyma, dinmə, çəkil, gəl, get... axırda bir yoğun çinovnik girdi həyəətə, yeridi xanıma tərəf, sol əli ilə börkünü çıxarıb sağ əlini uzatdı xanıma və xanımın əlini öpüb, qonaqlarla bir-bir əl verib qalxdı balkona və girdi otağa.

2

Naçalnikdən sonra genə bir neçə qonaq gəldi. Bunların da bir neçəsi arvadları ilə gəlmişdi.

Qonaqlar yığışmışdılar zal otağına. Ortaya düzülmüşdü stollar və stolların üstünə düzülmüşdü növ-növ şirin çörəklər, suxarılar, paxlavalər, halvalar, konfetlər, lumu-portağallar, quru yemişlər. Stolun üstünə qoyulmuşdu yekə samovar və qulluqçular çay töküüb qoyurdular qonaqların qabağına.

Naçalnik oturmuşdu yumşaq divanın üstündə, pristavın arvadı oturmuşdu onun yanında, qonaqlardan da bir neçəsi düzülmüşdü bunların yanına və naçalnik qabağındakı stəkanın qəndini qarışdırı-qarışdırı pristavın arvadı ilə söhbət edirdi.

Bu heyndə küçədə açıq akoşkalardan bir at kişnəməsi qalxdı. Bundan sonra bir ayrı at daha da ucadan başladı kişnəməyə. Qonaqların bir neçəsi akoşkadan baxdılar küçəyə. Atlar daha da ucadan başladılar kişnəməyə. Qurbanəli bəy akoşkadan başını çıxartdı küçəyə və çıxırdı:

– Ədə, Kəblə Qasım. Heyvan oğlu heyvan, atı kənarda dolandır. Yoxsa əlindən qurtarıb qaçar.

Bir az keçdi, atlar daha da şiddətlə başladılar çığırmağa. Qurbanəli bəy atlardan bərk başladı nökrinə çığırmağa, qonaqların hamısı qaçdılar akoşkalara qabağına.

Küçədə tövlənin qabağında bir strajnik bir ağ atın cilovundan yapışib dolandırır. Bu at naçalnikin atı idi. Qurbanəli bəyin nökrü bir kəhər atın cilovundan yapışib bir az kənarda dolandırır. Bir-iki kəndli də bir az kənarda ayrı-ayrı atların cilovlarından yapışib dolandırır. Akoşkanın qabağında kəndlilər düzülüb pristavın akoşkalara baxırdılar.

Hərdənbir naçalnikin atı kişnəyə-kişnəyə qabaq ayaqlarını döyürdü yerə və Qurbanəli bəyin atına baxıb hirsindən cilovu gəmərtləyirdi. Qurbanəli bəyin atı hərdənbir nərə təpib qabaq ayaqlarını qaldırırdı havaya və az qalırdı ki, Kəbəlayı Qasımı da göyə qaldırsın. Kəbəlayı Qasım da bərk-bərk cilovdan yapışib çıxırdı:

– Buna bax ha!

Naçalnik gördü ki, kəhər at Qurbanəli bəyin atıdır və üzünü Qurbanəli bəyə tutub soruşdu ki, atı neçə yaşındadır?

Qurbanəli bəy papirosunu yandırır naçalnikə dedi ki, atı bu il təzə dörd yaşa ayaq qoyur.

Genə naçalnik akoşkaya tərəf yeriyib başladı Qurbanəli bəyin atına tamaşa etməyə, sonra Qurbanəli bəyə çönlüb dedi:

– Nə gözəl atdı!

Doğrudan, Qurbanəli bəyin atı gözəl at idi. Qurbanəli bəy hər iki əlini sinəsinə qoyub naçalnikə cavab verdi:

– Peşkəşdi.

Naçalnik Qurbanəli bəyə dedi:

– Sağ ol.

Və yenə başladı ata tamaşa eləməyə, genə Qurbanəli bəyə üzünü tutub soruşdu:

– Qaçmağı necədi? İti yüyürürmü?

Qurbanəli bəy naçalnikə dedi:

– Ay naçalnik, əgər sənın mahalında bir belə yüyürən at tapılsa, mən bıqlarımı qırxdırmasam, qurumsağam.

Yarım saatdan sonra qonaqları çağırdılar xörək otağına. Otağın ortasında uzun xörək stolu, üstünə düzülmüşdü hər cür xörəklər və içkilər.

Pristavın arvadı oturdu stolun baş tərəfində. Xanımın sağ tərəfində naçalnik əyləşdi və qeyri qonaqlar da hərə bir yer tutub oturdular.

Naçalnik araq şüşəsini əlinə götürüb əvvəl öz fincanını, sonra pristavın arvadının, sonra xanımların və sonra qeyri qonaqların fincanlarını doldurub durdu ayağa və rumkasını xanımın rumkasına vurub dedi:

– Mübarək olsun xanımın ad bayramı!

Naçalnikdən sonra xanımlar və ağalar yerlərindən qalxıb həmin sözləri dedilər və sonra naçalnik və qeyriləri şüşələri başlarına çəkib boşaltdılar.

Pristavın arvadı fincanı götürdü əlinə, qonaqlardan razılıq elədi, amma Qurbanəli bəyə baxıb gördü ki, bəy araqını hələ içməyib. Xanım bəydən soruşdu ki:

– Niyə içmirsiniz?

Bəy gülə-gülə başını saldı aşağı və dinmədi. Naçalnik Qurbanəli bəyə baxıb qəhqəhə çəkib dedi ki:

– Yoxsa sən də fanatik müsəlmanlardansan, onun üçün içmirsən?

Qonaqlardan bir neçəsi güldü və bir neçəsi dedi ki:

– Götür iç!..

Axırda Qurbanəli bəy rumkasını götürdü əlinə və dedi:

– A kişi, siz Allah, bu nədir? Buna bizdə üskük deyirlər ki, arvadlar barmaqlarına geyib tikiş tikirlər, yoxsa bizlərdə bunnan araq içməzlər.

Qonaqlar bu sözləri eşidib genə qəhqəhə çəkib güldülər və pristavın xanımı dedi:

– Da, da, doğrudur. Günah məndədir. Qurbanəli bəy rumkaynan araq içməz.

Bu sözləri deyəndən sonra xanım bir çay stəkanı aparıb qoydu bəyin qabağına və araqla doldurub verdi bəyə. Qurbanəli bəy stəkanı götürüb dedi:

– Bax buna nə demişəm?!. Yoxsa üsküyü qoyublar mənim qabağıma ki, nə var, nə yox...

Qonaqlar yenə gülüşdülər və Qurbanəli bəy araqı çəkdi başına, stəkanı qoydu yerə və çörəkdən bir tikə götürüb tutdu burnunun qabağına.

Baharın ikinci ayı idi. Çiçəklərin və otların ətri qarışmışdı bir-birinə, çeşmələrin səsi qarışmışdı quşların səsinə. Hərdənbir zurnanın səsi ucalıb özgə səslərin hamısını batıl eləyirdi. Zurna sakit olan kimi adamların səsi ucalırdı. Evin qabağında, çayın kənarında çəmənin üstündə bir neçə fərş döşənmişdi. Bir tərəfə üç yekə samovar qoyulmuşdu və yanlarında otuz-qırx stəkan-nəlbəki, nimçələr, qəndlər, mürəbbələr. Şirin çörəklər, limon-portağallar, konfetlər, qurabiyələr və qeyri çay ilə çaysız yeməli şeylər, yağlar, xamalar, qaymaqlar, quru yemişlər düzülmüşdü. Ətrafdan qoyulmuşdu yastıq və bəhşlər. Bir tərəfdə qlavalar tatarı əllərində kəndliləri döyə-döyə bir yerə yığdılar ki, əl-ələ verib yallı getsinlər.

Ağalar və xanımlar akoşkalarda görünən kimi kəndlilər “urra” deyib papaqlarını atdılar göyə və yapışdılar yallı getməyə. Pristavın xanımı qonaqlara təklif elədi ki, buyursunlar, çayın kənarında çəməndə əyləşib çay içsinlər.

Ağalar və xanımlar endilər. Kəndlilər genə “urra” çəkib qarışdılar bir-birinə və sonra genə başladılar yallı getməyə.

Qurbanəli bəyin nökrəri Kərbəlayı Qasım kənarda durub əllərini qoymuşdu ciblərinə, baxırdı və Qurbanəli bəyi görcək ikiqat əyildi. Bəy papirosunu ağzına alıb Kərbəlayı Qasıma işarə elədi. Kərbəlayı Qasım qaçıb gəldi ağasının yanına və odu cibindən çıxarıb yandırdı və tutdu ağasının qabağına. Bəy papirosunu yandıraraq dedi:

– Axmaq oğlu axmaq, bə sən niyə yallı getmirsən?

Kərbəlayı Qasım başını əydi aşağı və dedi:

– Ay ağa, mən qocalmışam. Daha mənə yallı getmək yaraşmaz.

Bəy papirosunu göyə püfləyib yapışdı Kərbəlayı Qasımın çiynindən və çəkə-çəkə apardı yallı gedənlərin yanına və dedi:

– Yapış, heyvan balası, heyvan! Yoxsa, vallah, döyə-döyə səni öldürərəm!

Kərbəlayı Qasım yapışdı kəndlilərin əlindən və istər-istəməz başladı onlarla bir yerdə dolanmağa. Qurbanəli bəy özü də dəstənin başından yapışaraq başladı atılıb-düşməyə. Pristavın arvadı Qurbanəli bəyə çəpik çaldı. Naçalnik də qəhqəhə çəkib güldü və başladı çəpik çalmağa. Özgə qonaqlar da çəpiyi tutub başladılar gülməyə. Qurbanəli bəy özü ağzını göyə açıb qəhqəhə elədi və çıxırdı:

– Ay xanım, mən istəyirəm, sənin sağlığına içim. Buyur, mənə çaxır gətirsinlər. Urra, urra!..

Nökrərlər butulkaları başladılar daşımağa. Qurbanəli bəy bir stəkan içib genə başladı fırlanmağa, genə başladı dolanmağa. Bir qədər keçdi, genə bir stəkan içib çıxırdı:

– Xanımın sağlığına!

Və genə başladı dolanmağa. Bir qədər keçəndən sonra yorulub çəkildi kənara və bir stəkan çaxır doldurub nökrəri Kərbəlayı Qasımı çağıraraq dedi:

– İç!

Kərbəlayı Qasım başladı yalvarmağa:

– Ay ağa, sən bilirsən ki, mən içməyəm. Aman günüdür, mənə çövr balovun başına, mən içə bilmənəm.

Bəy bir qədər də nökrərini yaxalayaraq gördü ki, içmir və çaxırın bir azını tökdü Kərbəlayı Qasımın üstünə və bir azını da özü içdi.

Ağalar və xanımlar məşğul oldular çay içməyə. Qurbanəli bəy də gedib bir tərəfdə oturdu və üzünü naçalnikə tutub dedi:

– Mənim nökrəm Kərbəlayı Qasım lap biqeyrətdi. Mən indiyə kimi nə qədər eləmişəm, ona bir qətrə çaxır içirdə bilməmişəm. Deyirəm ki, axı, ay axmaq, sən ki üzümü yeyirsən. Axı bu nədi ki? Üzüm suyu deyil məgər? Nə qədər eləyirəm, içmir.

Naçalnik Qurbanəli bəyə cavab verdi ki, Kərbəlayı Qasım qanmır, avamdı. Qurbanəli bəy qəhqəhə çəkdi və dedi:

– Necə qanmır? Yaxşı qanır. O məgər qanmır ki, çaxır üzümdən qayrılır? Çox acəb qanır. Ancaq biqeyrətdi, onun üçün içmir.

4

Yarım saata kimi ağalar və xanımlar çay içməyə və söhbətə məşğul oldular. Kəndlilər də yallı gedirdilər. Xanımların biri hərdənbir əllərini basırdı qulaqlarına və ərinə şikayət edirdi ki, “zurnanın səmindən az qalır qulaqlarım tutulsun”. Pristav xanımın gileyini başa düşəndən sonra toyçulara çıxırdı ki, daha çalmasınlar. Toyun səsi kəsilmək Qurbanəli bəy üzünü toyçulara çöndərüb çıxırdı:

– Ədə, çalın, namərdlər!

Pristav bəyə dedi ki, toyun səsi xanımlara xoş gəlmir, qoy çalmasınlar. Qurbanəli bəy durdu ayağa və pristava dedi:

– Mən ölüm qoy çalsınlar, mən istəyirəm oynuyam.

Pristavın cavabını gözləməyib Qurbanəli bəy toyçulara çıxırdı:

– Ədə, çalın! “Uzundərə” çalın.

Toyçular hazırlaşdırlar çalmağa. Naçalnik durdu ayağa və börkünü başına qoyub dedi:

– Bəy, hələ sonra oynarsan. Göndər, nökrəni, sizin atınızı çəkib gətirsin, mən istəyirəm, ata baxam.

Qurbanəli bəy sağ əlini qoydu gözüünün üstünə və dedi:

– Naçalnik, qurbandır sənə mənim atım!

Bu sözlərdən sonra bəy nökrəni çağırırdı:

– Kərbəlayı Qasım, tez get, atı çək gətir, naçalnik baxsın.

Kərbəlayı Qasım qaçdı və tövlədən atı çıxartdı eşiyə. Naçalnik, pristav, Qurbanəli bəy və xanımlardan biri getdilər atın yanına.

Qurbanəli bəy yapışdı atın dodağından və ağzının bir tərəfini açdı və naçalnikə dedi:

– Naçalnik, buyur bax. Həyə inanmırsan, buyur bax, bu il dördünə ayaq qoyur.

Naçalnik Kərbəlayı Qasıma dedi ki, bir az atı dolandır. Kərbəlayı Qasım atı yavaş-yavaş çəkdi bir tərəfə. Kərbəlayı Qasımın dalmca gedə-gedə heyvan hərdən alnını sürtdürdü Kərbəlayı Qasımın kürəyinə və hərdənbir o tərəfə-bu tərəfə baxıb kişnəyirdi. Naçalnik Qurbanəli bəydən yenə atın qaçmağını soruşdu. Qurbanəli bəy baxdı naçalnikin üzünə və bir söz deməyib Kərbəlayı Qasımın çağırmasıyla Kərbəlayı Qasım atı çəkdi yavığa və Qurbanəli bəy tez qalxdı atın üstünə və heyvanı təpiklədi. At durduğu yerdə bir neçə arşın məsafəni sıçrayıb, üz qoydu yola tərəf qaçmağa və yarım dəqiqənin içində gözdən itdi. Yarım dəqiqədən sonra Qurbanəli bəy çaparaq qayıdıb gəldi və atı sürüb az qaldı soxulsun qonaqlar oturduğu məclisə. Xanımlar çıxırışib qaçırdılar bir tərəfə və Qurbanəli bəy tez atı saxlayıb özünü tulladı yerə və durdu naçalnikin qabağında. Naçalnik bəyə dedi:

– Malades.

Və bəy cavab verdi:

– Naçalnik, bu nədi ki!.. Hələ sən mənim o biri atımı görməmişən. Bəlkə, onu görəsən! Bu nədi ki onun yanında?

Kərbəlayı Qasım atı çəkib apardı.

5

Hava qaraldıqdan sonra pristavın otaqlarında çiraqları yandırdılar və qonaqlar məşğul oldular kart oynamağa. Saat on birdə qonaqları genə dəvət elədilər xörək otağına və genə ağalar və xanımlar xörək stolunun ətrafına düzülüb başladılar şam eləməyə. Naçalnik cücənin ətindən bir-iki tikə yeyəndən sonra götürdü butulkanı və başladı əvvəl öz stəkanını, sonra qonşularının stəkanını doldurmağa və sonra ayağa durub, stəkanı uzatdı pristavın arvadına tərəf və dedi:

– Bu gün bizim buraya yığışib belə ləzzətlə vaxt keçirməyimizə siz səbəb olubsunuz. Buna cəhət mən bu stəkanı içirəm sizin sağlığınıza.

Bu sözləri deyib naçalnik stəkanı vurdu xanımın stəkanına və çaxırı içib oturdu. Yavuqda oturan qonaqlar da stəkanlarını uzadıb xanımın stəkanı ilə çıxqıldatdılar və içdilər. Qurbanəli bəy də yerindən qalxıb, dolu stəkanını götürüb vurdu xanımın stəkanına və xanımın başının üstündə durub dedi:

– Mən özümü bu gün xoşbəxt hesab eləyirəm ki, bu məclisdə varam. Allah sənin ərin Mixail Pavloviçi bizim mahaldan uzaq eyləməsin. Ondan ötrü ki çünki nə qədər ki Mixail Pavloviç bizim mahalda deyildi, bizim kəndlilər də bədbəxt idilər, mən də bədbəxt idim. Ondan ötrü ki bilmirəm, nədəndirsə, keçən pristavları mən o qədər istəməzdim ki, Mixail Pavloviçi istəyirəm. Amma beş-on il bundan irəli burada bir pristav vardı, çox lotu oğlan idi. Mənə bir tula bağışlamışdı. Allah onu da sağ eləsin, səni də sağ eləsin, hamımızı sağ eləsin. İçirəm mən sənin sağlığına, a xanım, urra!

Bu sözləri deyəndən sonra Qurbanəli bəy çaxırı çəkdi başına və içəndən sonra stəkanı çöndərib ağzı yerə tərəf tutdu ki, görsünlər, stəkanda bir qətrə də çaxır qalmayıb və gedib oturdu yerində. Bir qədər keçəndən sonra pristavın arvadı götürdü çaxırı və naçalnikin stəkanını, öz fincanını və qonşularının stəkanlarını doldurub üzünü naçalnikə tutdu və dedi:

– Mən özümü borclu hesab edirəm sizdən razılıq eləməyə ki, bu uzun yolu zəhmətlə buraya gəlib məni sərəfraz buyurubsunuz.

Sözlərini deyəndən sonra xanım fincanı tutdu dodaqlarının qabağına. Qonaqlar da stəkanlarını uzadıb vurdular naçalnikin stəkanına. Qurbanəli bəy yerindən qalxıb, əlində dolu stəkan gəlib durdu naçalnikin yanında və dedi:

– Naçalnik ağa, içirəm mən bu stəkanı sizin sağlığınıza. Allah da buna şahiddir ki, nə qədər bizim vilayətə naçalniklər gəlib-gedib, mən onların heç birini o qədər istəməmişəm. Naçalnik ağa, sən bizim başımızın sahibisən. Nə qədər ki bizim mahalda camaat var, onlar hamısı sənin yolunda başlarından keçərlər. Mən özüm də sənin yolunda oda girirəm. Qurban sənə mənim canım! Nə qədər ki sağam, nökrəm sənə. İçirəm mən bu stəkanı naçalnik ağanın sağlığına. Urra!

Bu sözləri deyən kimi Qurbanəli bəy stəkanı çəkdi başına, stəkanın ağzını çöndərdi yerə, guya bir qətrə də qalmadı, sonra gedib oturdu yerində.

Qonaqlar genə məşğul oldular yeməyə. Bir qədər keçəndən sonra xanımın əri pristav götürdü çaxır şüşəsini, əvvəl öz stəkanını doldurdu, sonra qonşularının stəkanını doldurdu və sonra ayağa durub dedi:

– Ağalar və xanımlar! Məlumdur ki, bir düşmən istəyə bizim üstümüzə hücum çəkə, bizi saxlayan qoşunlarımız olacaq. Buna cəhət mən içirəm bu stəkanı bizim qoşunlarımızın əfsəri Nikolay Vasilyeviçin və onun xanımı Anna İvanovnanın sağlığına.

Pristav bu sözləri deyib stəkanı uzatdı bir əfsərə və onun yanında oturan arvada tərəf. Qonaqlar da, habelə stəkanlarını çıxqıldadıb içdilər. Qurbanəli bəy də ayağa durub dolu stəkanını uzatdı əfsərə və arvadına tərəf dedi:

- Qurbanəli bəyin “hərənin barəsində bir nitq” söyləməsi qonaqlarda hansı təəssürat yaradır? Bəs sizdə?

– Ay əfsər ağa, ay xanım, mən içirəm sizin sağlığınıza. Allah sizin kölgənizi bizim başımızın üstündən əskik eləməsin. Allah düşmən qabağında sizin qılıncınızı kəskin eləsin. Yəni mən bu sözləri ondan ötrü demirəm ki, düşməndən qorxuram. Hansı düşmən cürət eləyib mənim qaba-

ğıma çıxıb bilər?! Bu xəncəri mən soxaram onun qarnına! Mən heç düşməndən qorxmuram. Sizin dövlətinizdən, mən heç kəsdən qorxmuram. Nə qədər canım sağdır, mən nökrəm sənə xanımına. Sağ olsun Anna xanım, urra!

Bəy çaxırı çəkdi başına.

6

Bu qayda ilə ağaların və xanımların bir-bir sağlığına içdilər. Hər dəfə Qurbanəli bəy dururdu ayağa, hərənin barəsində bir nitq söyləyir, bir dolu stəkan içirdi və otururdu.

Yavaş-yavaş çaxırın buxarı qalxdı bəyin başına və lap axırda bəy bərk kefləndi.

Qonaqların hamısının sağlığına içəndən sonra qonaqlar başladılar Qurbanəli bəyin sağlığına içməyə.

- “Qurbanəli bəy şadlığından az qaldı özündən getsin”. Bəyin sevinməsinin belə bir cümlə ilə ifadə edilməsinin səbəbini necə izah edərsiniz?

Xanımlar bir-bir stəkanlarını uzadıb vurdular bəyin stəkanına. Qurbanəli bəy şadlığından az qaldı özündən getsin.

Qonaqların hamısı bəyin sağlığına içəndən sonra bəy stəkanı yuxarı qalxızdıb dedi:

– Ağalar və xanımlar! Siz ki mənim sağlığımıza içdiniz, qurban olsun sizə mənim canım. Mən

ölənə kimi bu günü yadımdan çıxarmamam. Amma, ağalar, mənim sizdən bir xahişim var. Mən ölüm, mənim sözümü yerə salmayın. Mən sizin hamınızı sabah öz evimə qonaq təklif eləyirəm. Vallah, billah, atamın gору haqqı, mən bilmirəm necə sizin xəcalətinizdən çıxım! Mən lap əriyib yerə girirəm ki, bu qədər xanım mənim sağlığımıza içsin. Mən nəyəm ki, bu qədər xanım mənim sağlığımıza içsin? Mən bu xanımların ayağının torpağı da ola bilməyəm. Vallah, atamın gору haqqı, sabah bizə qonaq gəlməyəsiniz, mən özümü öldürərəm...

Mən istəyirəm ki, sizə qulluq eləyim. Mən istəyirəm, sizə nökrəçilik eləyim. Sabah bizə gəlməsəniz, mən bu xəncəri soxaram qarnıma. Cənab naçalnik, səndən də çox təvəqqə eləyirəm, ay xanım, səndən də təvəqqə eləyirəm. Əfsər ağadan da təvəqqə eləyirəm. Anna İvanovna, qurban olsun sənə mənim canım, səndən də təvəqqə eləyirəm. Ağalar, xanımlar! Hamınızdən təvəqqə eləyirəm. Hər kəs gəlməsə, namərddir. Aman günüdü, özümü öldürərəm. Qurban olsun sizə mənim canım. Sağ olsun xanımlar. Urra!.. Urra!..

- Məclisdəkilərə tez-tez “mən istəyirəm sizə nökrəçilik eləyim”, “nə qədər ki, mən sağam, nökrəm sənə” kimi sözlər deməsi sizdə Qurbanəli bəy haqqında necə təəssürat yaratdı?

Bəy stəkanı çəkdi başına. Naçalnik siqarı damağına salıb üzünü tutdu pristavın xanımına və dedi:

– Gəlsənə sabah qonaqlığa gedək, Qurbanəli bəyə qonaq olaq?

Xanım baxdı ərinin üzünə və dedi:

– Mən çox xoşhallıqla gedərəm. Yaxşı olar. Bəyin arvadını da görərəm. Görərəm necə paltar geyir.

Əfsər də arvadından soruşdu:

– Gedərsənmi?

Arvadı dedi:

– Gedərəm.

Qonaqların biri də dedi ki:

– Əgər bəy bizə bir yaxşı müsəlman plovu versə, gedərəm.

Qurbanəli bəy “plov” sözünü eşitcək tez qalxdı ayağa və çıxırdı:

– Necə plov? Necə plov? Atamın gору haqqı, sizə elə bir plov verərəm ki, ömrünüzdə yeməmiş olarsınız. Mənim aşpazım bişirən plovu kim bişirə bilər? İnanmırsınız, Kəblə Qasımdan soruşun. Hanı Kəblə Qasım? Kəblə Qasım, Kəblə Qasım!

Qurbanəli bəy başladı ucadan Kərbəlayı Qasımı çağırmağa: guya ki Kərbəlayı Qasım buradadır. Pristavın nökrələrindən biri içəri girib dedi ki, burada Kərbəlayı Qasım yoxdur. Bəy hirsələnib nökrəyə dedi ki:

– Çağırın o axmaq oğlunu, gəlsin!

Nökrə çıxdı getdi və bəy özü də qapıya tərəf yeridi. Pristavın arvadı bəyə dedi ki:

– Sən zəhmət çəkmə, nökrələr çağırarlar, gələr.

Bəy yenə başladı plovu tərifləməyə.

– Mən sizdən mərc gələrəm. Həyə bir yanda elə plov yemiş olsanız, tüpürün mənim üzümə.

Qonaqlar güldülər. Naçalnik də gülə-gülə dedi:

– Ay bəy, söz yox ki, evdəki tərifli atını da bizə görsədersən.

Qurbanəli bəy naçalnikə yavıqlaşdı hər iki əlini qoydu gözlərinin üstə və dedi:

– Bu gözlərim üstə, hansını bəyənsən, peşkəşdi. Lotu-lotuyana deyirəm, mən yalan-zad bilmənəm. Hansını xoşlasan, atamın gору haqqı, peşkəşdi sənə.

Nökrə girdi içəri və dedi ki, Kərbəlayı Qasım yatıb. Bəy nökrənin üzünə baxıb əvvəl dinmədi və sonra xəncərinin dəstəsindən yapışdı dedi:

– Get, o haramzadə oğlu haramzadəyə de ki, bu saat durub bura gəlməsə, bu xəncəri gedib soxaram onun qarnına!

Nökrə çıxdı eşiyə. Pristavın arvadı bəyə üzünü tutub dedi:

– Niyə biçarə kişini oyadırsan? Nəyə lazımdır?

Bəy cavab verdi:

– Ay xanım, başına dolanım, necə nəyə lazımdır? Ağzı nədi bu tezlikdə yatsın!.. Qoy gəlsin görək kimin hünəri var mənim aşpazım bişirən plovu bişirsin?!

Qonaqlar yenə gülüşdülər. Kərbəlayı Qasım şişmiş gözlərini bərəldib girdi içəri. Ağası yenə əlini xəncərinin dəstəsinə aparıb dedi:

– Kəblə Qasım, mən səni öldürərəm!

Qonaqlar yenə gülüşdülər.

Kərbəlayı Qasım əllərini döşünə qoyub alçaq səslə dedi:

– Niyə, başına dönüm, ağa?

Bəy hirsli və uca səslə:

– Hələ soruşursan da niyə? Gəl gör bu ağalar nə deyirlər. Mən ha deyirəm ki, bizim Əli bişirən plovu heç kəs bişirə bilməz, bunlar inanmırlar.

- Bəyin aşpaz Əli haqqında qonaqlarda yaxşı rəy yaratmaq cəhdi necə qarşılandı?

Kərbəlayı Qasım alçaq səslə cavab verdi:

– Bəli, ağa, Əli yaxşı plov bişirir.

Qurbanəli bəy üzünü qonaqlara tutub sevincək

və ucadan dedi:

– Di gördünüz? Di gördünüz? İndi sözünüz nədi?

Qonaqların çoxusu cavab verdi:

– Doğrudu, doğrudu, inanırıq.

Kərbəlayı Qasım çıxdı eşiyə. Yarım saatdan sonra qonaqlar başladılar dağılmağa. Qurbanəli bəy atını və Kərbəlayı Qasım yabısını minib düşdülər yola. Bəy başını saldı aşağı və başladı mürğüləməyə. Hərdən bir yuxudan ayılıb atı saxlayırdı, üzünü çöndərirdi Kərbəlayı Qasıma və deyirdi:

– Bu xəncəri soxaram sənə qarnına.

Çox vaxt Kərbəlayı Qasım cavab vermirdi və gah vaxt deyirdi:

– Niyə, başına dönüm, ağa?

Bəy gah vaxt Kərbəlayı Qasıma cavab vermirdi, amma gah vaxt deyirdi:

– Kimin hünəri var, Əli bişirən plovu bişirsin?!

İki saatdan sonra ağa və nökrər yetişdilər kəndə.

Yekə imarətin darvazasının qabağında atlar dayandılar. Kərbəlayı Qasım yerdən bir daş götürüb başladı qapını döyməyə. Yekəpapaq bir kişi qapını açdı və Qurbanəli bəyin yanına qaçıb yapışdı atın cilovundan. Qurbanəli bəy hələ atdan yənməyib xəncərin tiyəsinə qalxırdı kişinin üstünə və dedi:

– Əli, bu xəncəri soxaram qarnına!

Nökrəri cavab verdi:

– İxtiyar sənindi, ağa!

Sonra bəy atdan yenib girdi həyətə və pilləkəni qalxıb girdi otağa. Bəyin qaravaşı

- Bəyin öz nökrələri və qaravaşla rəftarı sizdə hansı hissə və düşüncələr yaratdı?

bir qoca arvad çıxdı ağasının qabağına və dedi:

– Ay ağa, nə gec gəldin? Xanım səndən ötrü çox niyaran oldu.

Bəy xəncərin tiyəsinə arvada göstərib dedi:

– Gülpəri, bu xəncəri soxaram sənə qarnına!

Arvad dinmədi və çəkildi kənara. Bəy o biri otağa girib gördü ki, arvadı paltarlarını soyunmamış dayanıb yastığa və yuxulayıb. Əvvəl gedib durdu arvadının yanında. O, xəncərin tiyəsinə arvadının üstünə qalxızib dedi:

– Bu xəncəri soxaram sənın qarnına!

Arvad ayılmadı. Qurbanəli bəy dəxi dinmədi və xəncəri atdı yerə. Sonra börkünü çıxarıb atdı bir səmtə və başladı soyunmağa. Paltarlarını və çəkmələrini çıxarıb hirsə hələsinə atdı bir yana, bir az su içdi və uzandı yerinə.

Bəyi yuxu tutdu.

7

Qurbanəli bəyin arvadı sübh vaxtı ayılıb gördü ki, əri gəlib yatıb, yavaşca paltarını geyib çıxdı eşiyə. Qaravaş süpürgə ilə həyəti süpürürdü. Kərbəlayı Qasım əlində xəlbir tövlənin qabağında durub arpa təmizləyirdi ki, aparıb versin atlara.

Xanım Kərbəlayı Qasımdan soruşdu ki:

– Niyə belə gec gəldiniz?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Qonaqlıq çox uzun çəkdi, onun üçün gec gəldik.

Xanım yenə soruşdu:

– Pristavın qonağı çox idimi?

Kərbəlayı cavab verdi:

– Bəli, xanım, çox idi.

Xanım soruşdu:

– Kim idilər qonaqlar?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Ay xanım, nə bilim, bir çoxu böyük adamlar idi. Çoxlu xanım idi. Naçalnik özü də orada idi. Çox adam vardı.

Xanım yenə soruşdu:

– Kəblə Qasım, xanımlar da elə kişilərlə bir yerdə oturmuşdular, ya ayrı oturmuşdular?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Yox, elə hamısı qarışmışdı bir-birinə.

Qaravaş bu sözləri eşitcək öz-özünə dedi:

– Bıy, aman Allah!

Xanım oturdu pilləkənin pilləsinin üstündə, Kərbəlayı Qasımı bir az yavığa çağırırdı və dedi:

– Sən Allah, Kəblə Qasım, nağıl elə görək, qonaqlıq necə keçdi, qonaqlara nə verdilər, ağan kimlə danışdı, nə danışdı? Sən Allah, Kəblə Qasım, hamısını nağıl elə.

Kərbəlayı çuxasının əyini qalxızib ağzının və burnunun suyunu sildi. Tövlədən atlar başladılar bir-birinin üstünə çıxırışmağa və Kərbəlayı Qasım üzünü tövləyə tərəf tutub çığırırdı:

– Buna bax ha!

Xanım genə Kərbəlayı Qasıma dedi:

– Sən Allah, Kəblə Qasım, nağıl elə görək.

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Ay xanım, dəxi nə deyim? Çox qonaq vardı. Naçalnik də orda idi.

Xanım genə Kərbəlayı Qasımdan soruşdu:

– Kəblə Qasım, urus arvadları bə kişilərlə nə danışdılar?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Xanım, mən nə bilim ki, nə danışdılar? Mən onların axı dilini bilmirəm ki?

Xanım genə soruşdu:

– Kəblə Qasım, doğrusunu de görək, ağan da urus arvadlarınyan danışdı mı?

Kərbəlayı Qasım genə üzünü tövləyə tutub çığırdı atların üstünə və xanımına cavab verdi:

- Xanımın sualları onun haqqında sizdə hansı təsəvvür yaradı?

– Ağam urus arvadlarıynan az danışdı, amma nəçəl-niknən çox danışdı.

Aşpaz Əli samovarı gətirdi və çıxarıb qoydu pilləkənin üstə. Qaravaş süpürgəni dayadı divara, qalxdı pilləkənin üstünə və samovarı qalxızıb apardı evə. Aşpaz

Əli yenib durdu xanımın qabağında və soruşdu:

– Xanım, bu gün nə pişirim?

Xanım qaravaşı çağıraraq dedi:

– Bə Qurbanəli bəy gecə demədi ki, nə pişirək?

Qaravaş əlində çay qabı xanımın yanına gəlib cavab verdi:

– Gecə ağa elə hirsli idi ki, hələ mənə istəyirdi öldürsün.

Xanım təəccüb elədi və dedi:

– Yaxşı, yaxşı, elə danışma! Dəli olmamısan ki!

– Vallah, a xanım, ağam evə girən kimi xəncərini çıxartdı və mənə dedi: “Xəncərnən səni öldürərəm!”

Xanım bir qədər dinmədi və üzünü tutdu Kərbəlayı Qasıma:

– Kərbəlayı Qasım, yəqin, ağam yenə keflənmişdi.

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Xeyr, keflənməmişdi.

8

Xanım girdi içəri və yavaşca Qurbanəli bəyin yanına yavıqlaşdı gördü ki, bərk yuxudadır. Sonra çıxdı eşiyə və aşpaz Əliyə on altı qəpik verib dedi:

– Əli, get iki girvənkə ət al gətir, bozbaş pişir.

Əli pulları aldı və dedi:

– Baş üstə!

Kərbəlayı Qasım və Əli üz qoydular aşpazxanaya tərəf getməyə.

Gün qalxdı, günorta oldu. Kərbəlayı Qasım həyətdə oturmuşdu tut ağacının dibində və hərdənbir daş götürüb atırdı ağacın başına və tut quşlarını qovurdu və hərdənbir yerə tökülən yetişmiş tutlardan götürüb yeyirdi. Qaravaş da gəldi Kərbəlayı Qasımın yanına və başladı tutları seçib yeməyə. Bir az keçdi, xanım da gəldi bunların yanına və başını qalxızdı bir qədər yetişmiş tutlara baxdı və Kərbəlayı Qasıma dedi ki, çıxsın ağaca, bir az tut silkələyib töksün. Qaravaş evdən bir çarşov gətirdi. Aşpaz Əli də bunların yanına gəldi və dedi:

- Bəyin evini, məişətini necə təsəvvür edirsiniz?
- Hekayədəki təsvir təəssüratınıza uyğundurmu?

– Siz çarşovu tutun, mən çıxım silkələyim.

Əli çıxdı ağaca. Xanım, qaravaş və Kərbəlayı Qasım çarşovu tutdular və Əli ağacın budağının birini tərپətdi və yekə-yekə yetişmiş ağ tutlar töküldü çarşova. Budağa bir-iki təkik vurandan sonra Əli qalxdı bir az da yuxarı. Ağacın başından kəndin ətrafı əl içi kimi görünürdü. Əlinin gözüne bir belə şey də sataşdı: Hacı Heydər dəyirmanının yanından kəndə sarı bir dəstə atlı

gəlirdi. Əli əvvəl buna fikir vermədi və başladı budağın birini silkələməyə. Amma sonra genə diqqət saldı və gördü ki, atlılar kənd əhlinə oxşamırlar. Bunu görüb Əli üzünü tutdu aşağı və dedi:

– Kərbəlayı Qasım, kəndə çoxlu atlı gəlir, amma kəndliyə oxşamırlar.

Kərbəlayı Qasım, xanım və qaravaş bir qədər baxdılar bir-birinin üzünə. Xanım dilləndi:

– Kəblə Qasım, çıx aşpazxana damına, gör necə atlıdılar?

Kərbəlayı Qasım gedib qalxdı alçaq divara, oradan qalxdı aşpazxana damının üstünə və sağ əlini gözünün üstünə qoyub başladı diqqətlə yola baxmağa.

Kəndin yaxınlığında Kərbəlayı Qasımın gözünə əvvəl iki atlı göründü. Bunlar atlarını bərk çapırdılar. Dəxi bunlardan savayı, yolda bir şey görünmürdü. Amma bir qədər keçdi, “Mərəzə”nin yanında söyüd ağaclarının dalından bir dəstə atlı çıxdı. Bunların içində naçalnik və pristavların düymələri və xanımların şlyapaları aşkar bilinirdi. Kərbəlayı Qasım tez yendi aşağı, qaçıb gəldi xanımın yanına və tövşüyə-tövşüyə dedi:

– Xanım, bu gələnlər, deyəsən, elə dünənki qonaqlardı.

Xanım çarşovun ucunu saldı yerə, gəldi Kərbəlayı Qasıma yavıq və dedi:

– Dünənki qonaqların burda nə işləri var?

Kərbəlayı Qasım əllərini qoydu bir-birinin üstünə və cavab verdi:

– Mən nə bilim, ay xanım?

Bu heyndə küçədə mərkə qopdu. İtlərin hürüşməsi, adamların qaçışması, at tappıltısı. Və bir az keçdi, küçə qapısı döyüldü. Xanım qaçdı içəri və pəncərədən küçəyə baxıb gördü ki, küçə doludur adamlarla; hamısı rus qulluqçuları və rus xanımları.

Kərbəlayı Qasım qapıya çıxıb gördü ki, dünən pristavın evindəki qonaqların hamısı gəlib dayanıb qapıya. Xanım tez qaçdı eşiyə və Əlini çağıraraq dedi:

– Get de ki, ağa evdə deyil.

Əli qaçdı küçə qapısına və xanım qaçdı evə, Qurbanəli bəyi oyatdı. Bəy “a... a...” eləyib çöndü o biri səmtə, arvadı dedi:

– A kişi, dur, dünənki qonaqlar gəliblər bizə.

Qurbanəli bəy yenə “a... a...” eləyib gözlərini açdı və arvadına dedi:

– Cəhənnəm ol! – və yenə gözlərini yumdu.

Arvad genə dedi. Qurbanəli bəy gözlərini açıb, qalxdı oturdu və soruşdu:

– Nə deyirsən?

Arvadı sözünü bir də dedi. Bəy dik qalxdı ayağa, bir şey fikir elədi, qaçdı otağın o tərəfinə-bu tərəfinə, arvadına dedi:

– Qoy desinlər, ağa evdə deyil.

Arvadı genə çıxdı eşiyə və bəy mələfəni götürüb çarşov kimi saldı başına, çıxdı həyətə, qaçıb soxuldu tövləyə və girdi atın axuruna. Nökərlər qonaqlara dedilər:

– Ağa evdə deyil.

Naçalnik bu cavabı eşidib təəccüb elədi; habelə qeyri qonaqlar mat qaldılar. Kəndlilər başladılar qonaqların atlarını dolandırmağa. Naçalnik çıxardıb papirosunu yandırdı və nökərlərdən soruşdu:

– Bəy hara gedib ki, evdə deyil?

Nökərlər cavab verdilər:

– Bilmirik.

Naçalnik bir qədər dinməyib yenə soruşdu:

– Bəs o ki özgə yerə gedəcəkdi, bizi niyə qonaq çağırdı?

Nökərlər cavab verdilər ki:

– Bilmirik.

Xanımların biri bir stəkan su istədi. Kərbəlayı Qasım qaçdı evdən kasada su gətirdi. Qonaqlar bir qədər bir-birinin üzünə baxıb dedilər ki:

– Dəxi niyə dururuq, qayıdaq gedək.

Naçalnik də buna razı oldu, amma Kərbəlayı Qasıma üzünü tutub soruşdu:

– Bəyin atları tövlədədir?

Kərbəlayı Qasım dedi:

• Qonaqların gəlişinin Qurbanəli bəyin evində yaratdığı çaxnaşma necə təsvir edilmişdir? Evdəki çaxşnıqlıq barədə sizdə hansı təəvvür yarandı?

– Bəli.

Bu heyndə tövlədə atların biri başladı kişnəməyə. Naçalnik yoldaşlarına belə təklif elədi:

– Çox əcəb, biz bu qədər yolu zəhmətlə gəlmişik, barı, heç olmasa, bəyin atlarına baxaq, sonra qayıdaq.

Yoldaşları razı oldular. Naçalnik genə Kərbəlayı Qasımdan tövləyə getməyə izin istədi. Kərbəlayı Qasım dedi:

– Buyurun!

Naçalnik, iki pristav, mal həkimi, xanımlar və kazak əfsəri girdilər həyətə və üz qoydular tövləyə tərəf. Qurbanəli bəyin arvadı həyətdə qonaqları görüb qaçdı soxuldu otağa və qonaqlar girdilər tövləyə. Naçalnik qabaqdakı atı görüb dedi:

– Bu elə bəyin dünənki atıdır.

Sonra qonaqlar yeridilər içəri və bir kəhər atın yanında dayandılar. Naçalnik atın qabağına keçib Kərbəlayı Qasımdan soruşdu:

– Budurmu bəyin tərifi atı?

Kərbəlayı Qasım dedi:

– Bəli.

Qonaqlar başladılar atın o tərəfinə-bu tərəfinə dolanmağa. Naçalnik axura tərəf hərəkət eləyib istədi atın ağzına baxsın. Axura yavuqlaşan kimi naçalnik dik atıldı və çığırdı:

– Ax, çort vozmi!

Axurun içində guya kəfənə bürünmüş bir şey naçalnikin gözüne sataşdı. Naçalnik yanındakı pristavın əlindən yapışıb yavaşca yeridi axurun yanına və diqqət eləyib gördü ki, axurdakı Qurbanəli bəy özünü.

Bunu görcək naçalnik çəpik çalıb qəhqəhə çəkib güldü və dedi:

– A... a... a... rəfiq, sən burda imişsən!..

Qonaqlar da bir-bir gəlib bəyə diqqət ilə baxdılar və çəkilib durdular kənarda.

Qurbanəli bəy yerindən heç tərpəşmədi.

Qonaqlar çıxdılar küçəyə, atları mindilər və üz qoydular getməyə.

- Axurda gizlənmiş bəyi naçalnikin görməsi səhnəsi sizdə hansı hiss yaratdı?
- Təsəvvür edin ki, bu hadisədən bir müddət sonra Qurbanəli bəy naçalnik və digər qonaqlarla qarşılaşır. Sizcə, bəy özünü necə aparar?

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. İlk beş parçanın oxusunu fərqli formalarda həyata keçirə bilərsiniz. Proqnozlaşdırılmış oxunu seçsəniz, hər parçanın oxusundan sonra parta yoldaşınızla birlikdə aşağıdakı cədvəldə qeydlər aparın.

Əsərin hissələri	Sizcə, nə baş verəcək?	Nə üçün belə düşünürsünüz?	Nə baş verdi? Hadisələr necə davam etdi?
I hissə			
.....			
.....			
.....			

2. Beşinci parça üzrə işi başa çatdırdıqdan sonra cütlüklərdən bir nəfərin təqdimatı əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

1. Hekayənin ardını evdə oxuyun.
2. Tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırın.

II dərs

• Məzmun üzrə iş

1. Evdə oxuduğunuz parçaları bir daha nəzərdən keçirin. Mətnlə bağlı suallara parta yoldaşınızla birlikdə cavab hazırlayın.
2. Kiçik qruplarda fikir mübadiləsi apardıqdan sonra təqdimatlar əsasında müzakirə edin.

Bilik və bacarıqlarınızı tətbiq edin.

3. Əsərin hekayə janrında olduğunu əsaslandırın.

“Qurbanəli bəy” hekayədir, çünki ...

4. Hekayədən seçdiyiniz hissənin məzmununu tərtib etdiyiniz plan əsasında geniş nağıl edin.

• Evdə iş

- “Hekayə bugünkü oxucu üçün əhəmiyyətliymi?” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

III dərs

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Ədəbiyyatımızda ən gözəl hekayələrdən olan bu əsərin yaranmasından yüz il ötsə də, o bu gün də maraqla oxunur, haqqında yeni-yeni elmi əsərlər yazılır. Hekayə təkcə maraqlı məzmunu ilə deyil, həm də dərin ictimai mətləbləri əks etdirməsi ilə diqqəti cəlb edir. Bu mətləbləri aydınlaşdırmaq, onlara münasibət bildirmək üçün əsərin üzərində düşünmək, araşdırma aparmaq vacibdir. “Qurbanəli bəyin rəzil vəziyyətə düşməsinin səbəbini yalnız xarakterindəki nöqsanla izah etmək doğrudurmu?” sualı bütün araşdırma boyu sizi düşündürməlidir. Bu obraz barədə mükəmməl təsəvvür qazansanız, əsərin ideya-məzmununu anlamaq və izah etmək sizin üçün çətin olmayacaqdır. Bu, Qurbanəli bəyin nitqinə – danışığına, onunla bağlı təsvirlərin, əhvalat və hadisələrin əsərdə necə təqdim olunmasına xüsusi diqqət yetirməyinizi tələb edir. *Artıq hiss etdiniz ki, əsərdəki əhvalatlar, hadisələr bir-biri ilə sıx bağlanıb, obrazlar qarşılıqlı əlaqədə təsvir olunub. Müəyyən ardıcılıqla düzülmüş bu əhvalatlar, hadisələr bir-birini tamamlayır, bir xətt ətrafında birləşir. Yazıçı öz əsərində əhvalat və hadisələri nə cür əlaqələndirmək, necə yerbəyər etmək, nəyi əvvəl, nəyi sonra təsvir etmək üzərində düşünür. Başqa sözlə, hər bir sənətkar əsərini necə quracağı*

barədə çox ciddi şəkildə götür-qoy edir, axtarışlar aparır. Beləliklə, əsərin bütün hissələrinin, epizodlarının yerləşdirilməsi, qarşılıqlı əlaqələndirilməsi, əhvalatların, hadisələrin əks etdirilməsi qaydaları **kompozisiya** adlanır. Latın mənşəli “kompozisiya” sözü dilimizdə **qurmaq, tərtib etmək, düzəltmək** anlamında başa düşülür. Kompozisiya baxımından mükməll olan əsər bədii cəhətdən kamil olur və maraqla oxunur. Bunu “Qurbanəli bəy”in təmsalında müşahidə etdiniz.

Hekayəni maraqlı edən cəhətlərdən biri də onda bədii ifadə vasitələrinin işlənməsidir. Əsərdə belə bir yer var: “Adamları araladılar, bu qonaq da girdi həyəətə. Bu da “Qapazlı” kəndinin bəyi və mülkədarı məşhur Qurbanəli bəy idi”. Əsərin sonrakı səhifələrindən məlum olur ki, “məşhur” sözü yazıçının bu obraz haqqındakı əsl fikri deyilmiş. Danışığı, davranışı ilə özünü rüsvay edən, hamı tərəfindən yüngültəbiətli adam kimi tanınan Qurbanəli bəyi bu sözlə təqdim edən yazıçının niyyəti onun həqiqi simasını açmaq imiş. Bu, ədəbiyyatşünaslıqda **kinayə** adlanır. Deməli, yazıçının şəxs, əhvalat və hadisə haqqındakı qənaətinin əksinə olan fikri ifadə etməsi kinayədir. Bədii ifadə vasitələrindən olan kinayə fikrin təsirli, emosional çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

• Araşdırın • Fikirləşin • Cavab verin

2. Hekayədə diqqətinizi daha çox cəlb edən nə oldu? Səbəbini izah edin.
3. Qurbanəli bəyin xarakterindəki başlıca cəhətlər hansılardır? Onun nitqinə, davranış və əməllərinə əsaslanmaqla fikrinizi əsaslandırın.
4. Qonaqlıqda iştirak edənlər – çar məmurları və onların xanımları Qurbanəli bəyə necə münasibət bəsləyir? Sizcə, yazıçı ona necə münasibət bəsləyir? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın. Müvafiq cədvəldən istifadə edin.
5. Ayrı-ayrı epizodları, səhnələri (qonaqlığa hazırlıq, yemək stolu, kəndlilərin yallı getmələri və s.) əhatəli təsvir etməkdə yazıçının məqsədi, sizcə, nədir?
6. Hekayə hansı bədii xüsusiyyətlərinə görə diqqəti cəlb edir? Fikrinizi əsaslandırarkən süjet və kompozisiya özəlliyinə diqqət yetirməyi unutmayın.
7. Lirik növə aid bir nümunə ilə müqayisə etməklə əsərin epik növdə olduğunu əsaslandırın.
8. Əsərdəki başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir?

• Evdə iş

• Mövzulardan birini seçib işləyin.

1. “Hekayənin yazıldığı dövrlə bağlı məndə hansı təsəvvür yarandı?” mövzusunda inşa yazın.
2. “Qurbanəli bəyin gülüş obyektinə çevrilməsinin səbəbini nədə görürəm?” mövzusunda esse yazın.

LAYIHƏ



MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR
(1862–1911)

O, Azərbaycan ədəbiyyatında böyük bir ədəbi məktəbin əsasını qoymuşdur. Azərbaycan satirası bu gün də həmin misilsiz sənət xəzinəsindən bəhrələnir, onun ənənələrini davam və inkişaf etdirir.

Kamal Talıbzadə

• Yada salın

- Mirzə Ələkbər Sabirin hansı əsərləri ilə tanışsınız?
- Bu əsərlərdə diqqətinizi daha çox cəlb edən nə olub?

• Düşünün

- Sənətkar, yazıçı həyatdakı ictimai bəlaları, nöqsanları hansı məqsədlə tənqid edir?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

ƏKİNCİ

Məzlumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!
Qoyma özünü tülkülüyə, adə, əkinçi!
Bir üzrlə hər gündə gəlib durma qapımda,
Yalvarma mənə, boynunu kəc burma qapımda,
Gahi başına, gah döşünə vurma qapımda,
Ləğv olma, ədəb gözlə bu məvadə, əkinçi!
Lal ol, a balam, başlama fəryadə, əkinçi!

Xoş keçmədi il çöllüyə, dehqanə, nə borcum?
Yağmadı yağış, bitmədi bir danə, nə borcum?
Əsdi qara yel çəltiyə, bostanə, nə borcum?
Getdi mənə nə fələliyin bədə, əkinçi?!
Lağ-lağ danışib başlama fəryadə, əkinçi!

Aldı dolu əldən sərü samanını, neylim?
Yainki çəyirtkə yedi bostanını, neylim?

Verdin keçən il borcuna yorğanını, neylim?
Ol indi palaz satmağa amadə, əkinçi!
Lal ol, a balam, başlama fəryadə, əkinçi!

Söz açma mənə çox çalışıb, az yeməyindən,
Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən, deməyindən!
Mən gözləmənəm, buğda çıxar, ver bəbəyindən!
Çəltik də gətir, arpa da, buğda da, əkinçi!
Yoxsa soyaram lap dərinə, adə, əkinçi!

Sən hey de yoxumdur, çıxarıb canını, allam!
Vallahi ovub dideyi-giryanını, allam!
Şallağa tutub peykəri-üryanını, allam!
Öz halını sal indi özün yadə, əkinçi!
Lağ-lağ danışib başlama fəryadə, əkinçi!

Cütçü babasan, buğdanı ver, darı yeyərsən,
Su olmasa, qışda əridib qarı yeyərsən,
Daşdan yumuşaq zəhr nədir, marı yeyərsən,
Öyrəşməmişən ət-yağa dünyadə, əkinçi!
Heyvan kimi ömr eyləmişən sadə, əkinçi!

Lakin mənim insanlıq olub vəzi-mədarım,
Bəyzadəyəm, asayışədir cümlə qərarım,
Meysiz, məzəsiz bitməz olur şamü nəharım;
İştə belədir haləti-bəyzadə, əkinçi!
Bəyzadələrin rəsmi budur, adə, əkinçi!..

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Əsəri fərdi olaraq səssiz oxuyun. Sonra parta yoldaşınızla birlikdə aşağıdakı suallara cavab hazırlayın:
 - 1) Şeirin yazıldığı dövrdə kəndlinin həyatı, vəziyyəti necə idi?
 - 2) Əsərdə əkinçiyə kimin dilindən müraciət edilir?
 - 3) Mülkədarı hiddətləndirən nədir?
 - 4) Kəndlinin ağır vəziyyəti, amansızcasına istismar olunması hansı misralarda daha qabarıq ifadə olunmuşdur?
 - 5) Kəndlinin yalvarışları, məzlum vəziyyəti mülkədara necə təsir edir?
 - 6) Mülkədar kəndli haqqında hansı söz və ifadələri işlədir?
 - 7) Mülkədarın kəndlidən fərqli məişəti, həyat tərzini satıranın hansı bəndində öz əksini tapıb?

2. a) Tapşırıqları fərdi olaraq yerinə yetirin. Cavabları dəftərinizdə çəkdiyiniz cədvəldə qeyd edin.

Şeirin ilk bəndindəki həmqafiyə sözlər hansılardır?	
Bəndlərdən birində işlədilmiş rədifləri müəyyənləşdirin.	
Məzlum, fəryad, ədəb, insanlıq, çəltik, lal ol sözlərinə sinonimlər seçin.	

- b) Şeirdə işlədilmiş bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

Bədii təsvir və ifadə vasitələri	Nümunələr
Epitet	
Bədii sual	
Bədii təzad	

- c) Əsər barədə düşüncələrinizi ikihissəli gündəlikdə qeyd edin.

No	Əsərdə diqqətimi daha çox cəlb edənlər	Bunun səbəbi

3. Kiçik qruplarda birləşərək cavablarınızı dəqiqləşdirin, təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

- “Şeir məndə hansı təəssürat yaratdı?” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

II dərs

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Bilirsiniz ki, həyat hadisələri, insan obrazları bədii əsərdə fərqli təqdim olunur. Yəni davranış və əməlləri rəğbət, hörmət yaradan obrazlarla yanaşı, gülüş obyektinə çevrilənlər də olur. Cəmiyyətdə, mühüm ictimai hadisələrdə özünü göstərən mənfi xüsusiyyətlər, nöqsanlar yazıçı tərəfindən kəskin tənqid atəsinə tutulur, ifşa edilir. Bu daha çox satirik əsərlərdə özünü göstərir. Satiradan bədii ədəbiyyatın əksər növlərində istifadə olunur; satirik şeir, satirik hekayə və s. ədəbi irsimizdə az deyildir. Belə əsərlərdə gülüş acı, hiddətli, məhvədicidir. Lakin ədəbiyyatda gülüş həmişə eyni vəzifəni ifadə etmir; bəzən gülüşdə nifrət, qəzəb yox, mərhəmət, təəssüf, kədər olur. Ədəbiyyatdakı iki gülüşün – **satira** və **yumorun** başlıca fərqi də bundadır.

Ədəbiyyatımızda satirik şeirin böyük ustadı sayılan Sabir XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətdəki nöqsanlara qarşı çevrilmiş əsərləri ilə şöhrət qazanmışdır. Onun kəskin əsərlərindən olan “Əkinçi” 1907-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap edilmişdir. Satirada mülkədar obrazının daxili aləmi, zəhmət adamına – əkinçiyə münasibəti onun öz dili ilə hərtərəfli açılır. Bu, Sabirin satiralarının mühüm cəhətlərindəndir. Şairin bədii

təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə məharətinə diqqət yetirin, bir əsr bundan əvvəl yazılmış satirik şeirə oxucu marağının səbəbini aydınlaşdırmağa çalışın.

“Əkinçi” satirası əruz vəzninin həzəc bəhrində yazılıb. Bu bəhrdə yazılan şeirlər axıcı, rəvan, gözəl səslə, xoş avazla oxunur. Şeir həzəc bəhrinin dördtəf’iləli növündədir.

məf’ Ulü	məf’Ailü	məf’Ailü	fə’Ulün
Məzlumluq Qoyma ö	edib başla zünü tülkü	ma fəryadə, lüyə, ada,	əkinçi! əkinçi!

• Araşdırın • Fikirləşin • Cavab verin

- Nitqinə, bağlı olduğu məişətə əsaslanmaqla mülkədar obrazını səciyyələndirin.
- Əkinçi obrazının xarakteri, davranışı, məişəti barədə sizdə hansı təsəvvür yarandı? Fikrinizi əsərdən nümunələr göstərməklə əsaslandırın.
- Sizcə, bu obrazlardan hansı haqlıdır: mülkədar, yoxsa əkinçi? Nə üçün?
- Doğru saydığınız fikirləri müəyyənləşdirib onlara münasibət bildirin.
 - satirik əsərdir, mülkədar obrazı nitqi, danışığı ilə özünü ifşa edir;
 - əsərdə mübariz kəndli obrazı yaradılmışdır;
 - şair müasiri olduğu kəndlilərin həyatını, məişətini, yaşayışını olduğu kimi əks etdirmişdir;
 - kəndlilərin ağır, çıxılmaz vəziyyəti şairdə dərin təəssüf hissi doğurur.
- Sizcə, əsərdə qaldırılan problem nədir?
- Əsərdəki başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir? Bədii ədəbiyyatda bu satiranın ideyası ilə əsləşən fikirlərə rast gəlmisinizmi?

• Evdə iş

- Digər fənlərdən, müxtəlif mənbələrdən topladığınız məlumat əsasında “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan kəndi və kəndlisi” mövzusunda şifahi təqdimata hazırlaşın.

III dərs

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

- Kiçik qruplarda birləşib aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirin.
 - M.Ə.Sabirin əkinçi və mülkədar obrazlarına münasibətini aydınlaşdırın. Cədvəldən istifadə edin.

Obrazlar	Müəllifin onlara münasibəti
Mülkədar	
Əkinçi	

- “Əkinçi” şeirinin satirik əsər olduğunu əsaslandırın. Sxemdən istifadə edin.

“Əkinçi” satirik əsərdir, çünki...

c) Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin əsərin təsir gücünün artmasında rolunu aydınlaşdırın.

№	Əsərdə işlədilmiş bədii təsvir və ifadə vasitələri	Əsərin təsir gücünün artmasında onların rolu

ç) “Əkinçi” şeirini N.Gəncəvinin “Kərpickəsən kişinin dastanı” əsəri ilə növ və janr baxımından müqayisə edin.

Hansı cəhətlərinə görə müqayisə olunurlar?	Əsərlərin adı	
Növ və janr baxımından	“Əkinçi”	“Kərpickəsən kişinin dastanı”

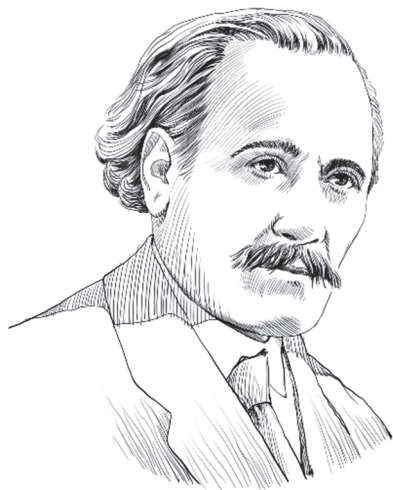
- Çıxardığınız nəticələri təqdimat əsasında müzakirə edin.
- Müzakirə edin: Yazıldığı dövrdə Azərbaycan kəndində hökm sürən vəziyyəti “Əkinçi” doğru əks etdirirmi?

Müzakirədə “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan kəndi və kəndlisi” mövzusu üzrə topladığınız məlumatdan istifadə edin.

• Evdə iş

- Kitabxanadan, internetdəki mənbələrdən istifadə edərək “Sabir böyük sənətkar və vətənpərvər kimi” mövzusunda informasiya xarakterli məruzə hazırlayın.

LAYİHƏ



ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV (1870–1933)

O, dolğun məzmunlu dram əsərləri, maraqlı hekayələri ilə şöhrətlənmiş, ədəbiyyatımızın və sənətimizin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Kamran Məmmədov

• Yada salın

- Ədəbi qəhrəmanları gülünc vəziyyətə düşən hansı əsərləri xatırlayırırsınız?
- Bu qəhrəmanlarla bağlı sizdə hansı hiss və düşüncə yaranıb?

• Düşünün

- İnsanlar hansı səbəblərə görə gülünc vəziyyətə düşə bilərlər?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii ifadə vasitələrini müəyyənə bilərsiniz.

BOMBA

1

Qorodovoy Kərbəlayı Zal iyirmi beş ildən artıq idi, polis idarəsində xidmət edirdi. Onun arvadı hərdənbir deyərdi:

– A kişi, sən saqqalına nə şaşka yaraşır, nə də şapka. Gəl sən bu qorodovoyluqdan əl çək! Bir balaca alış-verişə yapış. Bir baqqal dükanı aç!

Kərbəlayı Zal cavab verərdi:

– Arvad, sən hökumətin ləzzətini anlamırsan. Əgər səni qorodovoy eyləyələr, min il qulluqdan çıxmazsan; bir də mən iyirmi beş ildən artıqdır ki, polis qulluğundayam. Bir-iki ildən sonra pensiyəm çıxacaq. Ondan sonra rahat əyləşib pensiyəni yeyərik.

Belə danışıqdan sonra arvad həmişə sakit olardı.

– Nə deyirəm, kişi, özün bil!



... Kərbəlayı Zal “Qanlı küçə” ilə “Zavallı” küçəsinin
küncündə durub pristavın sözlərini fikir edirdi...

2

Bu dəfə Kərbəlayı Zalı ovqatı təlx idi. Dəftərxanada pristav çağırır de-mişdi:

– Kərbəlayı Zal, səndən narazıyam. Sən köhnə, dünyagörmüş qorodo-voysan. Bununla belə, dünən Rusiyadan gəlmiş qorodovoy, görürsən, bomba tapır, tufəng tapır, patron tapır... həm ağasının üzünü ağ eləyir, həm özünün. Amma sən indiyədək bir sınıq balta da tapmayıbsan. Görünür, sən ya rüşvət alırsan, yainki qocalıb zay olubsan. Əgər belə getsə, bizim bir yerdə qulluq eləməyimiz tutmayacaq.

Bu sözlər bir ox olub Kərbəlayı Zalı bu tərəfindən deyib, o biri tərəfindən çıxdı. Axşam bikef gəldi evə. Arvad soruşdu:

– Nə var?

Dedi:

– Heç, bir az başım ağrıyır.

Arvad abğuşt bişirmişdi. Gətirib qoydu kişinin qabağına. Bir-iki tikə alıb, “iştahım yoxdu” deyib yatmaq istədi. Nə qədər etdisə, gözüne yuxu gəlmədi. Axır durub, bir stəkan çay içib getdi qarovula.

Kərbəlayı Zal “Qanlı küçə” ilə “Zavallı” küçəsinin küncündə durub pristavın sözlərini fikir edirdi.

Gecəyarısından bir xeyli keçmiş Kərbəlayı Zal gördü ki, usta Feyzulla nalbəndin qapısında bir kişi dayandı. Yedəyində də bir at, atın üstündə bir cüt çuval və çuvalın içində bir növ girdə şeylər. At sahibi ilə ev sahibi çuvalları atın üstündən ehmallica alıb apardılar və sonra atı içəri çəkib qapını bağladılar.

Kərbəlayı Zal bu keyfiyyəti görüb öz-özünə dedi: “Daha baxtımın ulduzu parıldadı. Gecənin bu vaxtında gələn girdə şey xatalı şey olar”.

3

O saat fit çaldı, yaxındakı qorodovoy Patap gəldi.

– Vot, Patap, bomba rabatay!

– Qde?

– Dom Feyzulla bomba pirnesom.

Patap İvana xəbər elədi, İvan oqolodoçniyə, oqolodoçni pristava, pristav qala bəyinə, qala bəyi jandarmilər rəisinə. Yarım saatdan sonra usta Feyzullanın evini qazaq, saldat, qorodovoy bürüdü. Qapını döydülər.

Usta Feyzulla çıxdı, xəbər aldı:

– Kimsən?

Dedilər:

– Açıq qapını.

Qapını açan tək binəvanın dili tutuldu. Birtəhər soruşdu ki, “bəs niyə buyurub-sunuz?” Dedilər:

– Danışma, gərək sənin evin axtarılsın!

4

Gecəyarısı Feyzullanın arvadını, uşaqlarını ürəkqopma azarına salıb evin altını üstünə çevirdilər. Heç zad tapa bilmədilər. Axırda otaqların birinə girib gördülər küncə iki çuval qoyulub.

Kərbəlayı Zal çuvalları görən tək qışqırdı:

– Barin, vot, vot bomba!



... Kərbəlayı Zal çuvalları görən tək qışqırdı:
– Barin, vot, vot bombal..

Camaat çuvalları əhatə etdi, amma yaxın getməyə heç kəs cürət etmirdi. Deyirdilər: “İndi açılar, hamını qırar”.

Yazıq Feyzulları da qolları bağlı bir kənarda saxlamışdılar. Feyzulla evində bir şey tapılmadığını görüb cürətləndi və birdən səsləndi:

– Ay ağalar, o çuvalların nəyindən qorxursunuz? İzin verin qollarımı açsınlar, o çuvalların içindəkini bir-bir çıxarıb sizə göstərim.

Feyzullanın qolunu açdılar. Gəlib çuvalın ağzını açıb içindən beş dənə qarpız çıxartdı.

O biri çuvalda da qarpızdan başqa bir şey yox idi.

Səhər Kərbəlayı Zalı qulluqdan xaric etdilər.

I dərş

• Məzmun üzrə iş

1. Əsərin oxusunu fərqli formalarda həyata keçirə bilərsiniz. Əsərin məzmunu və həcmi proqnozlaşdırılmış oxudan istifadə üçün daha əlverişlidir. Bu oxu növünü seçsəniz, ilk növbədə, əsərin adına diqqət yetirin. Parta yoldaşınızla birlikdə əsərdə nədən danışla biləcəyini müzakirə edin.
2. Aşağıdakı cədvəli dəftərinizdə və ya iş vərəqində çəkin. Əsərin hər parçasını (mətn dörd parçaya bölünmüşdür) fərdi olaraq səssiz oxuduqdan sonra cədvəldəki suallarla bağlı qeydlər edin.

Əsərin parçaları	Sizcə, nə baş verəcək? Hadisələr necə davam edəcək?	Nə üçün belə düşünürsünüz? Nəyə əsaslanırsınız?	Nə baş verdi? Hadisələr necə davam etdi?
1	2	3	4

3. Qənaətləriniz yaxın və ya oxşar olan yoldaşlarınızla birləşib kiçik qruplar yaradın, fikirlərinizi ümumiləşdirib təqdimata hazırlaşın.
4. Təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.
5. Əsərdəki hadisələrlə səsləşən bir epizod fikirləşin. Onu hansı hadisədən sonra mətnə əlavə etməyin mümkün olduğunu əsaslandırın.

• Evdə iş

- Mövzulardan birini seçib şifahi təqdimat hazırlayın.
1. “Kərbəlayı Zalı sonrakı taleyini necə təsəvvür edirəm?”
 2. “Əsərdəki hadisələrin baş verdiyi dövrdə – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyət”.

II dər

• Məzmun üzrə iş

Bilik və bacarıqlarınızı tətbiq edin.

1. Əsərin məzmununa aid üç sual yazın. Suallarınızı parta yoldaşınızla dəyişib onlara cavab hazırlayın və müzakirə edin.
2. Əsəri hissələrə ayırıb, birinə ad verin. Məzmununu hazırladığınız plan əsasında yaradıcı nəgıl edin.
3. Doğru hesab etdiyiniz fikirləri müəyyənəşdirin və onlara münasibət bildirin:
 - a) Kərbəlayı Zal şöhrətpərəstdir.
 - b) O, polis qulluğunda qalmaq üçün hər cür ədalətsiz iş tutmağa hazırdır.
 - c) Xırda hisslərlə yaşayan Kərbəlayı Zalı həyata baxışı da məhduddur.
 - ç) Kərbəlayı Zalı usta Feyzulla ilə ədavəti var idi.
 - d) Kərbəlayı Zal vətəninə, xalqına fayda vermək üçün dövlət qulluğunda işləməyə üstünlük verir.
4. Əsərdəki hansı epizodda hadisələr ən yüksək inkişaf nöqtəsinə çatır? Fikrinizi əsaslandırın.
5. Dərslikdə əsərlə bağlı verilmiş illüstrasiyalar təsəvvürünüə uyğundurmu? Əsərdəki daha hansı epizoda illüstrasiya çəkilməsini məsləhət görərdiniz? Nə üçün?

• Evdə iş

- Əsas hadisələrin təsviri və tamamlanması baxımından “Bomba” əsərini məzmununu yaxşı bildiyiniz bir hekayə ilə müqayisə edin. Venn diaqramından, yaxud müqayisə cədvəlindən istifadə edin.

III dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Əsər XX yüzilliyin əvvəllərində – Azərbaycan Rusiya imperiyasının müstəmləkəsi olarkən yazılmışdır. Rus hakim dairələri milli ucaqlarda baş verən ən kiçik hadisələri belə diqqətlə izləyir, azadlıq və müstəqilliklə bağlı fikirlərin qarşısını amansızlıqla alırdı. Mövcud hakimiyyət insanları idarə etmək, itətdə saxlamaq üçün hər cür vasitəyə əl atır, onların daim qorxu, vahimə altında yaşamalarına çalışırdı. Qulluğa götürülən adamlar isə çuğulçu, xəbərci olmağa təhrik edilirdilər. Bu hakimiyyətə xidmət edən yerlilərin içərisində yadelli ağalarına sədaqətli olduqlarını sübut etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan nökr təbiətli adamlar da vardı. Belələri ədəbiyyatımızda onlarca obrazın yaranmasına səbəb olmuşdur. Kərbəlayı Zal da məhz bu obrazlardan biridir.

Əsər həmcə kiçik olsa da, yazıçı maraqlı, oxucunu düşündürən obraz yarada bilmişdir. Onun nitqinə – danışığına, əsərdəki əhvalat və hadisələrin bir-biri ilə necə bağlanmasına diqqət yetirin. Bu, yazıcının əsas niyyətinin və obrazın xarakterinin başa düşülməsi üçün əhəmiyyətlidir.

*Əsəri maraqlı edən cəhətlərdən biri də onun gözlənilməz sonluqla bitməsidir. Belə əsərlər **novella** adlanır.*

Bu, hekayənin xüsusi bir növü, şəkli hesab olunur. Deməli, novella onda əks olunmuş əhvalat və hadisələrin qəribə, gözlənilməz şəkildə tamamlanması, başa çatması baxımından hekayənin digər formalarından fərqlənir.

• Araşdırın • Fikirləşin • Cavab verin

2. Əsər sizdə hansı təəssürat yaratdı? Fikrinizi təsdiq edən misallar göstərin.
3. Kərbəlayı Zal obrazını səciyyələndirin. Onun nitqinə əsaslanmağı unutmayın. Cədvəldən istifadə edin.

Obrazın adı	Nitqindən nümunələr	Xarakterindəki başlıca cəhətlər

4. Yazıçını bu əsərdə düşündürən başlıca problemi müəyyənləşdirin. Onu mühüm hesab etmək olarmı?
5. “Əsər bitkin süjeti, mükəmməl kompozisiyası ilə seçilir” fikrinə nümunələrə əsaslanmaqla münasibət bildirin.
6. Əsərdəki başlıca fikri – ideyanı aydınlaşdırın. Cədvəldən istifadə edin.

Nö	Əsərin ideyası aşağıdakılardan hansıdır?	Nə üçün belə düşünürsünüz?	Öz variantınız hansıdır?
1	Şöhrətpərəstlik insan üçün böyük nöqsandır.		
2	Cılız hisslərlə yaşayan insan böyük uğur qazana bilməz.		
3	Yadelli ağalara qulluq göstərənlər sonunda zavallıya çevrilirlər.		
4	Mütilik, qul psixologiyası asılı olmaqdan yaranır.		

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

Müzakirə edin: Kərbəlayı Zalın gülünc, zavallı vəziyyətə düşməsinin səbəbini xarakterindəki nöqsanlarla izah etmək olarmı?

• Evdə iş

- Mövzulardan birini seçib işləyin.
- a) “Yazıçının bu əsəri yazmasının səbəbini necə başa düşürəm?” mövzusunda inşa yazın.
 - b) “Kərbəlayi Zala acımaq lazımdır mı?” mövzusunda esse yazın.

ABDULLA ŞAİQ

Məktub yetişmədi

(ixtisarla)

Qışın dondurucu bir günü idi. Soyuq qılınc kimi kəsirdi. Göylər yaşlı adamlar kimi qara çarşaba bürünmüş, dağlar, çöllər ağ kəfənlə örtülmüşdü.

Qurban Şeytanbazar ağzında, məktub yazan həmsərisi Molla Fərzəlinin yanında oturmuşdu. Soyuqdan əlləri və üzü bozarmışdı. Bir əli ilə yırtıq paltarının açıq yaxasını tutaraq:

– Molla, mənə bir məktub yaz! Bilirsən ki, hər il sənə nə qədər xeyir verirəm. Vətəndən gəldiyim bir il olmaz, artıq sənə beş məktub yazdırıram, – dedi.

Molla Fərzəli soyuqdan donmuş əllərini ovuşdurdu. Əsnəyə-əsnəyə bir kağız parçasını dizi üstünə alaraq:

– Həmsəri, nə yazılacaq? – dedi.

Qurban Molla Fərzəliyə bir az da yaxınlaşdı. Gizli bir söz söyləyirmiş kimi pıçıldayaraq dedi:

– Molla, əvvəlcə məndən uşaqların anasına salam yaz. Yaz ki, Anaxanımın, Məmişin gözlərindən mənim əvəzimdən öpsün, onlardan göz-qulaq olsun. Sonra yaz ki, mən də, şükür Allaha, sağ və salamatam. Qulamrza ilə sizə on beş manat göndərdim. Bayramqabağı yenə göndərəcəyəm, uşaqlar korluq çəkməsinlər, özüm də yazın axır ayında gələcəyəm.

Molla Fərzəli qələmi mürəkkəbə batırıb yazmağa başladı. Qurban dedi:

– Molla əmi, yaman adamın quyusunda işləyirəm, quyu indi otuz sajından aşağı enib, nə qədər yalvarırıq ki, “Ay ağa! Haqqımızı bir az artır, çünki aşağıya getmək çox çətindir, neftin, qazın iyindən nəfəsimiz tutulur”, zalım oğlu razı olmur. “Əvvəlki şərtimizlə qazacaqsınız, yoxsa haqqınızı verməyəcəyəm”, – deyir. Molla, burada pul qazanmaq çox çətindir.

Molla Fərzəli məktubu yazıb bitirdikdən sonra büküb zərfə qoydu və üzünü Qurbana tutub: – Həmsəri, zərfin üzü kimin adına olacaq? – deyə soruşdu.

Qurban əli ilə boynunu ovuşdura-ovuşdura:

– Hə, molla, yaz ki, Qurbanın uşaqlarının anasına yetişəcək.

Qurban əli ilə qoynundakı məktubu bərk tutaraq yeriyirdi. O indi həmsərisi Qulamrzanın mənzilinə gedib, həm məktubu ona vermək, həm də dilcavabı bir-iki söz sifariş etmək istəyirdi. O, ayaqları altında xışıldayan qarın üzərinə birdən-birə üzükoylu düşdü, ölgün və üzgün halda başını qaldırdı. Qabağında izdihamı yarıb keçən faytonları, isti paltarlı, şən sifətli insanları qəzəbli nəzərlərlə süzdü. İxtiyarsız olaraq, solğun dodaqlarından bütün əzab və qəmlərinə tərcümən olan bir “of” uçdu. Özünü doğruldarək düşdüyü yerdən qalxdı. Tez əlini qoynuna soxdu və məktubu yanıq ürəyi üzərinə sıxaraq yeridi. Bir az sonra Qulamrzanın mənzilinə yetişdi. Qapı bağlı idi... Qəmgin və fikirli halda geri döndü və yolda həmsərisi Səftəri gördü. Ona yaxınlaşaraq əhval soruşdu. Məlum oldu ki, Qulamrza şəhərə getmişdir. Qurban Səftərə söylədi:

– Qulamrza qayıdanda mənim gəldiyimi ona de, tapşır ki, mənə görməmiş getməsin. Amanatım da, dilcavabı sifarişim də var.

Bunu deyib Qurban mənzilinə qayıtdı.

... – Namərdlər, alçaqlar, nə qədər ki quyu dərinləşməmişdi, mən baş idim, onlar quyruq. Hər tərəfə dönsəm, onlar da o səmtə sürünürdülər. İndi ki quyu dərinləşib, mənə baş olmaq istəyirlər. “Quyu dərinləşib, ölüm ayağı var”, – deyər hər gün təzə şərt qoyurlar.

Tanrıverdi və Səfər çəkdikləri torpağı boşaldıb yenidən dolu quyuya buraxdıqdan sonra Tanrıverdi:

– Ay ağa, – dedi, – bilirsən ki, quyunun indi çətin vaxtıdır, əjdaha kimi ağzını açıb qurban istəyir.

Səfər Tanrıverdinin sözünü kəsdi:

– Bax bu yerlərin hər guşəsinə ayaq bassan, hər ovuc torpağına qazma vursan, işçi sü-müyü görərsən, işçi fəryadı eşidərsən.

Hacı Qulu ayaqlarını yerə çırparaq bağıra-bağıra:

– Canınız çıxsın, – dedi, – pul qazanmaq asandır? Siz canınızdan keçirsiniz, biz də əmək-ətək pulumuzdan.

Tanrıverdi həyəcanla qışqırdı:

– Səfər! Səfər! Qurban ipi tərpadir.

Səfər və Tanrıverdi tez quyunun ağzına qaçıb başlarını aşağı dikərək baxarkən quyunun içində partlayan qazın gurultusundan diksinib çəkildilər. Hər ikisi həyəcanlı bir səslə:

– Allah özü bağışlasın. Qurban da belə getdi, – dedilər.

Hacı Qulu bir şey eşitmirmiş kimi, qorxa-qorxa quyunun ağzına gəldi və diqqətlə baxdı. Birdən-birə dodaqlarında bir təbəssüm olduğu halda uca səslə:

– Çəsmənin başı açılmışdır. Yavaş-yavaş neft qaynayır, – dedi.

Səfərlə Tanrıverdi Qurbanın paltarını yığışdırıb götürərkən arasından yerə bir məktub düşdü. Məktubun üzərində: “Bu məktub Qurbanın uşaqlarının anasına yetişəcək” cümləsi yazılmışdı. Səfərlə Tanrıverdi bir müddət məktubu acı nəzərlərlə süzərək: “Yazıq Qurban, məktub yetişmədi”, – deyə sızıldadılar.

LAYİHƏ



MƏHƏMMƏD HADİ
(1879–1920)

O, türk, Şərq və Avropa ədəbiyyatlarını, fəlsəfəsini dərinlən mənimsəmiş və bütün bu təsirləri şeirlərində yaradıcı şəkildə əks etdirərək orijinal şair kimi ədəbiyyat tariximizdə özünə layiq yer tutmuşdur.

Yaşar Qarayev

• Yada salın

- Milli-azadlıq mövzusunda oxuduğunuz hansı əsərləri xatırlayırsınız?
- Bu əsərlərdə diqqətinizi daha çox çəkən nə olub?

• Düşünün

- Azadlıq, müstəqillik mövzusunda əsərlərin yazılmasına nə vaxt ehtiyac yaranır?
- Belə əsərlərin əhəmiyyəti nədir?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii ifadə vasitələrini müəyyən-ləşdirin.

Türkün nəğməsi

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmə?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmə?
Dörd ildə verilmiş bu qədər can hədərlərmə,
Məfkurə yolunda tökülən qan hədərlərmə.

Qiyətli olan xuni-şəhidan hədərlərmə,
Dul qalmış olan növhəyi-nisvan hədərlərmə,
Bax sən sonuna, himməti-türkan hədərlərmə,
Bədbəxt olan əfğani-yetiman hədərlərmə.

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmə?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmə?
Qan ilə qazandıq zəfəri, verməriz əldən,
Xof eyləmədik atəşi-dəhhaşə-düvəldən.

Bir zərrə belə qorxmıyırıq dəsti-əcəldən,
İstərsə cahan çevrili varsın da təməldən.
Türkün üzü çevrilməyəcək səmti-əməldən
Türklər geriye dönməyəcək müslih əməldən.
Yüksək yaşamaq istər ikən cümlə miləldən.

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmə?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmə?

I dərş

• Məzmun üzrə iş

1. Müəllimin oxusunu və izahını diqqətlə izləyin. Tanış olmayan sözlərin mətnə uyğun mənasının aydınlaşdırılmasında fəal iştirak edin.
2. Şeiri bir daha nəzərdən keçirin, fikirlərinizi fərdi olaraq ikihissəli gündəlikdə yazın.
3. Kiçik qruplarda birləşib qənaətlərinizi bölüşün və fikirlərinizi dəqiqləşdirin.
4. Təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

- Türk xalqları haqqında topladığınız məlumat (sayları, yaşadıkları ərazilər, qarşılıqlı əlaqələri və s.) əsasında yazılı məruzə hazırlayın.

II dərş

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Şeir digər xalqlar kimi, türk xalqlarını da fəlakətə sürükləyən Birinci Dünya müharibəsi zamanı – 1918-ci ildə yazılmışdır. Həmin illərdə türk xalqları böyük itkilər vermiş, böyük əzab-əziyyətlərə qatlaşmalı olmuşlar. Yenidən müstəqilliyini qazanmış Azərbaycan dövlətinin vəziyyəti daha ağır idi, o, torpaqlarına göz dikmiş erməni daşnakları ilə qanlı müharibə aparmağa məcbur olmuşdu. Bütün bunlara şairin münasibətini aydınlaşdırmağa çalışın. Şeirdə tanış olmayan sözlər çox olsa da, o, maraqla oxunur və oxucunu düşündürür. Müşahidələrinizi davam etdirməklə bunun səbəbini müəyyən etməyə çalışın.

Şeir əruz vəznində, **həzəc** bəhrinin dördtəf'iləli növündə yazılıb. Misralardakı bölümlər təf'ilənin tələbinə görə aşağıdakı şəkildə olur.

məf'Ulü	məfA'İlÜ	məfA'İlÜ	f'Ulün
Türkün tö	külən qanla	rı bihudə	gedərmə?
Diqqətlə	düşün, yoxsa	bu qan həpsi	hədərmə?

Oxu üçün seçilmiş parçanın bu qaydada yazılması ifadənin işini xeyli asanlaşdırır. Bu, bildiyiniz kimi, əruz vəznində yazılmış şeirlərin düzgün oxusuna istiqamət verir.

• Araşdırın • Fikirleşin • Cavab verin

2. Şeir hansı mövzuda yazılıb? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Müharibənin türk xalqlarına gətirdiyi fəlakət şeirdə inandırıcı şəkildə ifadə edilmişdirmi? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
4. “Şeirdə ağır itkilərdən doğan kədər hissindən çox, azadlıq uğrunda mübarizə əzmi əks olunmuşdur” fikrini doğru saymaq olarmı? Mövqeyinizi təsdiq edən misallar göstərin.
5. Şeirin ahəngdarlığına, bədii təsir gücünün artmasına şair hansı vasitələrlə nail olmuşdur?
6. Şeirin müəllifi haqqında sizdə hansı təsəvvür yarandı?
7. Şeirdəki başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir?

• Evdə iş

- Xalqımızın 1905, 1918, 1947 və 1980–90-cı illərdə qarşılaşdığı faciələrlə bağlı məlumat toplayın. Məruzə üçün yazılı mətn hazırlayın.

LAYİHƏ



HÜSEYN CAVİD
(1882–1941)

Hüseyn Cavid bizim üçün qiymətlidir, əzizdir. Çünki o, insan və həyat haqqında ürək ağrısı, can yanğısı ilə danışmışdır. Onun əsərləri təzadların qarşılaşması, ziddiyyətlərin toqquşması və qovuşması yolu ilə yaranmışdır. Belə üslub tərzinin ilk və ən saf bəhrələrindən biri “Ana” dramıdır.

Mehdi Məmmədov

• Yada salın

- Ana mövzusunda hansı əsərləri oxumusunuz?
- Həmin əsərlərdə hansı fikirlər diqqətinizi daha çox cəlb edib?

• Düşünün

- Ana qan tökülməsinə razı ola bilərmə?

• Oxuda aydınlaşdırın

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

ANA

(ixtisarla)

Dram

(bir pərdəli)

ƏŞXAS

Səlim – ana.

Qanpolad – onun oğlu.

İsmət – Qanpoladın nişanlısı (çərkəz qızı).

Səlim – İsmətin qardaşı.

Gənc bir ləzgi – Səlimin arqadaşı.

Orxan – İsmətə vurulmuş bir dəliqanlı.

İzzət.

Murad.

Səhnə Dağıstanda otlı, ağaclı kiçik bir bağça ərz edər. Bağçanın ucunda sadə və fəqirənə bir evciyəz görünür. Uzaqda lətif, rəngarəng bulutlar, yüksək və mavi dağlar nəzərə çarpar.

Səlma (*Qapı önündə oturub pək düşüncəli görünür, iki dəqiqə sonra qalxıb yüzünü göy səmtinə tutar. Sinirli və həyəcanlı bir səslə*)

Ey mərhəmət kanı, ey ulu Tanrı!
 Ey yerlərin, göylərin hökmdarı!
 İnayət qıl, yoq başqa bir havadar,
 Yalnız varım-yoqum tək bir oğlum var.
 Ah, Qanpolad!.. Nuri-didəm, evladım!
 Üç ay var ki, məktubunu almadım.
 Üç ay var ki, təqət qalmamış bəndə,
 Gözüm yollarda, intizar içində.
 Hər gecə gördüyüm qanlı rəyalar
 Göstərir ki, qorqulu bir xəbər var.
 Bir yıldan fəzlədir hər ay, hər on beş
 Məktub yollardı, eylərdi sipariş.
 Niçin o şimdi olsun böylə qafil?
 Xayır, xayır, oğlum vəfasız deyil.
 Lakin bəni məhv edər bu intizar,
 Gündən-günə qəlbimdə şübhə artar.
(İsmətin gəldiyinə diqqət edərək)
 Ah, gəliyor İsmət, nasıl da məhcub!
 Qız deyil, bir mələkdir...

- Oğlunun yolunu həsrətlə gözləyən ana hansı hislər keçirir?
- Bu misralarda hansı bədii ifadə vasitələri işlənib?
- Onun narahatlığının səbəbi nədir?
- Səlma ana haqqında sizdə hansı təəssürat yaranıb?

İsmət (*gülər yüzlə*)

İştə məktub!

Səlma Kimdən, quzum?

İsmət Qanpoladdan.

Səlma Kim verdi?

İsmət Qomşumuz, Qorqmaz oğlu Müslim verdi.

Səlma Nasıl Qanpoladım?

İsmət Şükür, sapsağlam...

Səlma Gəlmüyormu?

İsmət Məktubda yazmış tamam.

Səlma Ah, gözəl İsmətim, otur evdə sən,
 Bir az təkbaşına çalğı çal, əylən.
 Bən də şimdi məktubda hər nə varsa,
 Oqutdurub tez gəlirim...

- Səlma ana İsmətə necə münasibət bəsləyir?

İsmət Pək əla. (*Səlma gedər*).

İsmət (*kəndi-kəndinə*)

Of! Qanpolad kim bilir şimdi nerdə?
Bən burda yalnız, o, qürbət ellərdə.
Bir yıl əvvəl nişanlandım bən ona,
Tale o gündən düşman olmuş bana.
Artıq onsuz hər şey gözümdə məhzun,
Bir an həyatımdan olmadım məmnun...
(*Qapıyı açıb içəri girər. Bir az sonra Orxan ilə İzzət bir tərəfdən çıxar*)

Orxan İzzət, İzzət! Sən bir tərəfdə bəklə,
Saqın! İsmət səni görməsin hələ.

İzzət Kim bilir! Bəlkə hiç o yoqdur evdə.
(*Bu sırada qarmon səsi eşidilir*)

Orxan İştə qarmon səsi! Odur, əlbəttə.
Odur, o!.. Baq, nasıl ruhlu bir çalğı?

İzzət Əvət, məhzun gönül, məhzun musiqi.

Orxan Ah, qız nə qız! Sultanlara layıqdır,
Fəqət zalım Qanpolada aşiqdir.
Hər gün xəbər tutar gedib-gələndən,
Onun adı bir an düşməz dilindən.
Zavallı! Kəndi hüsnündən xəbərsiz,
Bilmiyor ki, eşqində divanəyiz!
Bilməm ona nasıl dərd anlatmalı,
Yalnız yalvarmalı, ya qorqutmalı.
Kəndisi arqasız, yoqsuldur gərçi,
Lakin o qızda bir böyüklük var ki,
Hər zaman rast gəlsəm, ruhum sarsılır,
Dilim söz söyləməkdən aciz qalır.

İzzət Orxan, sən bir yigidsən! Düşün bir az,
Billah, bu hal sana əsla yaraşmaz.

Orxan Pəki nə yapmaq gərək?

İzzət Bırağ varsın,
Qız kəndisi gəlsin sana yalvarsın.

Orxan Xayır, bu iş mümkün deyildir, haşa!
Bən dərdimi açıb da başdan-başa
Eşqimi söylərim, riza göstərsə,
Xoşbəxt olur...

- Orxan İsmət haqqında nə düşünür?

- Orxanla bağlı sizdə hansı təəssürat yarandı?

İzzət	Büsbütün rədd edərsə?	• İzzətin əsl məqsədi nədir?
Orxan	Qəm yemə, Orxan pək də aciz deyil. (<i>Qarmonun səsi kəsilir</i>). Haydı, İzzət, susdu qarmon, sən çəkil! (<i>İzzət dörd-beş addım çəkilir</i>)	
Orxan (<i>qayət hiddətli</i>)	İnan ki, alt-üst eylərim aləmi, İsmət Orxanı rədd edər, öyləmi?! Allah şahid, bana olmazsa dəmsəz, Bu topraqda ondan bir iz də qalmaz. Yaşar dağlar başında qartal kibi, Qoşar səhralarda bir maral kibi. Bəndən başqa bulunmaz bir ənisi... (<i>Bu sırada İsmət dışarı çıxar</i>)	• Bu misralarda hansı bədii təsvir vasitəsi işlənilmişdir? • Orxanın bu sözləri onun haqqındakı təsəvvürünü nə əlavə etdi?
Orxan	Aman, nə yosma qız!	
İzzət	Ah!..	
Orxan	Çəkil, çəkil! (<i>İzzət çəkilir, Orxan kəndi-kəndinə</i>) Yazıq! Əsla qızın könlü şad deyil, Allah, Allah! Həm dalğın, həm də məhzun. Bir baqışda eylər insanı məcnun. (<i>İsmətə doğru</i>) Aman, ya Rəbb, İsmət, İsmət!	
İsmət (<i>Orxanı görüncə heyrətlə</i>)	Ah, Orxan!	
Orxan	Nə var, nə yox?	
İsmət	Çoq şükür, Qanpoladdan Bu gün bir məktub gəldi...	
Orxan	Nərdə Səlmə?	
İsmət	Qomşudadır, şimdi gəlir...	
Orxan	Pək əla. Fəqət niçin?	
İsmət	Getmiş mollaı bulsun, Məktubu oqutsun, xətirçəm olsun.	
Orxan	Pəki, evdə kim var?	
İsmət	Kimə yox...	
Orxan	İsmət! Allah əsirgəsin, nədir bu halət? Bət-bənizin solmuş, çöhrən dəyişmiş, Qolay sanma, deyil bu, sadə bir iş.	

İsmət Əvət, doğru, fəqət məraq, intizar
Bir az sıqmış bəni...

Orxan Qərib halın var!
Qanpolad getsin qərbətdə sürünsün,
Sən burda ancaq sol, qayğı çək, düşün!

İsmət Lakin təhəmmüldən başqa çarə nə?

Orxan Yazıq İsmət, yazıq!.. Sənin hüsnünə
Bənim kibi binlərcə aşiq varkən...

İsmət Ah, sus, Orxan, sus!

Orxan Allahın seversən,
Söylədiyim sözlər yalanmı? Söylə!
Söylə, İsmət, yalanmı? Bir fikr eylə,
Bütün Dağıstanda var bir şöhrətim,
Yüksək dağlardan böyükdür həşmətim,
Hürmətim, izzətim, varım, sərvətim,
Nəslim, nəcabətim, gücüm, qüdrətim.
Günəş kibi parlayorkən, fəqət bən
Yalnız məftunum sana, ah, yalnız sən!..

- İsmətin düşüncələrinə hakim kəsilən fikir nədir?

- Niyyətini İsmətə açan Orxan ən çox nədən danışır?

İsmət Orxan! Yetər, yetər...

Orxan İsmət, bir düşün!
Səndən başqa bir düşüncəm yox bu gün.
Bütün qızlar əsir ikən eşqimə,
Bən sənin eşqində batmışım qəmə.
Səbrim tükənmiş, təqətim kəsilmiş,
Huşum, əqlim uçmuş, uyqum çəkilmiş.
Səndə əsla mərhəmət yoxmu?

İsmət (*barmağındakı yüzüyü göstərərək, hiddətlə*)

Orxan!
İştə barmağımda gördüyün nişan
Qanpoladdan bir yadigardır bana,
Ömrüm olduqca bağhyım bən ona.

Orxan Bir yüzükdənmi eylərsən ihtiraz?

İsmət Əvət, bu bir zəncir ki, hiç qırılmaz.

Orxan İsmət, onun hiç bir mənası yoxdur,
O bir boş xəyaldır, səni qorqudur.
Yüzük, nişan yalnız gönüldür, gönül!
Olma çocuq... Sən gəl bana ver gönül!
Yarın atlanıb bu köydən çıqalım,
Yigit kimsə, qarşı çıqsın baqalım. (*kəndi-kəndinə heyratlə*)

Allah, Allah, yenə çatıldı qaşlar!
Dəhşət verir qartalvarı baqışlar! (*İsmətə*)
Söylə, fikrin nədir? Cavab ver, İsmət!

İsmət (*usanmış və sinirli bir halda*)

Artıq yetər, Allah için, çəkil get,
Hürmətin, izzətin, varın, şöhrətin,
Nəslin, nəcabətin, gücün, qüdrətin
Hər sənin olsun, get, çəkil get, Orxan!
Bən ayrılımam o yoqsul Qanpoladdan.
Bütün dünya alt-üst olub dağılsa,
Ondan başqa, sevdiyim yoqdur əsla!

Orxan

İsmət, artıq bənim təhəmmülüm yox...
Sən gəl bu işdə pək inad etmə çox.
İnan, gözəl, səmər verməz bu inad,
Nə sən sağ qalarsın, nə də Qanpolad.

İsmət

Get, nə yaparsın yap, çəkil get, durma!

Orxan

Ah, öyləmi?

İzzət (*görünərək*)

Orxan, kəndini yorma!
Bir gücsüzə yalvarmaqdan nə hasil?

İsmət

Ah, vicdansız, alçaq!..

Orxan

İzzət, sən çəkil!

İzzət (*çəkilərək*)

Pəki, bən çəkildim, sən yalvar, yaqar,
Sanki yalvardıqca məhəbbət artar!

Orxan

Artıq anladıq, çəkil, dəf ol, İzzət!

İsmət

Ah, xain oğlu xain!..

İzzət

Pəki. (*çəkilir*)

Orxan

İsmət!

O, məcnundur, ondan bir şey umulmaz,
Saçmadır hər sözü, əsla tutulmaz.

İsmət

(*istehza ilə*)

Əvət, doğru... yoqsa səni bulmazdı,
Səninlə sirdaş, arqadaş olmazdı.

Orxan

Hər nə söylərsən söylə, xoşdur bəncə,
Bəllidir ki, olmaz dikənsiz gönçə.
Hər nazına bən eylərim təhəmmül,
Ancaq ayrılığa tab etmə müşkül...
Bəndə artıq can qalmamış... mərhəmət,

- Bu misralarda hansı bədii təsvir vasitəsi işlənilib?

- İsmətin Orxana cavabı onun haqqındakı təsəvvürünüzə nə əlavə etdi?

Mərhəmət qıl, insafsız olma, İsmət!
Ya gəl canımı al, ya ver tazə can,
İştə sən, iştə xəncər, iştə Orxan!
(*Xəncərini çəkib İsmətə uzatır*)

İsmət (*alaraq istehza ilə*)

Afərin, afərin bu zərbi-dəstə!
Hiç rast gəlmədim böylə zərbi-şəstə!
Çocuqluqdan bəri bu məmləkətdə
Vardım bu sinnə, amma sən fitrətdə,
Sən xislətdə bir qəhrəman görmədim,
Sən təbiətdə bir insan görmədim.
Bu haqsızlıq, bu acizlik, miskinlik
Bir mərd için çəkilməz dərdi-mühlik!..
Yazıq Orxan! Billah, yazıqlar olsun,
Sən bir yigitsin, sana çox ar olsun!
(*Əlindəki xəncəri bir tərəfə atıb gedərək*)
Əvət, çox ar olsun!..

Orxan Getmə, dur, İsmət!

İsmət Hədyan eşitməyə yoq bəndə qüdrət.

Orxan Dur, dedim, dur!

İsmət Artıq çəkil get, yetər!

Orxan Billah, məhv olursun...

İsmət (*xəncəri göstərərək*)

Al, iştə xəncər!
(*Uzaqlaşır*)

İzzət (*çıqıb yola bəqaraq*)

Orxan! Gələn var, aman, çəkil, durma!

Orxan Ah, zalım!..

İzzət Gəl, canım, kəndini yorma.

Orxan (*azacıq çəkilərək*)

İsmət, İsmət! Getdim, unutma lakin...

İsmət Get hər nə istərsən, yap, alçaq, miskin!
(*Etinasızca evə girər*)

• İsmətin bu qədər kəskin danışmasına səbəb nədir?

Orxan Ah, bənmi?

İzzət Sus, canım, sus!

Orxan İsmət!

İzzət Orxan!

Gəl, haydı...

Orxan Uff... Sevimli, parlaq yılan!
(*Hər ikisi şaşırmış bir halda tez ağaclığa çəkilib saqlanırlar*)

İsmət (*bir az sonra təkrar dışarı çıxar, ətrafına baxaraq*)
Getmiş, artıq əsər yox qəhrəmandan,
Mütləq bəni eyliyormuş imtahan!
Fəqət bilməz ki, İsmət Qanpoladsız
Məhv olur da, dönüklük etməz hərgiz.
Ah, şu xəncər nə? Vay, zavallı Orxan!
Şübhə yox, unutmuş şaşırdığından.
(*xəncəri yerdən alaraq*)
Gerçəkdən pək gözəl, pək süslü xəncər,
Bir parçacıq polad, lakin bir əjdər...
Bir vuruşda məhv oluyor bir insan.
(*birdən-birə Səlimi görüb xəncəri gizliyərkək*)
Ah, Səlim!

Səlim İsmət! Söylə, Qanpoladdan
Nə xoş xəbər var? Nə yazmış, nə etmiş?

İsmət Bilməm...

Səlim Səlma nerdə?

İsmət Qonşuya getmiş.

Səlim Niyə?

İsmət Məktubdan bir xəbər bilməyə.

Səlim Fəqət bir tələş var sənin yüzündə.

İsmət Nasıl, tələş?

Səlim İştə sən! İştə çöhrən!
Səndə bir iş var, gizliyorsun bəndən.

İsmət İnan ki, yox burda hiç bir gizli iş.

Səlim Pəki, səbəb nə, öylə rəngin qaçmış?

İsmət Keçən gecə bir xeyli fikrə daldım,
Düşündüm, düşündüm, uyqusuz qaldım.
Odur ki bəndə qalmamış bət-bəniz...

Səlim Xayır, bu, uydurma bir sözdür yalnız.

İsmət Ah, neyləyim, qardaşım! Qanpoladsız
Günüm bir yıl keçər... bir nişanlı qız
Nerdə görülmüş böylə qayğı çəksin,
Bir yıl başdan-başa göz yola diksın.

- İsmətin Orxan-nın təklifini Səlimdən gizlətməsinə səbəb nə ola bilər?

Allah için, söylə, haqsız mıyım?

Səlim (*İsmətin qolundan tutub çəkərək*)

Gəl!

Çocuq olma...

İsmət Sən get! (*xəncər düşər*)

Ah!

Səlim İştə əngəl?! (*xəncəri yerdən alaraq*)

İsmət, İsmət. Bu xəncər nə, yanında?

Bu əjdər nə, saqlamışsın qoynunda?

İsmət Şimdi burdan keçərkən yerdə buldum,

Mərağ etdim, kimindir deyə aldım.

Səlim Bən səni bir doğru qız zənn edərdim,

Səndə ki aldatmaq da varmış?!

İsmət Səlim!

İnan, hiç bir sözümdə yoqdur xilaf,

Bən yalan bilməm.

Səlim (*qızğın*)

İstəməz başqa laf!

Söylə, açıq söylə, hər nə var, söylə!

Doğru söylə, İsmət! Şaşırma böylə.

İsmət (*kəndisi*)

Allah, Allah! Bir bəlaya tuş oldum...

Səlim İsmət, inan, qaldım şübhə içində,

Cavab ver, sonra get, bir iş var səndə.

İsmət Səlim! Vaz keç, biraq...

Səlim (*inadlı*)

İsmət, hiç olmaz.

İsmət (*sinirli*)

Allah İsməti öldürsün!..

(*Səlimin əlindən qurtulub düşüncəli bir halda evə doğru gedər*)

Səlim (*kəndisi*)

Ah, qurnaz!

Baq, nə qadar mahir, nasıl şivəbaz!..

Bir iş var, ancaq saqınır qızcıqaz;

Sirr vermək istəməz, açmaz ağzını,

Xayır, bu halda bən görmədim onu...

(*İsməti çağıraraq*)

İsmət, İsmət!

İsmət Nə var?

Səlim Sözüm var sana.

İsmət Allahın seversən, çıx get bir yana!

Səlim Gəl bəri, İsmət! Bəri gəl...

İsmət Səlim, get!

Səlim (*İsmətə yaxınlaşaraq*)

Getmək qolay, ancaq sən etiraf et!
Anlat başından keçəni büsbütün;
Yoxsa bən sana rahat verməm bu gün.
Qıyma qımı istiyordun sən kəndinə?
Bu xəncərlə oynamaqdan məqsəd nə?

İsmət

Səlim, çıldırdınmı?

Səlim

Əvət, çarə bul!

İsmət

Bəndə bir şey yox, qardaşım, əmin ol!

Səlim

Kimin bu xəncər, xəbərin yoxmu?

İsmət

Yox...

Səlim

Ah, bu, yalan bir söz, zəhərli bir oq,

Ağzından uçub qəlbimə saplanır.

Vücudumda qan coşar, alavlanır.

Söylə, İsmət!

İsmət

Yox xəbərim, dedim ya!

Səlim

Öylə isə, and iç, bitsin bu qavğa.

İsmət

Nasıl! And içməkmi?

- Səlimin inadkarlığına haqq qazandırmaq olarmı?

Səlim (*İsmətin yaqasından tutub silkərək*)

Şübhəsiz...

İsmət (*kəndisi*) Eyvah!

Səlim

Söylə, İsmət, söylə ki: vallah, billah,
Bu xəncərdən hiç xəbərim yox bənim,
Həm də kimindir, bilməm əsla...

İsmət

Səlim!

Bütün dünya dağılsa, bən and içməm.

Səlim (*hiddətli*)

Bən də, inan, israrımdan vaz keçməm,
Səlim çocuq deyil, hərgiz aldanmaz;
“Billah” de, qurtul...

İsmət (*kəndisi*)

Ah, inadlı qanmaz!
And içməsəm, susdurmaq olmaz onu,
And içsəm, olurum Allah düşmanı;
Fəqət, xayır, mümkün deyil and içmək,
Hər nə varsa açıb söyləyim görək.

Səlim

İsmət, söylə, niçin susdun?

İsmət

Ah, Səlim!..

Səlim

Bəndən qorqma, hiç qorqma!

İsmət

Ah, söyləyim,

Söyləyim, qardaşım, ancaq bu sirri
Bir sən bilməlisin, bir bən...

Səlim (*İsməti bir tərəfə çəkərək*)

Gəl bəri!..

Hiç qəm eyləmə...

İsmət

Faş edilsə bu sirr,

İnan ki, pək böyük fəlakət verir.

Səlim

Pəki, anladıq, söylə artıq...

İsmət

Şimdi,

Bağçaya çıqmışdım, Orxan göründü...

Səlim

Nasıl Orxan? Bu kim, bu hanki Orxan?

İsmət

Qomşumuz xan zadə, zəngin bir cavan.

Səlim

Çox gözəl, bildim, o bizim əhbabdır.
Sonra?

İsmət

Gördüm yavaş-yavaş yaqlaşır.

Səlim

Əvət, sonra?

İsmət

Məktubdan, Qanpoladdan

Əhval sordu; cavab verdim... bir zaman

Qüvvətindən, varından çox söylədi.

Sonra birdən elani-eşq eylədi,

Gəl qaçalım, – dedi, – başqa bir yana...

Səlim

Pəki, cavab vermədinmi sən ona?

İsmət

Əmin ol, pək gözəl cavablar verdim;

Dəf ol! – dedim, gözlərinə tükürdüm.

Səlim

Nihayət?

İsmət

Pək çox yalvarıb-yaqardı,

Xəncərini tez qınından çıxardı.

Verdi bana: – Öldür! – dedi, – Orxanı,

Öldür! İşgəncədən qurtulsun canı.

Səlim

Öyləmi? Öyləmi? Ah, rəzil, xain!

Pəki, nə yaptın sən?

İsmət

Dedim: get, miskin!

Çəkil get! – dedim, – ədəbsiz, həyasız!

Sonra çəkildim evə etinasız.

Səlim

Afərin, dostumuz, afərin, Orxan!

Sonra?!

- İsmət** Evdə gecikdim az bir zaman;
Çıqdim, bir də baqdim, ondan yoq xəbər.
Ancaq qalan yadigar bir bu xəncər!..
- Səlim** Hiç zərər yoq, fəqirlər aciz deyil,
Sən bəklə Səlmayı, ondan xəbər bil,
Sonra evimizə get, burda gecikmə!
Həm də söz açma bu işdən hiç kimə!
- İsmət** İnsan kəndini hiç eylərmi rüsva?
- Səlim** Haydı, get evdə bəklə, burda durma!
- İsmət** Pəki, itaət borcumdur, qardaşım!
(*evə doğru gedərək kəndi-kəndinə*)
Ah, nələr çəkəcək ağrımaz başım.
(*içəri girər*)
- Səlim** (*kəndi-kəndinə hiddətlə*)
Orxan istər xan olsun, istər sultan;
Haqsızlıq əfv olunmaz hiç bir zaman.
Şimdi yalnız bulub gizli bir yerdə,
Anlatırım həddini bir xəncərdə.
(*Orxanın xəncərinə diqqətlə bəqaraq*)
Gərçəkdən pək kəskin silahdır, yinə,
Ən nihayət, qismət olsun kəndinə.
Bir də, dostə ayrı baqan azğınlar,
Eşitsinlər də, qoy ibrət alsınlar.
(*Xəncəri qoltuğunda gizlər. Ətrafına bəqaraq uzaqlaşır.*
Sonra Orxan və İzzət ağaclıqdan çıxarlar)

- Səlim Orxanla bağlı hansı qə-rara gəlir? Onu haqlı say-maq olarmı?

Orxan (*qəhqəhə və istehza ilə*)
Od-alev saçıyor qəhrəman Səlim,
Eyvah, demək, son nəfəsimdir bənim!
(*Səlimin getdiyi tərəfə bəqaraq*)
Get, baqalım, get ara, bul Orxanı!
Get bul sana dost görünən düşmanı!
Məhv et, parçala! Anlasın həddini,
Bundan sonra küçük saymasın səni.

İzzət Düşman hər nə qadar aciz olsa da,
Məğrur olub küçük sanma, xənzadə!

Orxan Sözüñ doğru, pək doğru... lakin İzzət!
Kim yigitsə, söz onundur, nihayət.
Hiç tələsmə, burda dur, şimdi bir də
İtmami-höccət eylərim İsmətə;
Təklifimi xoş görürsə nə əla!
Rədd edərsə, inan, yaşatmam əsla!

İzzət (*şaşqın bir halda göstərərək*)
Ah, bu gələn kim?

Orxan (*usanmış bir halda*)
Allahın bəlası!..

İzzət Səhih kimdir?

Orxan Qanpoladın anası... (*Hər ikisi təkrar ağaclığa çəkilir. Bu sırada İsmət dışarı çıxıb baqınır*)

Səlma (*gələrək, sevinc ilə*)
İsmət! Qızım, müjdəmi ver, müjdəmi!
Bundan sonra gül, sevin, tərk et qəmi!
Şükür, çox şükür, sapsağlam, könlü şad!
Bu gün, yarın gəlmək üzrə Qanpolad.

İsmət (*kəndisi*)
Allaha şükür!... (*aşkar*)
Gəlmək üzrəmi?

Səlma Hay, hay!
Yazdığından bəsbəllidir ki, bir ay,
Tamam bir ay tədarük etməkdədir;
Çox ehtimal var ki, bu aqşam gəlir.

İsmət (*heyratla*)
Nasıl?

Səlma Əvət, ya bu aqşam, ya sabah,
Qavuşturur sizi o qadir Allah. (*İsməti süzərək*)
Həm də yazmış ki, söylərsən İsmətə;
Toy başlanmalıdır gəldiyim həftə!
(*İsmət utanıb başını aşağı dikər*)
Gəl, utanma, hifz etsin sizi Tanrım;
Gəl, öpəyim səni, gəl, quzum, yavrum!
(*İsməti qucaqlayıb öpərək*)
Gül rəngin afət görməsin, solmasın!
İsmət! Hiç bir günüm sənsiz olmasın!
Gəl evə, elmasım!

İsmət Rüşxət versəniz,
Şimdi gedib evimizə söylərim tez,
Yenə tez gəlirim; çünki anamgil
Hər müntəzirdir, kimsə rahat degil.

Səlma Pəki, quzum! Get söylə, anlat bütün;
Qoy sevinənlər, fəqət sən çabucq dön!
Çünki evdə bir az hazırlıq görək.

İsmət (*gedərək*)

Çoq gecikməm...

Səlma

Haydı get, parlaq çiçək!

İsmət (*uzaqlaşaraq kəndi-kəndinə*)

Ah, fəqət intiqam dilərsə Orxan,
İsmət xoşbəxt ikən olur bağı qan. (*göyə doğru*)
Ey bizi yoqdan yaradan bir Allah!
Rəhm eylə, səndən başqa yoq bir pənah.
(*Orxan ilə İzzət yenə görünürlər*)

Orxan

Ah, demək ki, Qanpoladdan xəbər var!

İzzət

Əvət, yarın, şübhəsiz, gəlir çıxar.

Orxan

Zərər yoq, onu bən sağ qoysam əgər,
Dünyada yoq bəndən alçaq bir nəfər.

İzzət (*yana*)

Mərd atalar bir məsəl söyləmişlər:
“Daldan atılan daş topuğa dəyər”.

Orxan

Bir ay pusmaq lazım gəlsə ac-susuz,
Bəklərim onu rahatsız, uyğusuz;
Aman verməm ki, sağ qavuşsun evə,
Nazlı yarını öpsün sevə-sevə!

İzzət

Ah, sən niçin qandırmadın İsməti?
Niçin əlindən çıxardın fürsəti?
Bir həftə əvvəl qızı birdən-birə
Alıb qaçırsaydın başqa bir yerə,
Şimdi gözəl-gözəl sürüb keyfini,
Qanpoladdan çıxarmışdın heyfini.

Orxan

Of! Ağrıdan sanki çathıyor başım...

İzzət

Yigit hər zaman yigittir, qardaşım,
Yenə az-çoq əldə fürsət var hələ;
Yalnız açıqgöz ol, sən vaxtı bəklə!

Orxan

Xayır, bəklədikcə hevsələm bitər.

İzzət

Haydı, gəl gedəlim, artıq gəl, yetər.

Orxan

Ah, qəlbimə sanki od-alev dolmuş!

İzzət

Gəl, canım, gəl!

Orxan

Pəki...

İzzət

Baq, aqşam olmuş!

Orxan

İnan,
Burdan getməm İsməti görməyincə...

İzzət

Şaşırdınmı?

LAYİHƏ

Orxan Nasıl?

İzzət İsmət şimdiciə
Müjdə için getmədimi?

Orxan Xayır, bən
Görmədim, hiç görmədim...

İzzət Ah, bu gün sən
Pək başqa bir hal keçirməkdəsən...

Orxan Gəl!

İzzət Nə yapmaq istiyorsun? Söylə əvvəl!

Orxan İzzət! Gəl! Çoq söyləmə, çoq uzatma!
Şimdi bulmalıyım bən onu!..

İzzət Amma
Böylə tələsməkdən bir şey umulmaz,
Təhəmmül gərək, qardaşım...

Orxan Hiç olmaz!
Ər kişidə olur bir söz, bir məram.
Əzm eylədim, məhv olsa aləm tamam,
Dönməm geri, hər yan bana açıq yol...
(İzzətin qolundan tutub çəkərək)
Haydı, gəl gedəlim, fəqət əmin ol;
Ya gərək İsmət eşqimə inansın,
Ya Qanpolad al qanlara boyansın.
(Gedirlər)

II

Səlma (bir az sonra dışarı çıxaraq sevinc ilə)
Ya Rəbb, şükür dərgahına, çoq şükür!
Səlma da, aqibət, xoş bir gün görür.
(Əlindəki məktuba baqaraq)
Gerçək, kim zənn edərdi birdən-birə
Bir kağız böylə ruhu şənəndirə.
Oğlum Yusif kibi həbsə düşmüşdü;
Şükür, qurtulmaq xəbəri yetişdi.
Ah, onu yalnız bir də sağ görsəydim;
Dünyada olmazdı həsrətim, dərdim.

• Bu mısralarda hansı bədii təsvir vasitəsi işlənib?

Səlim (bir tərəfdən çıxaraq)
Səlma bacı! Müjdəmi ver, müjdəmi!

Səlma Nasıl müjdə?

Səlim Gəldi oğlun...

Səlma (*təlaş ilə*)
Köydəmi?

Səlim Əvət, köydə, şimdi gəlir...

Səlma (*sevinc ilə*)
Ah, yavrum!
Hər bələdan saqlasın sizi Tanrım!
Söylə, nə müjdə istərsin, arslanım?

Səlim Artıq sən bilirsən...

Səlma Pəki, sultanım! (*Əcələ içəri girər*)

Səlim (*kəndi-kəndinə*)
Gəzdim, dolaşdım, uğradım hər elə,
Bən böylə bir qadın görmədim hələ.
Böyükükdə, mərhəmətdə seçilmiş,
Alicənablıq boyuna biçilmiş.
Söz yoq, böylə qəlbi geniş qadından
Doğar Qanpolad kibi bir qəhrəman.

• Səlimin sözləri
Səlma ana haqqındakı təsəvvürünü zə yeni
nə əlavə etdi?

Səlma (*əlində bir kəmər çıxaraq*)
İştə gümüş kəmərlər! Həm də yepyeni,
Sonra yenə məmnun eylərim səni.

Səlim Çoq sağ ol...

Səlma Toyda da bir xələtin var.

Səlim Bu, bəncə, ən dəyərlili bir yadigar,
Bir yadigar ki, hiç unutmam bunu. (*Əcələ qoşub gedərək*)
Şimdi gedib qarşılayım oğlunu.

Səlma Get, arslanım, get, sevindirdin bəni,
Oğlum, şadikam etsin Allah səni!
Ah, yürəyim sanki dönmüş məşələ,
Ya Rəbb, təhəmmül ver, səbr əta eylə!
Hər anayı et bənim kibi dilşad! (*sevinc ilə*)
Of, yenə sağ gəlib çıxdı Qanpolad!
Qorqarım ki, xəbər duyarsa İsmət,
Sevincindən məcnun olur, nihayət.
(*Bu sırada yaqında dörd-beş əl şiddətli tapança atılır. Səlma təlaş ilə beş-on addım səs gələn tərəfə yürüyərək*)
Ah, bu qurşun nə? Ruha dəhşət verir;
Aman, ya Rəbb! Həp tükklərim ürpərir;
Köydə mütləq qanlı bir atışma var,
Yoqsa yenə çarpışırımı qaçaqlar?

Murad (*əlində bir boş tapança olduğu halda təlaş ilə qoşaraq*)
Eyvah, can qurtaran yoxmudur?

Səlma Nə var?

Murad İmdad! Həmşirə, imdad, bəni qurtar!

Səlma Gəl, oğlum, gəl, hiç qorqma!

Murad Ah, mərhəmət!..
Yoqsa məhv edərlər bəni bu saət.

Səlma (*evi göstərərək*)

Haydı, gir çabuq bir tərəfdə saqlan;
Allah böyükdür, bir şey olmaz, inan!

Murad Ah, xanım, bir sənsin bənim pənahım;
Bən qərib kimsəyim, yoq bir günahım.

Səlma Haydı, gir içəri, gizlən bir yanda;
Təlaş etmə, kəndini bil amanda!

- Murad bu sözləri nə məqsədlə deyir? O, doğrudanmı, özünü günahsız sayır?
- Səlma ananın Murada kömək etmək istəməsinə səbəb nədir?

Murad (*kəndi-kəndinə*)

Orxan! Orxan! İştə sənin yüzündən
Qatil oldum...

Səlma Artıq çəkil, durma sən!

Murad Allah razı olsun...

Səlma Tez çəkil, durma!

Murad Ah! (*deyə içəri girər*)

Səlma Zavallı! Pək çox qorquyor amma;
Kim bilir! Hanki vicdansız, qudurmuş.
Biçarəyi məhv etmək istiyormuş.
Həm qərib, həm kimsəsiz, həm köməksiz...
Bütün dünya toplanıb gəlsə hərgiz,
Allah şahid, bən onu verməm ələ.
İnsaf yoxmu? Səlma ölməmiş hələ!

Səlim (*əlində xəncər, təlaş ilə qoşaraq*)

Ah, o xain nerdə? O qatil nerdə?

Səlma Kim? Oğlum!..

Səlim Ah, o miskin, rəzil nerdə?

Səlma Yavrum! Qanpoladdan xəbər ver bana!

Səlim Burdan biri qaçmadımı bir yana?
(*Əcələ başqa bir tərəfə qoşmaq istər*)

Səlim *(qollarından tutub tələş ilə)*
O kim? Nasıl qatil bu?

Səlim Çərkəs Murad...
Orxanın yoldaşı, alçaq bir cəllad!

Səlim Səlim, vaz keç, oğlum! Qaçan qovulmaz.

Səlim Xayır, bir vəhşiyə mərhəmət olmaz.

Səlim Kim kimi öldürmüş? Bir söylə, anlat!

Səlim Sorma, ah, bilməm...

Səlim Nə var, söylə?

Səlim Heyhat!..
Bu bir cinayətdir ki, ağzım, dilim
Söyləməkdən aciz...

Səlim Ah, Səlim, Səlim!
Hər nə var, aç söylə, anlat həpsini...

Səlim İştə səfil Orxan, vicdansız dəni
Vurulmuş İsmətə; qarşılıq yalnız
Təhqir etlənmiş onu biçarə qız,
Alçaq hərif bundan çox öfkələnmiş,
Qanpoladın gəldiyini öyrənmiş;
Füsrətdir deyə kəsmiş yolu cəllad,
Pusub durmuş yanında İzzət, Murad.
Birdən-birə hər üçü...

Səlim Söylə, söylə!

Səlim Hücüm etlənmiş qurşunla, xəncərlə
Bən qoşaraq qaçırmayıb füsətə
Varıb gördüm ki, Orxanı, İzzəti
İlk atəşdə Qanpolad yerə sərmiş;
Hər ikisi parçalanmış, gəbərmiş.

Səlim Südüm halal olsun, oğul, Qanpolad!
Pəki, sonra?

Səlim Ah, fəqət xain Murad
Nişanlamış Qanpoladın qəlbini.

Səlim Ah!..

Səlim Sağalmaz bir yara açmış dəni...

Səlim Of! Quzum, toy qismət ~~olmadı~~ sana!
(şiddətlə ağlar, bir az sonra təbdili-tevr ilə)
Xayır, xayır, göz yaşı dökməm ona!

• Qanpoladın düş-
mən qarşısından
qaçmadığını
eşidən ana bunu
necə dəyərlən-
dirir?

Gərçi dünyadan almamış kamını,
Qanlısından almış intiqamını.

Səlim Fəqət Murad!? Qaçsa da, sağ qurtulmaz.
(*bir tərəfə qoşmaq istər*)

Səlima (*hiddətli*)

Səlim, biraq getsin, qaçan qovulmaz.
Yüzlərcə öylə miskin parçalansa,
Bir tükünə dəyməz oğlunun əsla!

- Ananın qatil haqqında dedikləri sizdə hansı təəssürat yaratdı?

Səlim (*gəldiyi tərəfə baqar, birdən-birə həyəcan ilə*)
Gəl, ana, oğlun gəldi işlə!

Səlima (*yola baqaraq*)

Eyvah!
Kaş ki öləydim, görmüyəydim, Allah!
(*Hər ikisi yola doğru qoşar, sonra Qanpolad yaralanmış olduğu halda bir ləzginin yardımı ilə görünür. Səlim, Səlima da ətrafını almış olurlar.*)

Səlima (*oğlunu bağrına basıb ağlayaraq*)

Oğul, oğul!

Qanpolad Of, ana!

Səlima Can, Qanpolad!

Ah, sana kim qıydı, kim? Hanki cəllad?

Qanpolad ... Ağlama, hiç kimsə qıymamış bana,
Düşmanım qanlı taleyimdir, ana!
(*Bu sırada anasının qucağına yıqılıb uzanaraq*)

Ana! Hiç təlaş etmə, hiç sıqılma!

- Qanpolad öz faciəsinin səbəbini nədə görür? Nə üçün?

- Qatillə bağlı dediyi sözlər Qanpolad haqqında sizdə hansı təəvvür yaratdı?

Səlima Ah, yavrum! Kaş ki məhv olaydı Səlima,
Görmüyəydi səni al qan içində...

Ləzgi (*hiddət və təəssüflə*)

Ah, Murad, alçaq Murad.

Səlim Durma sən də,
Haydı, fürsətdir, intiqam almalı!

Qanpolad Səlim! İstəməniz...

Ləzgi Xayır, tez bulmalı!
Əvət, xain gərək həddini bilsin,
Namərd izi yer yüzündən kəsilsin.
(*hər biri bir tərəfə qoşub gedər*)

Qanpolad Səlim! Bıraq, haqsız yerə dökmə qan!
Bən kəndim intiqam aldım onlardan.

Səlma Ah, yavrum, quzum! Sən rahatsız olma!
Nasıl? Yaran nasıl?

Qanpolad Of, yandım, ana!
Alevləndi qəlbim, tükəndi səbrim;
Ah, bir az su... Atəş almış hər yerim.

Səlma Aman, evladım, su zərərdir sana...

Qanpolad Ah, nerdə İsmət? Çağır gəlsin bana!

Səlma Oğlum! Şimdi gəlir, burdaydı əvvəl...

Qanpolad İsmət, son nəfəsimdir, ah, çabıq gəl!
Gəl, gediyor Qanpolad...

Səlma Ah, arslanım!
Qurban olsun sana dəyərsiz canım.

Qanpolad Əlvida!.. Əlvida!.. Gözəl İsmətim!

Səlma *(ayağa qalqaraq)*
Aman, ya Rəbb! Uf, kəsildi taqətim...

Qanpolad İsmət! Ah, sən misin?

Səlma Ya Rəbb, mərhəmət!
Mərhəmət, ya Rəbb!
(bu sırada İsmət gəlir.)
İştə gəldi İsmət... *(İsmət ilk baqışda şaşıraraq donub qalır)*

Qanpolad İsmət!

İsmət Ah, Qanpolad!

Qanpolad Əlvida!..

İsmət Eyvah!.. *(Hönkür-hönkür ağlayaraq Qanpoladı qucaqlar)*

Qanpolad Əşhəd... ən...la ilahə... illəllah...

Səlma *(həyəcanlı)*
Ah, getdin? Səni çox gördümü Tanrım?
Qızıl güllər açmış köksündə, yavrum!

İsmət *(sinirli)*
Xayır, yalnız bıraqmam əsla səni.
(Qanpoladın xəncərini çəkib özünü vurmaq istər)

Səlma *(xəncəri onun əlindən alaraq hiddətlə)*
Bən səndən daha müstəhəqqim, İsmət!
Qanpolad! Sən nə tez unutdun bəni?

- Oğlunun ölümçül yaranması anaya necə təsir edir?

- Bu misralarda hansı bədii ifadə vasitəsi işlənilib?

Lakin Allah nəhy etmiş bunu... lənət,
Lənət bu iqbala, bu ömrə lənət!..

İsmət (*cənazəyi qucaqlayaraq*)

Ah, Qanpolad! Könlümdə qaldı həsrət...
(*Şiddətli hıçqırıqlar içində boğularaq bihiss qalır*)

Səlma (*qapıya yaxınlaşaraq şaşqın və sinirli bir halda*)

Allah, Allah! Təhəmmül ver, səbir ver!
Açıl, yarıl, parçalan, ey alçaq yer!
Yarıl! Bu talesizi çək qərinə!
Bəndə artıq təhəmmül yox qəhrinə!
Yalnız bir pənahım, bir oğlum varkən,
Qanlı topraq! Ayırdın onu bəndən.
Ya Rəbb, ədalət! Bəni öldür, qurtar!
Hər yer bana zindan kibi oldu tar.
(*qapıya doğru baxaraq*)
Ah, bu xain qonaq aman istərkən
Niçin bən ona yer verdim bilmədən?!
Oğlumun köksünü yarsın da gəlsin,
Bir cəllad kəndini amanda bilsin?!
Xayır, xayır, bu mümkün deyil əsla!
Sağ buraqmam... Bənim pəncəmdə hala!
Onun həddini bildirir bu əllər!
Qəlbinə yerləşsin gərək bu xəncər!
Gərək bulsun cəzasını... (*təbdili-tevr ilə*)
Ah, fəqət;
Oğlumun ruhu, bəlkə, eylər nifrət,
Bəlkə, bəndən incinir, çünki şimdi
Qan dökməyə əsla riza vermədi.
Həm mültəci, həm qərib, həm misafir;
Xayır, vicdanım olmaz buna qadir.
Bir də hər nə yapsam, bu dərdi silməz,
Məhv olsa aləm, Qanpolad dirilməz.
Xayır, əfv etməli!.. Getsin də miskin
Xəcalətdən ölsün, yerlərə keçsin!

(*dönüb İsmətlə oğluna baxaraq*)

Ya Rəbb! Ah, bu nasıl mənzərə? Dəhşət!..
Sonsuz bir iftiraq içində vüslət!
Şəfəq zənn olunan şey yangın oldu;
Qönçələr açmadan sarardı, soldu!
Ah, nasıl iki heykəl kibi bihuş,
Bir-birini eyləmişlər dərəgüş!?

- Oğlunun ölümü anada hansı hiss və düşüncə yaradır?

- Bu misralarda hansı bədii ifadə vasitələri işlənib?

(Ətrafa bəqaraq)

Xayır, gecikdirməsi pək səmərsiz;
Burdan şu qanlı dəf olsun gərək tez,
Yoqsa xain parçalanır əllərdə...

- Bu misralarda hansı bədii təsvir və ifadə vasitələri işlənilib?

(yollara bəqmaq üçün çəkilərək)

Bir bəqayım kim var? Səlimgil nerdə?

(Büsbütün uzaqlaşib gedər, sonra Murad əlində tapança

evdən dışarı çıxar. Həməən gözü

Qanpoladın cənazəsinə ilişərək titrər)

- Muradın səmi-miliyinə inanmaq olarmı?

Murad

(şaşqın və qorqulu bir halda)

Ah, bən nə yaptım? Nə günah işlədim!

Durduğum yerdə bən nə xəlt eylədim?

Qanpolad!.. İştə, qıydığım nevcəvan

Tükənməz bir uyğuya dalmış... aman!

Aman, ya Rəbb, nədir bu qorqunc əhval?

(İsmətin halına diqqət edərək)

Ah, bu qız niçin böylə pəjmürdəhal?

Bu, İsmətmi? Solğun bir gülə dönmüş,

Orxanı yandıran atəşmi sönmüş?

Odur, o... qızcıgaz nasıl da baygın!

Ah, bənim bais... əllərim qırılsın!

Xayır, bundan sonra durulmaz burda,

Tez savuşmaq gərək başqa bir yurda.

Yoqsa buğum-buğum doğrarlar bəni;

Qurtaracaq yoq bir havadar bəni.

(Əlindəki tapançaya bəqaraq)

Boş bir silah!.. Pək tuhaf, şimdi bundan

Həm daşıyan qorquda, həm də düşman.

(qaçmağa hazırlanırkən Səlmə qarşısına çıxar)

Murad *(təlaşlı və şaşqın)*

Ah!

Səlmə

Qonaq qardaş, dur! Təlaş etmə sən,

Qorqma, bir zərər gəlməz sana bəndən.

Amandasın; hiç qorqma, hiç sığınma!

Çünkü bən əvvəldən söz verdim sana.

Sən bir qonaqsın, qatil olsan belə,

Səlmə həlak olur da, verməz ələ.

Murad *(tapançayı yerinə qoyaraq)*

Aman! Ah, nə böyük qadınsın!

- Səlma** Amma
Bir ricam var, sənin adın nə?
- Murad** Sorma!
- Səlma** Bilmək istərim, söylə!
- Murad** (*mütərəddid bir tövrlə*)
Çərkəs Murad...
- Səlma** (*sinirli və çılğın bir halda*)
Ya Rəbb, mərhəmət! Ah, oğul! Qanpolad!
- Murad** (*başını aşağı dikərək kəndi-kəndinə hiddətlə*)
Öldürdüyün Qanpolad, Səlma pənah...
Murad! Sən nə vicdansız oldun, eyvah!
- Səlma** Aman, nə müşkül mevqedə qaldım, ah,
Ah, nə talesiz ana oldum, Allah!
(*İsmət bu sırada saçlarını aralayaraq, başını qaldırırbaqır.*)
- Səlma** (*yumşaq səslə*)
Murad! Sən həm qəribsin, həm mültəci...
Burdan sağ qurtulub gedərsin şimdi.
Fəqət bilməlisin, şu qanlı arslan,
Şu qıydığın cavan oğlumdur...
- İsmət** (*çığıraraq*)
Aman!
Ah, nerdəsin Səlim! Gəl, işlə fürsət!
Qanlımız burda...
- Murad** Ah!
- Səlma** (*İsmətə*)
Sus, qızım, İsmət!
Sus! Qərrib bir qonaq verilməz ələ...
- İsmət** (*Səlmadakı xəncəri almağa çalışaraq*)
Xayır, böylə vicdansız gərək ölə!
- Səlma** (*İsməti əli ilə rədd edərək*)
Amandadır, yavrum, bildinmi?
- İsmət** (*həyəcanlı bir halda Murada*)
Cəllad!.. (*cənəzəyi qucaqlayaraq*)
Ah, qanın yerdə qaldımı, Qanpolad!?
- Murad** (*Səlmanın əlindən xəncəri qaparaq İsmətə*)
Xayır, bu qan yerdə qalmaz, baq işlə!
(*yürəyinə saplamaq istədiyi halda Səlma şiddətlə qoluna vurur, xəncər yerə düşər, dərhal kəndisi alır.*)

- İsmətin qatilo – Murada münasibətinə haqq qazan-dırmaq olarmı?

Səlma (*hiddətli*)

Murad!...

Murad

Doğrayın bəni rıştə-rıştə!
Əvət, doğrayın, məhv olmalı zalım!
Ah, bir alçağa mərhəmət nə lazım?
Qanlı bir canavar sağ bıraqlmaz;
Bən bir xainim, öldürün!

Səlma

Hiç olmaz!

Murad

Yaşatma, öldür, ana! Bəncə, hala,
Billah, gəbərmək yaşamaqdan evla.

Səlma

Xayır, sən bana eylərkən iltica,
Söz vermişim, dönməm sözümdən əsla!
(*bu sırada bir-iki ıslıq və tapança səsi eşidilir.*)

Murad (*diksinərək*)

Aman, ya Rəbb!

Səlma (*qolundan tutub çəkərək*)

Gəl! Hiç tələş etmə, gəl!
Qaçmaq gərək... Qorqarım arta əngəl...

Murad (*kəndisi*)

Hər tərəf qorquluq, qaçmaq səmərsiz. (*aşkar*)
Ah, bən nə bir yol bilirim, nə bir iz.

Səlma

Gəl, hiç qəm etmə, gəl! Baq, işlə bir yol...
Düz, qorqusuz bir dərədir, əmin ol!
Burdan çıxar bir köyə, həm çox sürməz,
Sağ qurtulub gedərsin, kimsə görməz.

- Ana nə üçün Muradı xilas etmək qərarını dəyişmir?

İsmət (*başını qaldırıb həzin və atəşli bir ahənglə*)

Ya Rəbb, nə bəxtiyar imiş ölənlər!..

Murad (*Səlmaya*)

Ah, nə qadar alicənabsın...

Səlma (*Murada*) Yetər!

Yetər get, durma get! Haydı, çəkil get!
Artıq savuş! Durmaq vaxtı deyil, get!

Murad Səlmadakı böyüklüyə qarşı sıqılaraq şaşqın bir halda yürür. Bir-iki addım getdikdən sonra dönüb baqır və dərin bir ah çəkərək büsbütün uzaqlaşır.

Səlma (*Muradın getdiyi tərəfə doğru hiddətli və həyəcanlı bir səslə*)

Get, namərd qonaq, get! Alçaq mültəci!
Get, miskin hərif, get! Cəllad, yırtıcı!
Get, vicdansız! Kəndini qurtar, yaşa!

Ancaq vicdansızları bəslər dünya!

(daha sinirli və qızgın)

Get, gözüm görməsin! Uzaqlaş, dəf ol!

Nə haqsızlıq etdinsə, Allahdan bul!

Get, çəkil get! Dinsiz, Allahsız, xain!

Murdar izin bu topraqdan silinsin!

Oğlumu söndürdün, yandırdın bəni,

Get, kamə irdirməsin Allah səni!

(göyə doğru titrəyərək)

Mərhəmət! Ya Rəbb, mərhəmət, inayət!

Təhəmmül ver! Qalmamış bəndə taqət;

Ah, qəlbim az qalır patlasın, Allah!

(cənazəyə doğru qoşaraq çılğınca)

Allah, nə bədbəxt ana oldum... Eyvah!

Həsrəti könlündə can verən evlad!

Ah, qəhrəman oğul, nakam Qanpolad!

- Səlma ana oğlunun qatili xilas etdikdən sonra öz hislərini, düşüncələrini necə ifadə edir?

(Haman oğlunu qucaqlayaraq şiddətli və yaqıcı hıçqırıqlar içində boğulub düşər. Bu sırada Səlim ilə arqadaşı dəxi birər tərəfdən çıxaraq hiddətli və məbhut bir halda baqa qalırlar)

– Pərdə –

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Əsərin birinci hissəsini rollar üzrə oxuyun, tanış olmayan sözlərin mətnə müvafiq mənasının aydınlaşdırılmasında fəal iştirak edin.
2. Oxuduğunuz hissəni bir daha nəzərdən keçirin, parta yoldaşınızla birlikdə mətnin kənarındakı suallara cavab hazırlayın.
3. Kiçik qruplarda birləşib cavabları dəqiqləşdirin və ümumiləşdirin.
4. Çıxardığınız nəticələr barədə təqdimatlar əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

• Evdə iş

1. Əsərin ardını oxuyun.
2. Tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırın.

II dər

• Məzmun üzrə iş

1. Evdə oxuduğunuz hissəni bir daha nəzərdən keçirin, sonra mətnlə bağlı suallara parta yoldaşınızla birlikdə cavab hazırlayın.
2. Kiçik qruplarda fikir mübadiləsi aparın və cavabları təqdimatlar əsasında müzakirə edin.

Bilik və bacarıqlarınızı tətbiq edin.

3. Dairələri dəftərinizə çəkin. Hadisələrin başlanğıcını, münaqişənin (ziddiyyətin) yaranmasını, inkişafını, ən gərgin, yüksək mərhələyə çatmasını, həll olunmasını (açılmasını) və sonluğu bir-iki cümlə ilə yazın.
4. Əsərin ikinci hissəsində işlənmiş bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin, dəftərinizdə, yaxud iş vərəqində çəkdiyiniz cədvəldə yazın.



Bədii təsvir və ifadə vasitəsi	İşləndiyi cümlə

• Evdə iş

- Əsərlə bağlı təəssüratınızı ikihissəli gündəlikdə yazın.

III dər

• Təhlil üzrə iş

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Bilirsiniz ki, həyatı əksətdirmə üsuluna görə bədii əsərlər üç növə ayrılır. Onlardan biri dramatik növdür. Bu növə məxsus əsərlərdə həyat hadisələri obrazların danışığı – nitqi, hərəkətləri ilə əks olunur. Bu növün janrlarından olan dramda əks mövqedə duran qüvvələrin münaqişəsinə, mübarizəsinə geniş yer verilir. Belə əsərlərdə həm komik, həm də faciəvi məqamlar əksini tapa bilir.

Dram həm nəsr, həm də nəzm (şeyr) şəklində olur. “Ana” nəzmlə yazıldığı üçün **mənzum dram** adlanır.

“Ana” dramında ağır faciə ilə üzləşən ananın yüksək insani hisləri, mərhəməti, pislilik və şərddən ucada dayanması təsirli bədii boyalarla əks etdirilmişdir.

Əsərin təhlili zamanı aşağıdakı sitatlardan istifadə edin, onlara münasibətinizi bildirin.

- a) “Birpərdəli “Ana” pyesi H.Cavidin ilk mənzum dramıdır... Pyesin qəhrəmanı Səlmə qonaqpərvər, mərd və məğrur qadındır... Müəllif, hər şeydən əvvəl, mürəkkəb, dolğun, yaddaqalan xarakter, tipik müsbət ana surəti yaratmışdır... Sözümdə sadıq, fikrində, əqidəsində qaim olan ana, oğlunu öldürənə mərhəmət edir, intiqam hissindən daşınıb onun günahından keçir. Ana – Səlmə bu daxili mənəvi böhrandan milli adət və ənənəyə əsaslanan böyük insani hislə çıxır”.

(Mir Cəlal, F.Hüseynov)

- b) “Əsərin mərkəzində əsl faciə qəhrəmanlarına malik fədakar, nəcib, alicənab, vüqarlı ana obrazı dayanır. Səhma, onun oğlu Qanpolad, gəlini İsmət kiçik bir qismətlə də olsa, qane olub yaşamağa, xoşbəxt ömür-gün sürməyə layiqdirlər. Lakin bu, mümkün deyil. Onlar kimsəsiz, köməksizdirlər. Mühit onlara düşmən olduğundan onlar daima təşviş və qorxu içindədirlər. Köməksizlərə, təhlükəyə düşənlərə kömək etməyə hazır olan Səhmanın özü kömək axtarır, yeganə pənahını, ümidini, havadarını Tanrıda görür”.

(Mehdi Məmmədov)

• Araşdırın • Fikirləşin • Cavab verin

2. Səhma ana obrazını səciyyələndirin. Cədvəldəki tələbləri nəzərə alın.

Səhma ana obrazı	
Nitqi – danışığı üçün səciyyəvi olan cəhətlər	
Xarakterindəki başlıca xüsusiyyətlər	
Müəllifin ona münasibəti	
Sizin ona münasibətiniz	

- Qanpoladı səciyyələndirən başlıca cəhətlər hansılardır? Onun qan tökməmək, qatildən qisas almamaq fikrinə necə münasibət bəsləyirsiniz?
- İsmətin xarakterindəki başlıca cəhətləri müəyyənəldirin. Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın. Cədvəldən istifadə edin.
- Orxanın xarakterindəki hansı cəhətlər diqqətinizi daha çox cəlb etdi? Onun nitqinə, davranış və əməllərinə əsaslanmaqla fikrinizi aydınlaşdırın.
- Murad obrazı haqqında nə düşünürsünüz? Ona münasibətinizi əsaslandırın.
- Müəllif əsəri nə üçün dram adlandırmışdır? Əsərdə dram janrına xas olan hansı xüsusiyyətləri müşahidə etdiniz?
- Dramın mövzusu və onda qaldırılmış başlıca problemi müəyyənəldirin. Çıxardığınız nəticəyə əsasən cədvəldə qeydlər edin.

Dramın mövzusu	Əsərdə qaldırılan başlıca problem	Problemin həllini yazıçı nədə görür?	Siz necə fikirləşirsiniz?

9. Əsərdəki başlıca fikir – ideya nədir? Fikrinizi əsaslandırın.

• Evdə iş

- Dramın məzmunu ilə səsleşən atalar sözlərini seçib dəftərinizə yazın.
- Ana haqqı, Tanrı haqqı!
 - Anası namaz üstə imiş.
 - Qanı qanla yumazlar
 - Ana evin dirayidir.
 - Ana səbri böyükdür.
 - Qanlıyam, qapından girmişəm.

Seçdiyim atalar sözləri	Bunun səbəbi

IV dərş

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. H.Cavid yaradıcılığının tədqiqatçısı Məmməd Cəfər yazır: “Ana” dramında müəllif nə qədər gözəl insani sifətlər varsa, yoxsullarda, sadə adamlarda tapır; nə qədər mənfi əxlaqi keyfiyyətlər varsa, bunların çoxunu hakimlik, ağalığ, bəylik, xanlıq ehtiraslarında görürdü”.

Siz bu barədə nə düşünürsünüz? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.

2. Əsərdə ictimai həyatda, insan münasibətlərindəki hansı mənfiliklər tənqid olunur? Yazıcının bu barədə düşünməsinə səbəb, sizcə, nədir?
3. Əsərin bədii gözəlliyinin, fikrin təsir gücünün artmasında məcazların rolunu bir neçə nümunə əsasında aydınlaşdırın.

Nö	Dramda işlənmiş bədii təsvir və ifadə vasitələri	Əsərin təsir gücünün artmasında onların rolu

4. Dramda süjet xəttinin mərhələlərini müəyyənəşdirib, cədvəldə qeyd edin.

Dramda süjet xəttinin mərhələləri				
Ekspozisiya (bədii müqəddimə)	Zavyazka (düyn)	Kulminasiya (zirvə)	Razvyazka (düynün açılması)	Final (son)

5. Aşağıdakı suallar üzrə debat təşkil edin:

- Qatili ölümdən xilas etməkdə ana haqlıdır mı?
- Səlmə ana qatili ələ versə idi, ona haqq qazandırmaq olardı mı?

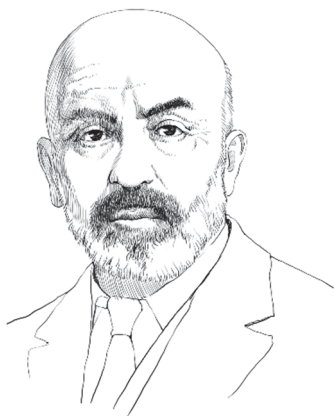
Əsərdən və həyatdan gətirdiyiniz nümunələrə əsaslanmaqla üçüncü qrupu – münsifləri mövqeyinizin doğru olduğuna inandırmağa çalışın.

• Evdə iş

- Dramatik növün epik növlə oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənəşdirib Venn diaqramında qeyd edin.

LAYİHƏ

DÜNYA ƏDƏBİYYATINDAN SEÇMƏ



MƏHMƏT AKİF ƏRSOY
(1873–1936)

Məhmət Akif XX əsrin ən böyük türk şairidir. Mən bir zamanlar Azərbaycan milli marşını yazmaq fikrinə düşdüm. Bunun üçün dünyanın nə qədər milli marşı varsa, hamısını diqqətlə oxudum, təhlil etdim. Nəhayət, qərara gəldim ki, Məhmət Akifin yazdığı milli marşa bərabər milli marş yoxdur. Hələ onun “Çanaqqala şəhidləri” şeirini demirəm. Dünyaya şəhidi ondan gözəl təsvir edən ikinci bir şair gəlməmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə

• **Yada salın**

- Dövlət himni haqqında nə bilirsiniz?
- Dinlədiyiniz dövlət himnlərində diqqətinizi daha çox çəkən nə olub?

• **Düşünün**

- Sizcə, hansı əsərlər dövlət himni ola bilər?

• **Oxuda aydınlaşdırın**

- Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənəldir.

İSTİQLAL MARŞI

Qorxma, sönməz bu şəfəqlərdə süzən al bayraq;
Sönmədən yurdumun üstündə yanan ən son ocaq.
O mənim millətimin ulduzudur, parlayacaq;
O mənimdir, o mənim millətimindir ancaq.

Çatma, qurbanın olum, çöhrəni, ey nazlı hilal!
Qəhrəman xalqıma bir gül! Nə bu şiddət, nə cəlal?
Sənə olmaz tökülən qanlarımız sonra halal...
Haqqıdır, Haqqa tapan millətimin istiqlal!

Mən əzəldən bəridir hür yaşadım, hür yaşaram,
Hansı çılgın mənə zəncir vuracaqmış? Şaşaram!
Kükürmüş sel kimiyəm, bəndimi çeynər, aşaram,
Yırtaram dağları, ənginlərə sığmam, daşaram.

Qərbin afaqını sarmışsa polad zirehli divar,
Mənim iman dolu köksüm kimi sərhədim var.
Ulusum, qorxma! Necə böylə bir imanı boğar,
“Mədəniyyət” dediyin tək dişi qalmış canavar?

Arkadaş! Yurduma alçaqları uğratma, saqın,
Sipər et sinəni, dursun bu həyasızca axın.
Doğacaqdır sənə vəd etdiyi günlər Haqqın...
Kim bilir, bəlkə, sabah, bəlkə, sabahdan da yaxın.

Basdığın yerləri “torpaq” deyərək keçmə, tanı:
Düşün altındakı minlərcə kəfənsiz yatanı.
Sən şəhid oğlusan, incitmə, yazıqdır atanı;
Vermə, dünyaları alsan da, bu cənnət vatanı.

Kim bu cənnət vətənin uğrunda olmaz ki fəda?
Şühəda fışqıracaq torpağı sıxsan, şühəda!
Canı, cananı, bütün varımı alsın da xuda,
Etməsin tək vətənimdən məni dünyada cüda.

Ruhumun səndən, İlahi, budur ancaq diləyi:
Dəyməsin məbədimin köksünə naməhrəm əli.
Bu azanlar ki şəhadətləri dinin təməli,
Əbədi yurdumun üstündə mənim inləməli.

O zaman vəcd ilə min səcdə edər varsa daşım,
Hər cərihamdan, İlahi, quruyub qanlı yaşım,
Fışqırır ruhi mücərrəd kimi yerdən nəşim;
O zaman yüksələrək ərşə dəyər, bəlkə, başım!

Dalğalan sən də şəfəqlər kimi, ey nazlı hilal!
Olsun artıq tökülən qanlarımın hamısı halal.
Əbədiyyən sənə yox, xalqıma yox, bil ki, zaval:
Haqqıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyyət,
Haqqıdır, Haqqa tapan millətimin istiqlal!

I dər

• Məzmun üzrə iş

1. Əsəri oxuyun (bunu fərdi səssiz oxu, səsli oxunun dinlənilməsi və s. şəkildə yerinə yetirə bilərsiniz), sonra parta yoldaşınızla birlikdə aşağıdakı suallara diqqət yetirməklə məzmun üzərində düşünün.
 - 1) Əsər kimə müraciətlə yazılıb?
 - 2) Şair bayrağı nə münasibətlə xatırlayır?
 - 3) Şeirdə Qərb necə xatırladılır?
 - 4) Həmvətəninə “arkadaş” deyərək müraciət edən şair ona nəyi tövsiyə edir?
 - 5) Şairin İlahidən istəyi nədir?
 - 6) Şair vətəni, xalqı haqqında hansı fikirdədir?
 - 7) Şeirdə şəhidlər haqqında hansı fikirlər söylənilir?
 - 8) Şeiri oxuyarkən gözlünüzün önündə hansı hadisələr və kimlərin obrazı canlandı?
2. Kiçik qruplarda birləşib aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirin.
 - a) Misralarda ifadə olunmuş fikri aydınlaşdırıb iş vərəqində, yaxud dəftərinizdə qısaca yazın.

Mən əzəldən bəridir hür yaşadım, hür yaşaram.
Hansı çılğın mənə zəncir vuracaqmış? Şaşaram!

Arkadaş! Yurduma alçaqları uğratma, saqın.
Sipər et sinəni, dursun bu həyasızca axın.

Sən şəhid oğlusan, incitmə, yazıqdır atanı:
Vermə, dünyaları alsan da, bu cənnət vatanı.

Haqqıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyyət;
Haqqıdır, Haqqa tapan millətimin istiqlal!

- b) Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin növünü müəyyənəndirib yazın. Fikrinizi əsaslandırın.

Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin işləndiyi cümlələr	Bədii təsvir və ya ifadə vasitəsinin növü
Mən əzəldən bəridir hür yaşadım, hür yaşaram. Hansı çılğın mənə zəncir vuracaqmış? Şaşaram!	
Kükrəmiş sel kimi yəm, bəndimi çeynər, aşaram. Yırtaram dağları, ənginlərə sığmam, daşaram.	
O mənim millətimin ulduzudur, parlayacaq; O mənimdir, o mənim millətimindir ancaq.	

3. Çıxardığınız nəticələri təqdimatlar əsasında müzakirə edin.

• Evdə iş

- Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin işləndiyi misraları seçib yazın. Fikrin təsir gücünün artmasına diqqət edin.

II dərs

• Təhlil üzrə is

Əsərin təhlilinə hazırlaşın.

1. Mətni oxuyun. Tapşırıqları yerinə yetirərkən ondakı fikirlərdən faydalanın.

Şeirın yazılmasının maraqlı tarixçəsi var. Milli mücadilə marşı yazmaq üçün Türkiyədə elan olunmuş müsabiqəyə 724 şeir mətni təqdim olunmuşdu. Qalibə mükafat veriləcəyini eşidən Məhmət Akif mükafat naminə milli marş yazmaq istəməmiş, yalnız təkidli xahişlərdən sonra şeiri müsabiqəyə təqdim etmişdir. 12 mart 1921-ci ildə millət vəkili qərarı qəbul edilən bu şeir böyük coşqu ilə qarşılanmış, dinləyicilər bu möhtəşəm əsəri ayaq üstə alqışlamışlar. Türkiyənin milli marşı olaraq qəbul edilən bu şeirə görə aldığı mükafatı Məhmət Akif cəbhədəki əsgərlər üçün hərbi geyim tikən xeyriyyə cəmiyyətinə bağışlamışdır.

Şair bu şeirin özünə yox, türk millətinə məxsus olduğunu söyləmiş, milli ruhu ifadə etdiyinə inanaraq əsəri türk millətinə və onun qəhrəman ordusuna hədiyyə etmişdir.

Şairin fikrincə, əzəldən azad yaşayan, əsarətin nə olduğunu bilməyən millətin azadlığını əlindən almaq mümkün deyildir. O, əminliklə elan edir ki, türk milləti ölkəsinə yönələn təhdidlərə həmişə layiqli cavab verəcək, müstəqilliyini və azadlığını, nəyin bahasına olursa-olsun, əbədi qoruyacaqdır.

• Araşdırın • Fikirleşin • Cavab verin

2. Qazanılmış zəfərin əbədi olacağına şairin inamı, sizcə, nədən irəli gəlir?
3. Vətənin azadlığına düşmən kəsilənlərə sənətkar necə münasibət bəsləyir? Suala əsərdən seçdiyiniz nümunələr əsasında cavab verin.
4. Şairin məhz şəhid oğluna müraciət etməsinə səbəb, sizcə, nədir? Fikrinizi əsaslandırın.
5. Şeir müstəqilliyə, azadlığa, milli birliyə həsr olunmuş digər əsərlərdən hansı cəhətlərinə görə fərqlənir? Onu tanış olduğunuz bir əsərlə (məsələn, "Türkün nəğməsi" ilə) müqayisə etməklə suala cavab hazırlayın. Cədvəldən istifadə etməyiniz faydalıdır.

№	Hansı cəhətlərinə görə müqayisə olunurlar?	Əsərlərin adı	
		"İstiqlal marşı"	

6. Şeir müəllif haqqında sizdə hansı təəssürat yaratdı? Onun şəxsiyyəti, xarakteri barədə nə deyə bilərsiniz?
7. Vətənin azadlığı, müstəqilliyi problemi şeirdə bədii həllini necə tapıb? Münasibətinizi əsaslandırın. Cədvəldən istifadə edin.

Şair Vətənin azadlığı, müstəqilliyi probleminin həllini nədə görür?	Problemin bədii həllinə sizin münasibətiniz

8. Əsərdəki başlıca fikri – ideyanı necə izah edərsiniz? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün cədvəldən istifadə edin.

№	Əsərin ideyasını daha qabarıq əks etdirən misralar	Nə üçün belə düşünürsünüz?

• Evdə iş

- Kitabxanadan və ya internetdəki mənbələrdən Azərbaycan Respublikasının və Türkiyə Cümhuriyyətinin Dövlət himnləri haqqında məlumat toplayın.

III dərslər

• Tətbiq • Müzakirə • Yaradıcı iş

1. “İstiqlal marşı”nı öyrəndiyiniz digər əsərlə – B.Vahabzadənin “Vətəndaş” şeiri ilə müqayisə edin. Çıxardığınız nəticəni müqayisə cədvəlində, yaxud Venn diaqramında qeyd edin.
2. Azərbaycan Respublikasının və Türkiyə Cümhuriyyətinin Dövlət himnlərinin mövzu, məzmun, ideya və musiqi baxımından oxşar cəhətlərini aydınlaşdırın. Cədvəldən istifadə edin.



Nö	Hansı cəhətlərinə görə müqayisə olunurlar?	Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni	Türkiyə Cümhuriyyətinin Dövlət himni – “İstiqlal marşı”
1	Mövzu		
2	Məzmun		
3	İdeya		
4	Musiqi		

3. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: “Mən bu gün bildirmək istəyirəm ki, 1918–1920-ci illərdə Azərbaycanda hakimiyyətdə olmuş Xalq Cümhuriyyətinin bugünkü nəsilərə qoyub getdiyi ən dəyərli miraslardan biri Azərbaycanın bu gün biz qəbul etdiyimiz, qanunla istifadə etdiyimiz Dövlət himnidir və bir də Azərbaycanın Dövlət bayrağıdır”.
Ulu Öndərin Dövlət himni və bayrağımıza verdiyi yüksək qiymət, sizcə, nə ilə əlaqədardır?
4. Ulu Öndər Heydər Əliyev “Bir millət, iki dövlət” sözlərini hansı münasibətlə demişdir? Bu fikri necə başa düşürsünüz?
5. Himn haqqında doğru fikirləri müəyyənəldir. Onlara münasibət bildirin.
 - a) Hər bir vətəndaş Dövlət himnini bilməli, ona hörmətlə yanaşmalıdır.
 - b) Ölkəmizin Dövlət himni milli vətənpərvərlik hislərinin dolğunluğu, mübariz ruhu ilə seçilir.
 - c) Himnin sözləri də, musiqisi də gözəl olmalıdır.
 - ç) Himnimiz bizi Azərbaycanın birliyi, bütövlüyü, bölünməzliyi uğrunda mübarizəyə səsləyir.
 - d) Himn səslənərkən onun oxusuna qoşulmamaq, dinləmək daha məqsəduyğundur.

• Evdə iş

- Kitabxana və ya internetdəki mənbələrdən Məhməd Akif Ərsoy vətənpərvərlik mövzusunda yazdığı əsərlər barədə məlumat toplayın.

• Müstəqil iş üçün

- Bölmədə tanış olduğunuz sənətkarların həyatı haqqında kitabxana və ya internetdəki mənbələrdən məlumat toplayıb, öyrənin. Qənaətlərinizi sinif yoldaşlarınız, müəllimləriniz və valideynlərinizlə bölüşün.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ MATERIALI

YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLI

Zeynal bəy
(ixtisarla)

Pristavın müavini Zeynal bəy sabah ertə dəftərxanaya gələndə orada ayrı halət gördü; qorodovoylar süpürhasüpür salmışlar, pristav da dəli kimi otaqda o yan-bu yana qaçır, qorodovoyların üstünə çıxırdı:

– Müftəcə məvacib alıb il uzununu bircə qəpiklikdə iş görmək istəmirsiniz. Elə onu bilirsiniz ki, dəftərxanaya girəndən rüşvət alırsınız. Budur, qubernator üç günə kimi gəlir, hamınızı it kimi qulluqdan qovacaq.

Zeynal bəy qubernatorun gəlməyini eşidəndə qorxusundan qıçları nağara ağacı kimi tərpənməyə başladı. “Pristav qorodovoylarımı qorxudur, yoxsa elə gerçəkdən qubernator gəlir?” sözlərini başından keçirdisə də, həllinə aciz qaldı.

– Nikolay Semyonoviç, doğrudan, qubernator gəlir?

Zeynal bəy yüngül bir təbəssüm və cəsarətsiz bir səslə sual etdikdə pristav acıqlı:

– Necə yəni “doğrudan”? Bəs siz ilə mənim zarafatım var?.. Özü də cəmi məmurları qulluqdan qovacaq!..

Pristav sözünü kəsdi və qorodovoyların birinin böyrünə bir dürtmə salıb çıxırdı:

– Eşşək, hələ qulaq asır, tez olun, bəri dəftərxanayı süpürüb təmizləyin, görək işimiz nə təhər olur!

Qorodovoylar süpürgələri götürüb cəld süpürməyə girişdilər. Bəzisi köhnə dəftərləri töküüb çırpırdı, kimi mürəkkəb qablarındakı milçək ölümlərini atıb yerinə mürəkkəb tökürdü. Tozdan göz-gözü görmürdü.

– Zeynal bəy, durmaqdan fayda yoxdur! Bəri get bazarı və küçələri süpürt.

Bu sözlər elə bil Zeynal bəyi dərin bir yuxudan ayıltı, rəngi qaçmış üzünü fəvvrən pristava çevirib təəccüblü:

– Bə deyirsiniz qubernator üç günə kimi gəlir, bu az vaxtda bazar-küçəni təmizlətmək olarmı? Orada yüz araba zibil var.

“Qubernator” sözü yenə Zeynal bəyi qorxuya saldı və şiddətli bir titrəmə vücuduna yayıldı. Pristav bir də:

– De nə edə? Bəri dəftərxanaya gələn küçəni süpürt ki, qubernator görüb acığı tutmasın.

Zeynal bəy pristavın sözünü yarımçıq qoyub ağır fikir və xəyal içində dəftərxanadan çıxdı. Ən əvvəl dəftərxanaya gələn küçənin uçub-dağılmış sərbəndi onun gözüna sataşdı. Bunun sağ tərəfini tutan şəhər bağı idi, bundan da o tərəfə bir neçə hisli ev nəzəri cəlb edirdi. Zeynal bəy dərin bir sükutda bağın sökükcü çağlarının dibi ilə başını aşağı salıb yavaş-yavaş getməyə başladı və bir az getməmişdi ki, bir qorodovoy yatmış gördü. Qorodovoy qış günəşinin isticə süası altında laqeydanə xoruldayırdı. Və hər xoruldadıqca belindəki sınıq qından çıxmış xəncərin pashı ucu rəngi soluq çuxanın altından enib-qalırdı.

Zeynal bəy acığından bığını gəmirə-gəmirə yetirib qorodovoyu təpiklədi. Qorodovoy yuxudan dik atılıb gözlərini Zeynal bəyə dikdi və əlini gicgahındakı gödək və hənalı birçəyi üstə qoyub təzim etdi:

– Başına dönüm, bəy, nə qulluğun var?

– Nə olacaq, canınıza dərd var! Bu bağın çağını niyə söküüb yandırmısınız?

– Vallah, bəy, gecələr çox soyuq olur.

– “Soyuq olur”, soyuq gözüünüzə girsin!.. Tez ol, yeri, ürədnik Qulunu tap, deyindən qubernator gəlir, küçələri süpürtsün.

Qorodovoy börkünü başına basıb yüyürüb getdi. Zeynal bəy də bazarnikin çıxırmasını eşidib rastabazara döndü. Bazarnik Alı bəy hambalları yoğun əsası ilə şapbarlayırdı.

Zeynal bəy yetirdi:

– Yenə nədir, ay Alı dadaş?

– Adə, bu köpək uşağı hambalları görmürsən, bazarı süpürməyə də pul istəyirlər. Köpək uşağının, sən öl, hamısını İrana qaytarıb atasına od vurulmalıdır!..

Zeynal bəy ehməl səslə dedi:

– Alı dadaş, hələ də görüm bu qubernatorun gəlməyinə nə deyirsən?

– Nə deyəcəyəm, Zeynal, evimiz yıxılıb! Kaş bu səfər gəlməyi yalan ola, adam işləri düzəldə...

– Alı dadaş, bəs biz qovulsaq, nə edəcəyik? Bizdən savayı, hamı özünü tutub.

– Hə, balam, odur, ürədnik Qulu qulluğa girəndən bəri böyük imarət tikdirib, bankda da, deyirlər, on min manat pulu var. Köpək oğlunun əvvəl heç zadı yox idi.

– Pristavın da kefi kökdür, o da özünü qaçaqçılardan yaxşı düzəldib.

– Ədə, ağıllı adam elə olar da!.. Deyir rüşvət alma, elə ki aldın, beş manat, on manat, ya bir kəllə qəndə yıxılma... Alırsan, yüz al, min al! Odur ki, Hacı Qasım hər bazardan şəhər yerini qəsb eləyib xəlvət dükən tikdirəndə pristava paketdə iki yüzlük gedir. Ay Zeynal, Hacı Qasım azından ildə xəlvət beş dükən tikdirirmi?

Zeynal bəy burada dərin bir “ah” çəkib dedi:

– A kişi, elə aralıqda qalan biz fəqir olduq!

– Zeynal, yenə sən də işin yaxşıdır, pristavın səbəbinə axır sənə də az çatmırdı.

– A kişi, haradan, yüzlüklər pristava gedəndə mənə də bir kəllə qənd gəlirdi. Müsəlman tanıyırsan, öz müsəlmanına xeyir verməz!

Alı bəy əsasını sol əlinə alıb, sağ əlini Zeynal bəyin çiyinə qoyub təkidlə:

– Sən yenə qənd alırdın, mən heç onu da ala bilmirəm. Hər dənbir qəssab dükanının dalında azarlı qoyun kəsildə “başını tuturam”. Onda evə ət göndərilir; tutmayanda heç o da gəlmir. Köpək uşağı azarlı qoyunu da elə kəsirlər ki, heç ayda bir də başını tuta bilmirsən!..

– Xülasə, Alı dadaş, bunlar qurtarandan sonra bircə əlacımız var: gərək qubernatorun gözüünə görükməyə. Belə olsa, birtəhər ötüşərik... Mən belə eləyəcəyəm; nə görsün, nə də qulluqdan qovsun!

Zeynal bəy bir neçə saat bazarı dolandıqdan sonra ürədnik Quluya rast gəldi. Ürədnik Qulu ucaboy, nazik, qarabəniz bir adam idi. Zeynal bəy Qulunu görcək, qəzəbli:

– Ay Qulu, balam, belə olmaz, haradasan? Bəs bu qırılmış qorodovoylar necə olub ki, biri tapılmır işə göndərim?

Ürədnik Qulu süst üzünü bir az yaxşıladıb, qızarmış kəsəltli gözlərini Zeynal bəyə döndərdi:

– Qorodovoyların beşi pristavın evində qulluq edir, su daşıyan, bişmiş bişirən, bazara gedən... üç-dördü də dünən ürədnik Həsəngildə idi. Olsun ki, indi yatıblar.

Zeynal bəy hirsindən köpüklənmiş ağzını silib, Quludan ayrılıb getdi. Və neçə addımlıq məsafədə bir də dayanıb çığırdı:

– Kasıb-kusublar gündə şikayətə gəlirlər ki, qorodovoylar qablarını, paltar və palazımızı çəkib aparırlar; bişmiş bişirməyə, üstündə oturub-durmağa da bir şey tapmırıq... Belə şeyin başı bir gün açılar, adamın anasını ağladarlar...

...Qubernator gəlmişdi. Polis məmurları şəhərin zahir görünüşünü qaydaya salmağa var qüvvələrini sərf etmişdilər. Qubernatorun köhnə məmurları qovmaq qəsdilə şəhərə gəlməsi hər kəsə gün kimi aşkar olmuşdu. Bircə Zeynal bəy toxtaq durub əvvəlki fikrində sabit idi:

– Mən qubernatın gözünə görükmürəm, harada görürəm, qaçıb gizlənirəm, daha mənə görməyə-görməyə necə qulluqdan qova bilər?! Yəqin, heç yadına düşməyəcəyəm!

Hərdən qubernator dönüb qələbəyindən və ya qeyri polis məmurlarından bir şey sual etdikdə Zeynal bəy onun zəhmli nəzərinə qarşı gəlməmək fikr ilə başını yavaşca əyib pristanın arxasında gizləyirdi. Belə də olurdu ki, dilənçi və ya hamballara bir əmr vermək bəhanəsilə məmurlardan aralanıb ayaq saxlayırdı və sonra yüz addımlıq bir məsafədən qubernatoru təqib etməyə başlayırdı. Kim bilir, qubernatorun hər səsi çıxdıqda Zeynal bəyin ürəyinə nə qorxular çökürdü, bədəninə necə titrəmə düşürdü.

... Bir gün sabah ertə Zeynal bəy dəftərxanaya daxil olduqda qonşu otaqdan qubernatorun qəzəbli səsinə eşitdi. Səs əvvəl onun qulaqlarında qəribə bir halla cingildəyib cəmi bədəninə sirayət etdi, pis bir təsir vücudə gəldi. Zeynal bəy bihiss durub ağzıaçıq qaldı: qabağa getməyə cürət etmirdi, geri qayıtmağa da titrəyən qıçlarında taqət yox idi. Qubernatorun səsi getdikcə yavıqlaşdı. Onun qaranlıq dəhlizdən qapıya tərəf gəldiyi aşkar olurdu. Zeynal bəy bunu hiss etdikdə çar-naçar sıçrayıb qapının dalında gizləndi və bunu elə düşüncəsiz halda etdi ki, küncə söykəli iri süpürgə döşəmənin üstə düşüb qapıya tərəf gələn qubernatoru qorxutdu. Qubernator əvvəl bir az duruxub, sonra əlindəki qamçı ilə qapının dalını qurdaladıqda Zeynal bəy ortalığa sıçradı və arıq əlini gicgahına qoyub təzim etdi.

Qubernator təəccüblə baxıb acıqlandı və zəhmli səsi ilə çığırdı:

– Von!!!

Necə dəqiqə idi ki, qubernator arxasındakı polis məmurları ilə dəftərxanadan uzaqlaşmışdı. Lakin Zeynal bəy əli gicgahında əvvəlki yerində donmuş kimi qalıb dili tutulmuş söyləyirdi:

– Ba-ba-ba... Balll... bal... balalarım... var... ac, ac qalarlar!..

LAYİHƏ

İNFORMASIYA XARAKTERLİ MƏTNİ – MƏRUZƏNİ NECƏ YAZMALI?

İnşa və essenin yazılması ilə bağlı artıq müəyyən bacarıqlara yiyələnmişiniz. Bu dərs ilində icra edəcəyiniz işlər qazanmış olduğunuz bacarıqların inkişafına, eləcə də *informasiya xarakterli məruzə* üzrə yeni yazı bacarıqlarını mənimsəməyinizə əhəmiyyətli təsir edəcəkdir.

İnformasiya xarakterli məruzənin hazırlanması üzrə iş sizin tədqiqatçılıq bacarığınızın inkişafına səbəb olacaqdır. Müxtəlif mənbələrdən məlumat və faktların toplanması, təhlil edilməsi, daha vacib olanlarının seçilməsi, əlaqələndirilməsi və s. müstəqil və yaradıcı fəaliyyətinizə səmərəli istiqamət verəcəkdir.

Məruzəni hazırlamaq üçün hansı addımlar atılmalıdır?

1. İlk növbədə məruzənin **mövzusu** dəqiq müəyyənləşdirilməlidir. Mövzu seçilərkən nəzərə almaq lazımdır ki, məruzə də inşa və esse kimi sizdən **müstəqil yanaşma** tələb edir.
2. Sonra məruzənin **planı** tərtib edilir. Plan giriş, əsas hissə, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, əlavələrdən ibarət olur. Məruzənin mətnində planın hər maddəsi yeni səhifədən başlanır, başlıq yazılır, sonra isə həmin bölmənin məzmunu verilir.
3. **Girişdə** qarşıya qoyduğunuz məqsəd, vəzifələr, tədqiqatın nəyə həsr olunması, əhəmiyyəti öz əksini tapmalıdır.
4. İşin məzmunu məruzənin **əsas hissəsini** təşkil edir.
5. Aparılmış tədqiqat **nəticə** ilə yekunlaşdırılır.
6. İstifadə olunmuş **ədəbiyyatın siyahısı** verilir.
7. **Əlavələrdə** məruzənin məzmunu ilə bağlı illüstrasiyalar, sxemlər, cədvəllər verilir. Lakin əlavələr məruzənin həcminə daxil edilmir.

Məruzənin mətnində (əsas hissədə) **başlıca fikrin – ideyanın müəyyənləşdirilməsi** və **şərhi** çox əhəmiyyətlidir. Bunun üçün materialın düzgün seçilməsi və yerləşdirilməsi zəruridir.

Siz seçdiyiniz mövzuya uyğun hazır mətnləri köçürməməli, istifadə etdiyiniz ədəbiyyata istinad etməklə öz fikirlərinizi əks etdirməli və əsaslandırmağınız. Mənbələrdən **sitat**ların seçilməsinə diqqətlə yanaşmalısınız. **Sitat** öz fikrini əsaslandırmaq, aydınlaşdırmaq, sübuta yetirmək üçün başqasının söylədiklərindən, yazdıqlarından gətirilən dəqiq çıxarışlara deyilir. Öz fikrinizi sübut etmək, aydınlaşdırmaq üçün sitatlardan istifadə edərkən onun mənbəyini göstərməlisiniz.

Məruzədəki hər sözün, terminin mənası, ilk növbədə, özüncə aydın olmalıdır. “Ulu Öndər Heydər Əliyev klassik sənətkarlarımız haqqında”, “Nizami Gəncəvinin poema yaradıcılığı”, “Cəlil Məmmədquluzadənin hekayələri” və s. mövzularda şagird məruzələrindən dərs prosesi ilə yanaşı, məktəb tədbirlərində, yubileylərdə, müsabiqələrdə istifadə olunması məqsəduyğundur.

Məruzə ilə çıxış necə olmalıdır?

Məruzənin yazılı mətninin hazırlanması işin bir tərəfidir. Məruzənin uğurlu olub-olmaması həm də sizin şifahi nitqinizdən – yazdığınız mətndən necə istifadə etməyinizdən, dinləyicilər qarşısında çıxışınızdan çox asılıdır. Şifahi nitq üçün dinləyicilərin asan qavrayacağı yığcam, sadə cümlələrdən istifadə daha faydalıdır.

Bu tələblərə cavab vermək üçün sizin şifahi nitqiniz *düzgünlük, yığcamlıq, məntiqilik, ardıcılıq, sadəlik, aydınlıq, dəqiqlik, ifadəlilik, emosionallıq, inandırıcılıq* kimi keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Nitqin düzgünlüyü dilin normaları ilə tənzimlənir. Nitqdəki hər hansı bir səhv, qeyri-dəqiqlik qavramanı çətinləşdirir, mənimsəməni ləngidir. Vurğu, intonasiya ilə bağlı səhvlər bu qəbildəndir. Xüsusən sözlərin düzgün tələffüz edilməməsi ciddi nitq qüsurlarından sayılır. Sözü düzgün tələffüz edilməməsi dinləyicinin diqqətini yayındırır, məruzəçinin fikrinin, cümlənin mənasının başa düşülməsini çətinləşdirir.

Nitqiniz zənginliyi və orijinallığı ilə dinləyicilərin diqqətini cəlb etməlidir. Bunun üçün ana dilini dərinləndirmək, onun zəngin, özünəməxsus ifadə vasitələrindən istifadə etməyi bacarmalısınız. Nitqin keyfiyyəti lüğət ehtiyatınızın zənginliyindən və ondan istifadə etmək bacarığınızdan çox asılıdır. Nitqdə sinonimlərdən məqamında istifadə, yersiz təkrarlara yol verilməməsi çox vacibdir. Düzgün seçilmiş sinonim sözün müxtəlif mənə çalarlarını çatdırır, fikrin daha dəqiq ifadəsinə xidmət edir.

Şifahi çıxış zamanı emosional ifadəliliyi artırmaq üçün bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, atalar sözü və məsəllərdən, aforizmlərdən, frazeoloji birləşmələrdən istifadə məqamında olmalıdır. Nitqin kəsərini, dinləyiciyə təsirini gücləndirmək, qavramanı fəallaşdırmaq üçün *inversiyadan* – cümlədə sözlərin sırasının qəsdən pozulmasından, *bədii suallardan*, diqqəti mühüm fikrə cəlb edən *bədii nidalardan* istifadə müsbət nəticə verir.

Çıxış 5 dəqiqədən çox olmamalı, əlavə sualların cavablandırılması üçün vaxta qənaət edilməlidir. Çıxışın qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı meyarlar nəzərə alınır:

- Məruzənin tədqiqat xarakterli olması.
- Müxtəlif mənbələrdən istifadə.
- Müstəqillik səviyyəsi.
- Məruzənin mövzuya uyğunluğu, yeniliyi.
- Materialın məntiqi ardıcılıqla, sistemli şərhi.
- Məruzəçinin nitq mədəniyyəti.
- Əlavə suallara dolğun cavabların verilməsi.

LAYİHƏ

... LAYİHƏLƏR ÜZRƏ İŞ ...

I YARIMİL

LAYİHƏ

... MÖVZU ...

“Qədim və orta dövr ədəbiyyatında insan və təbiət”
(ən yaxşı məruzənin müəyyənləşdirilməsi üzrə müsabiqə)

TAPŞIRIQLAR:

1. “Qədim və orta dövr ədəbiyyatında insana verilən dəyər” mövzusunda məruzənin hazırlanması.
2. “Qədim və orta dövr ədəbiyyatında təbiətə münasibət” mövzusunda məruzənin hazırlanması.
3. Kiçik qrupların yaradılması, qrup üzvləri arasında iş bölgüsünün aparılması.
4. Münsiflərin seçilməsi və təlimatlandırılması.
5. Aparıcıların seçilməsi və müsabiqənin proqramının hazırlanması.

II YARIMİL

LAYİHƏ

... MÖVZU ...

“Yeni dövr (XX əsrin əvvəlləri) ədəbiyyatında ictimai ziddiyyətlərin və nöqsanların təsviri”
(ədəbi-bədii gecə)

TAPŞIRIQLAR:

1. “Dövrün ictimai ziddiyyətləri və nöqsanları bədii ədəbiyyatda” mövzusunda elektron təqdimatların hazırlanması.
2. Dövrün tənqidi ruhlu bədii əsərləri üzrə çəkilmiş filmlərin əsasında hazırlanmış video-süjetə baxış və rəy mübadiləsi.
3. Kiçik qrupların yaradılması, qrup üzvləri arasında iş bölgüsünün aparılması.
4. Aparıcıların seçilməsi, proqramın hazırlanması.

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

(ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)
bölməsi üzrə

NİZAMİ GƏNCƏVİ

Zalım şahla düzdənşən qocanın hekayəti (“Sirlər xəzinəsi” poemasından)

Xalqa yağdı şah vardı, zülmkarın biriydi,
Həccacdan da betərdi, lap qəddarın biriydi.
Hər gecə – min qəzanın fərmanıydı ölkədə,
Hər səhər – min cəzanın fərmanıydı ölkədə.
Şah yanına bir çuğul səhər tezdən qaçardı,
Ay, gün açmayan sirri o, əlüstü açardı.
Gecə yatmayıb, Aydan dolanmağı öyrənər,
Səhərdən hər ürəyə boylanmağı öyrənər.
Şaha xəbər verərdi: biri sənə yağdır,
Deyir: “Zalım şahımız nəhaq qanlar axıdır”.
Çuğulçunun sözündən qəzəblənib şah dindi:
“Düşmənimin cəzası yalnız ölümdür indi”.
Qum tökdürdü gön üstə, cəllad hazır dayandı,
Divanənin cəzası divlərə də əyandı.
Yeltək cumdu bir cavan mərd qocanın yanına,
Dedi: “Şahın hökmüylə batmalısən qanına,
Çağırمامış divsifət, dur, özün get saraya,
Tez başına çarə qıl, çatan olmaz haraya”.
Yuyunaraq boynuna kəfən saldı o qoca,
Getdi şahın yanına, əhli-haldı o qoca.
Şah görəndə kəfəni, bildi, nədir bu halət,
Qəzəbindən utanıb özü çəkdi xəcalət.
Dedi: “Qoca, qaramca sən o ki var demisən,
Mənə zalım demisən, mənə qəddar demisən.
Süleymanın cəlalı, görürsən ki, mənimdir,
Söylə, niyə deyibsən, şah ölkəyə qənimdir?”
Qoca dedi: “Adına mən yoxsa şər demişəm?
Dediklərin nədir ki?! Ondan betər demişəm.
Qoca, cavan əlinlə içib ölüm zəhəri,
Biyarın cana yığıb saysız kəndi, şəhəri.
Mən deyirəm eybini, şər işini özünə,
Göstərirəm güzğütək hər işini özünə.
Hər eybini göstərər alsan ələ güzğünü,
Utan, qızar eybindən, qırma ələ güzğünü.
Düzlüyümlə sadıq bil hökmdara sən məni,
Əgər doğru demirəm, çəkdir dara sən məni”.
Şaha sübut elədi düzlüyünü o qoca.

Açdı şahın qəlbindən hər düşünü o qoca.
 Şah gördü ki, düz deyir, bildi, nədir haqsızlıq.
 Qoca tamam haqlıdır, özündədir haqsızlıq.
 Dedi: "Alın kəfəni, bu kafuru qocadan,
 Xələt verin, müşk səpin, razıyam bu qocadan".
 Zülm etmədi, el bundan agah oldu o gündən,
 Xalqı sevən, insafli bir şah oldu o gündən.
 Öz düzlüyü kimsəni verməz bada dünyada,
 Düz sözüylə kimsəyə yetməz qada dünyada.
 Doğruluqla köməkdir hər bir ərə Yaradan,
 Doğru ol ki, yetirsin hər zəfərə Yaradan.
 Əzəl gündən qiymətli bir incidir doğru söz,
 Acısıyla köüllər sevincidir doğru söz.
 Doğru sözə bağlıdır öz qüdrətin həmişə,
 Qoy qüdrətdən güc alsın söz qüdrətin həmişə.
 El gözündə Nizami ucalıbdır düzlükdən,
 İlhamına, qəlbinə güc alıbdır düzlükdən.

Tərcümə edən: Süleyman Rüstəm

MƏHSƏTİ GƏNCƏVİ

Rübailər

Bazara getmişdim bir cümə günü,
 Gördüm, kəklik alıb sarın üstünü.
 Tez-tez deyir ona: "Cəfa verənin
 Bir gün belə qalxar göylərə ünü".

Xalqın başında gər olsan da bir tac,
 Ağladar səni də bir gün ehtiyac.
 Xalqın dərdinə qal, ona yaxın ol,
 Qorx o gündən, özün olasan möhtac.

Bu dünya bir qızıl kuzəyə bənzər,
 Suyu gah şirindir, gah da ki zəhər.
 Çox da öyünmə ki, uzundur ömrün,
 Əcəl köhləninə hazırdir yəhər.

Yolda darğa mənə rast gəldi dünən,
 Əlində tutduğu çubuqla bərkdən
 Döyürdü qəzəblə o, bir qadını,
 Tamaşa edirdi hər yoldan ötən.

Hünərin səfası acıdır müdam,
 Odur hünər suyu içmir bir adam.
 Alçaq adamların çəhalət odu
 Hünəri küləyə vermişdir tamam.

Tərcümə edən: Nigar Rəfibəyli

ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
(XIII əsrdən XVII əsrə qədər)
bölməsi üzrə

İMADƏDDİN NƏSİMİ

Mövsimi-novruzü neysan...

Mövsimi-novruzü neysan aşkar oldu yenə,
Şəhrimiz şeyxi bu gün xoş bədəxar oldu yenə.

Qönçədən gül baş çıxardı, saldı üzündən niqab,
Bülbülü-şeyda xətib-i-laləzar oldu yenə.

Əski dünya yengi xələt geydi bu mövsimdə uş,
Çöhrəsi dövrü bu gün nəqşü nigar oldu yenə.

Nərgisi gör, cam əlində mey sunar ariflərə,
Cümləsin məst eylədi, kəndi xumar oldu yenə.

Badə içmək rövzədə gər sən dilərsən hur ilə,
Yar əlin tut, bağçaya gir, novbahar oldu yenə.

Saqiya, camı gətir kim, mən uşatdım tövbəmi,
Əski təqvimim mənim bəti-bar oldu yenə.

Sən Nəsimi razini, ey dan yeli, yarə yetir
Kim, anın halı pərişan, biqərar oldu yenə.

LAYİHƏ

ŞAH İSMAYİL XƏTAYI

Bahar oldu ki, aləm gülşən...

Bahar oldu ki, aləm gülşən oldu,
Gözün aç gör cahan nə rövşən oldu.

Bəzəndi hər bir ağac bir gül ilə,
Ağaclar cümlə gülpirahən oldu.

Açıldı yazılər, bitdi çiçəklər,
Gül ilə şol bənəfşə susən oldu.

İrişdi vədəsi badi-xəzanın,
Bəhər su gül həzəran xərmən oldu.

Mana ol dust bolsa, dust ancaq,
Nə qəm, gər cümlə aləm düşmən oldu.

Çox əgləndin gələndə, ey Xətayi,
Məgər sana bu yerlər məskən oldu?

LAYİHƏ

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

I MƏRHƏLƏ

(XVII–XVIII əsrlər)

bölməsi üzrə

“Hasan paşanın Çənlibelə gəlməsi” qolu

(“Koroğlu” dastanından, ixtisarla)

Qasid qasidin dalına düzülmüşdü. Xotkara gündə bir xəbər gəlib çatırdı. Özü də bir-birindən qara, bir-birindən bəd xəbərlər: Bolu bəyin ölməyi, Ərəb Reyhanın ölməyi. İndi də xəbər gəlib çatmışdı ki, Koroğlunun oğlu tapılıb gəlib. Özü də necə oğul? Elə bir bundan hesabını apar ki, Koroğlunun özünü iki dəfə yırıb.

Bu xəbəri eşidəndən sonra xotkarın əli lap yerdən-göydən üzüldü. Tez bir qasidi bir namə ilə göndərdi Hasan paşaya ki, “gərək əlində yağ da daşsa, qoyub özünü mənə yetirəsən”.

Hasan paşa namədən hali olub qaldı mat-məttəl ki, necə eləsin? Getsin, necə getsin? Getməsin, necə getməsin? Çox götür-qoydan sonra baxdı ki, getməkdən başqa çarəsi yoxdu. Tədarük görüb İstanbula yola düşdü.

Xotkar Hasan paşanı görcək elə birinci sözü bu oldu:

– Hasan paşa, bir mənə de görüm nəyi gözləyirsən? Gözləyirsən, Koroğlu gəlib sənə Toqatda, mənə də İstanbulda öldürsün?!

Hasan paşa dilini saldı işə. Min yerdən min bəhanə gətirdi. Ancaq heç biri bir quruşa dəymədi. Xotkarın axırıncı sözü bu oldu ki:

– Hasan paşa, bilmirəm. Sənə qırx gün möhlət verirəm. Ya budu ki, gərək Çənlibeli dağıdıb Koroğlunun başını gətirəsən, ya budu ki, qırx birinci gün sənənin özünü dar ağacından asdıracağam.

Hasan paşanın qüdrəti qalmadı ki, bircə kəlmə kəsə. Ordan durub birbaşa gəldi Toqata. Qoşun böyüklərini yığıb başladı hazırlığa. İndi Hasan paşa burada hazırlaşmaqda olsun, sənə deyim Aşıq Cünundan.

Aşıq Cünun bütün bu şeylərin hamısını cikindən-bikinə kimi əl altından öyrənib, daban aldı Çənlibelə. Əhvalatı, necə ki biz bilirdik, eləcə Koroğluya danışdı. Koroğlu dedi:

– Eybi yoxdu. Siz öz işinizdə olun! Qoyun gəlsin. Hasan paşa ilə də burada görüşərik.

Bu sözdə Dəli Həsən yeridi qabağa, dedi:

– Koroğlu, özünə çox da arxayın olma. Buna Hasan paşa deyirlər. Bu nə Bolu bəyə bənzəməz, nə də Ərəb Reyhana. Qoy biz də hazırlaşaq.

Dəlilər də, xanımlar da hamısı Dəli Həsənin fikrini bəyəndilər. Axırda belə oldu ki, Dəli Həsən dəlilərin üç min say-seçməsinə ayırıb Çənlibelin Toqat baxarındakı bəndərləri tutdu. Başladılar Hasan paşanı gözləməyə.

Bir gün keçdi, beş gün keçdi, on beş gün keçdi, Hasan paşadan xəbər çıxmadı.

Günlərin bir günü səhər tezdən Koroğlu bir də baxdı ki, budu, keşikçi bir adam gətirir. Gəlhagəl, gəlhagəl, Koroğlu baxdı ki, bu adam elçi paltarındadı. Soruşdu:

– Kimsən? Nə istəyirsən?

Elçi ədəb salamını yerinə yetirib dedi:

– Qoç Koroğlu, mən sənənin dostun Ələmqulu xanın qasidiyəm. Gəlmişəm, sənə xəbər verəm ki, Ələmqulu xan öz başının adamları ilə sənə qonaq gəlir.

Koroğlu dedi:

– Xoş gəlir, səfa gətirir. Hər kim mənə qonaq gəlsə, gözümlün üstündə yeri var.

Ondan Dəmirçioğlunu, Eyvazı, bir də Gürcüoğlu Məmmədi çağırırdı ki:

– Tez olun, hazırlıq görün! Gərək Ələmqulu xanı elə qarşılayaq ki, Gürcüoğlu Məmmədin, bir də Ruqiyyə xanımın başı aşağı olmasın.

Hazırlıq başlandı. Qoyun kəsən kim, ocaq yandıran kim, atını tumarlayan kim, elə oldu ki, elə bil Çənlibel toya hazırlaşır. Koroğlu tez bir adam qaçırdı Dəli Həsənin yanına ki, bəs əhvalat belədi. Qonaq gəlir. Tez gəlsin. Ondan üzünü tutdu elçiyə ki:

– Yaxşı, xan nə vaxt gələcək?

Elçi dedi:

– Qoç Koroğlu, xan gəlib. Mən onları Çənlibelin üç ağaclığındakı bulağın başında qoyub gəldim. Dedilər ki, biz Koroğlunu burada gözləyəcəyik.

Koroğlu qalxdı ayağa ki:

– Evin yıxılsın, bəs səhərdən niyə bunu mənə demirsən? Kişinin yanında biabır olduq. De görüm, neçə nəfərdirlər?

Koroğlu hay vurdu yeddi yüz dəli atlansın. Özü də Dəli Mehtəri səslədi ki, Qıratı gətirsin. Bəli, dəlilər atlandı. Qırat gəldi. Koroğlu ayağını qoydu üzəngiyə ata minsin, nə fikirləşdi, nə fikirləşmədi, birdən üzünü Bəlli Əhmədə tutub dedi:

– Bəlli Əhməd, mən qayıdınca elçinin əlinə-ayağına zəncir vurub göz altında saxlarsan.

Bəlli Əhməd “baş üstə” deyib o saat bir ağır kotan zəncirini saldı elçinin boynuna. Elçi işi belə görəndə qışqırdı.

– Bu nədi? Mən bu saat gedib xana deyəcəyəm. Qonağın elçisini də zəncirə vururlar?

Bəlli Əhməd dedi:

– Ayə, narahat olma! Bu bizim qaydamızdı. Elə ki Koroğlu qayıdıb gəldi, ondan sonra səni lap yuxarı başda oturdacağam.

Elçi başladı dartinib-çırpınmağa ki:

– Mənə heç bir şey lazım deyil. Bu saat məni buraxın, mən çıxıb gedirəm.

Koroğlu nə fikirləşdi, nə fikirləşmədi, birdən Misri qılıncı çəkib cumdu elçinin üstünə, tutdu onun boğazından ki:

– Bu saat de görüm, sən kimsən? Buraya nəyə gəlmisən? Yoxsa başını bədənindən ayıracağam.

Elçi işi belə görəndə düşdü Koroğlunun ayaqlarına ki:

– Amanın bir gününü, Koroğlu! Bir qələtdi eləmişəm əcdadım ilə. Mənə yazığın gəlsin. Bir sürü külfətim var. Aman ver, deyim.

Koroğlu dedi:

– Amandı, de! Amma yalan desən, vay halına!

Elçi dedi:

– Vallah-billah, bircə kəlmə yalan desəm, hər nə bilirsən elə! Necə ki var, düzünü deyəcəyəm. Amma gərək söz verəsən ki, məni buraxacaqsan.

Dəlilər, xanımlar hamısı mat-məttəl qaldılar ki, görəsən, bu nə sirdi. Koroğlu dedi:

– Dedim sənə ki, amandasən. Danış!

Elçi başladı ki:

– Can Koroğlu, mən səhərdən hər nə demişəmsə, hamısı yalandı. Mən heç bilmirəm ki, Ələmqulu xan kimdi. Məni buraya göndərən toqatlı Hasan paşadı. Budu, on beş min qoşun ilə gəlib sənə üstünə. Bu adla istəyir ki, səni aparıb qabaqca özünü tuta, sonra da Çənlibelə yerləşə.

Koroğlu qayıdıb oturdu, dedi:

– Yaxşı, bəs qoşun hardadı?

Elçi dedi:

– Biz buraya axşam çatmışıq. Gecə ilə qoşunu bəndərgahlarda gizlədib, özü yüz-yüz əlli adamla səni bulaq başında gözləyir.

Koroğlu getdi fikrə. Elə bu dəmdə Dəli Həsənin dalınca gedən adam başılovlu gəldi ki:

– Hər yeri ələk-vələk elədim. Nə Dəli Həsən var, nə də dəlilər.. Bütün bəndərgahlar da boşdu.

Koroğlu qalxıb tutdu onun boğazından ki:

– Sən nə danışırısan?

Dəli dedi:

– Can Koroğlu, məni niyə öldürürsən? Mən işin olanın sənə deyirəm. İnanmırsan, adam göndər, yoxlatdır.

Tez dəlillərdən bir neçəsini göndərdilər. Xəbər gəldi ki, bəs deyilən doğrudu. Nə Dəli Həsən var, nə də ki dəlilər. Koroğlunun gözləri döndü qan çanağına. Elə oldu ki, day bir adam cürət eləyə bilmədi ağzını açıb bir kəlmə dinə. Nigar xanım işi belə görəndə durub gəldi qabağa. Dedi:

– Koroğlu, belə dayanmaqdan bir şey çıxmaz. Olan olub. İndi bir tədbir görmək lazımdı. De görək nə eləyək. Düşmən kəsib qapının ağzını.

Koroğlu elə bil yatmışdı, oyandı. Durdu ayağa. Amma durdu, nə durdu. Elə qalxdı ki, elə bil Qaf dağı gurultu ilə yerindən oynadı. Elə bircə bunu dedi ki:

– Neynək. Qoy olsun.

Sonra üzün Eyvaza tutdu, dedi:

– Dəlilərdən iki min götürüb kəsərsən bəndərgahları. Onu-bunu bilmirəm. Çənlibelə bir adam buraxsan, başını özüm kəsəcəyəm.

Ondan döndü Dəli Mehtərə, dedi:

– Dəlilərdən yetmiş nəfər götür. Hasan paşanın qabağına gedəcəyik.

Koroğlunun bu sözündən dəlilər qaynamağa başladılar. Koroğlu baxdı ki, dəlilər buna razı deyillər. Amma qorxudan da bir adam cürət eləyə bilmir ki, danışsın, dedi:

– Tez olun! Görək Hasan paşa başa düşməsin ki, biz onun işdəklərini bilmişik.

Sonra üzünü tutdu Dəmirçioğluya, dedi:

– Qorxmursan ki?

Dəmirçioğlu güldü, dedi:

– Can Koroğlu, sən rüsxət ver, onları kotan zənciri ilə Toqatacan qovlayım. Qorxmaq nədi?

Koroğlu dedi:

– Hazırla zəncirini! Yerdə qalan dəlilərin hamısını götürüb kəsərsən Yağı qoruğunun bəndərini. Elə ki mən dava başladım, özünü vurarsan qoşuna. Ya budu görək hamımız qırılaq, ya budu görək Çənlibelə düşmən ayağı dəyməyə. Amma dəstənin içinə qorxaq adam buraxma. Araya pərxaşlıq salar.

Qəzəz, Koroğlu elə ki dəməlisini dedi, tapşırılmasını tapşırıb qurtardı, atı mindi, Dəli Mehtəri də yetmiş dəli ilə götürüb düzəldi yola.

Çənlibel dəydi bir-birinə. Eyvaz hay vurdu, iki min dəli belə ayrıldı. Dəmirçioğlu hay vurdu, iki min dəli belə ayrıldı. İş belə görəndə xanımlar da qalxdılar ayağa. Qılınc götürdülər, altdan geyinib üstədən qıfılandılar. Eyvaza qoşulub bəndərgahlara çıxdılar. İndi hərə öz işində olsun, bir görək Koroğlugil nə elədilər.

Koroğlu dəlilər də yanında gəlib çatdı elçinin dediyi bulağın yanına. Koroğlu elə gedirdi ki, guya heç bir şeydən xəbəri yoxdu. Bulağa bir az qalmış baxdı ki, budu necə elçi demişdi, olar yüz, yüz əlli adam əyləşiblər burada. Elə ki Koroğlugili gördülər, hamısı qalxdılar ayağa. Koroğlu da gəlib çatdı. Ucadan bir xoşgəldin eləyib soruşdu:

– Bəs hanı xan?

– Koroğlu, xan yoxdu, gələn paşadı. Sənə mən zəhmət vermişəm. Ancaq məni görək başgışlayasan. Mən qorxdum ki, sən gəlməyəsən, sənə dostun Ələmqulu xanın adını verdim.

Koroğlu dedi:

– Gəlmisən, lap yaxşı eləmisən. Qonaq ki var, bizim əzizimizdi, iki gözümüzüzdü. Buyurun, gedək! Hamınıza gözümüz üstə yer var.

Hasan paşa dedi:

– Əziz olasan. Mən elə bilməsəydim, heç Toqatdan durub buraya gəlməzdim. Mən bilir-dim ki, sən mərd adamsan. Məni bu qoca vaxtında başısağrı eləməzsən.

Koroğlu dedi:

– Allah eləməsin. Başısağrı düşmənin olsun. Buyurun gedək! Ayə, Dəli Mehtər, qonaqlara yol göstər!

Hasan paşa dedi:

– Yox, Koroğlu, gəl elə biz söhbəti indi buradaca eləyək. Eybi yoxdu. Elə getmiş kimi varıq. Vaxt olar, inşallah, Çənlibelə də gedərik. Bir də mən Çənlibelə belə getmək istəmirəm. Oraya, Allah qoysa, mən gərək başqa cür gedəm.

Koroğlu hərifin sözlərini başa düşdü. Ürəyində dedi: “Ay sən o meyidini görüm. Allah qoysa, səni Çənlibelə mən öz istədiyim kimi aparacağam”.

Koroğlu Hasan paşa ilə danışa-danışa ətrafa nəzər yetirdi. Gördü qoca tülkü qoşunu elə gizlədib ki, bir nəfərinin də başı görsənmir.

Hasan paşa dedi:

– Düş, Koroğlu! Düş, elə söhbətimizi bu bulağın başında eləyək.

Koroğlu bir yoldaşlarına baxdı, başa düşdü ki, heç kəs onun atdan düşməyinə razı deyil. Heç, əslinə baxsan, belə yerdə atdan düşmək ağıllı iş də deyildi. Amma ki Koroğlu bunu öz qeyrətinə sığışdırma bilmədi. Fikirləşdi ki, əgər atdan düşməsəm, deyərlər qorxdı. Odu ki elə birdən asırılib atdan düşdü, yüyəni Dəli Mehtərə verib özü Hasan paşanın yanına gəldi. Koroğlu elə cəld atdan düşdü ki, dəlilər heç bir şey eləyə bilmədilər. Durub gözləməyə başladılar.

Bəli, elə ki Koroğlu ilə Hasan paşa bulağın başında qabaq-qabağa əyləşdilər, Hasan paşa sözə başlayıb dedi:

– Koroğlu, məni xotkar sənənin yanına göndərib. Bəsdi bu qədər xotkara düşmən oldun. İstəyirəm xotkarla səni barışdıram. Xotkar deyir, o mənim böyük oğlum, Bürcü Sultan kiçik oğlum. İstəyir, köçüb yanıma gəlsin, istəyir elə Çənlibeldə otursun. İstəyir, bütün qoşun sərkərdəliyini ona tapşırım. Sən də day uşaq deyilsən. Bilirsən ki, bu işin axırı yoxdu. Cavanlıq idi, elədin, necə deyərlər, day həvəsdi, bəsdi. Gəl bu daşı ətəyindən tök. Elə buradan birbaşa mənimlə gedək İstanbula, qurtarsın getsin.

Koroğlu dedi:

– Hasan paşa, adam var, dil işlədər, adam var, əl işlədər. Mən indiyə kimi əl işlətməmişəm. Odu ki dildə sənənin kimi yağlı-yağlı kəsib doğraya bilməyəcəyəm. Mən sözü bir dəfə deyərəm. Onu da dəyişmərəm. Nə qədər ki bu dünyada mən varam, xotkar var, mən ona düşmənam. Siz elə bilməyin ki, mən sizin işlərinizi bilmirəm. Xotkar səni buraya niyə göndərib, sən buraya necə gəlmisən, hamısı mənə bəllidi. Mən Koroğluyam. Məni aldatmaq, tora salmaq olmaz. Əlim, ayağım dəyməmiş qoşununu da götür, çıx burdan get! Mən xotkara da düşmə-nəm, sənə də.

Bunu deyib Koroğlu durdu ayağa, Hasan paşa da durdu. Amma Koroğlunun gözü ətrafda idi. Hasan paşa nə elədi, nə cürə xəbər verdisə, Koroğlu bir də baxdı ki, dörd bir ətrafdan qoşun qalxdı ayağa. Yavaş-yavaş başladılar yeriməyə. Koroğlu gördü ki, hə, necə fikirləş-mişdisə, eləcədi. Hasan paşa onu salıb qoşunun düz ortasına. Özü də qoşun nə qədərdir? Adam elə bil göbələkdə, yerdən çıxır. Bir suicim saatda dörd bir tərəf oldu adam. Koroğlu bir belə baxdı, dedi:

– Hasan paşa, sən deyirdin ki, mən xotkarın böyük oğluyam. Yaxşı, bəs oğulu atanın yanına aparmaq üçün bu qoşun, bu sursat, bu cəbbəxana nəyə lazımdır?

Hasan paşa dedi:

– Koroğlu, sən indi mənim əlimdə əsirsən. Burada on beş min qoşun var. Min canın olsa, biri mənim əlimdən qurtarmayacaq. Gəl nahaq qana bais olma! Öz xoşunla təslim ol!

Koroğlu ətrafına nəzər salıb gördü qoşun getdikcə irəliləyir. Lap üzük qaşı kimi qalıblar arada. Dedi:

– Hasan paşa, özün bilirsən ki, neçə dəfələrlə mənim əlimə fürsət düşüb, amma səni öldürməmişəm. Sən elə bilmə ki, mən səndən qorxmuşam, ya öldürə bilməmişəm. Yox, mən səni bax bu gün üçün saxlayırdım. İndi ya sənə verən Allah, ya mənə.

Koroğlu bunu deyib istədi ata tərəf getsin. Hasan paşa hökm elədi, başındakı adamlar birdən siyirməqılınc töküldülər onun üstünə. Dəli Mehtər istədi dəlilərə hay vursun, Koroğlu əl elədi ki:

– Dayan!

Ondan döndü, paşaya dedi:

– Hasan paşa, gəl bu qoşunu qırdırma! Sən də atını min, mən də. Bu meydanda vuruşaq. Ya sən məni öldür, ya mən səni. Bununla da davamız qurtarsın.

Hasan paşa dedi:

– Bunlar hamısı qorxaqlıqdandı. Mən sənin fikrini başa düşürəm. Sən bizi yubatmaq istəyirsən. Ancaq keçmiş ola. Xotkarın fərmanı budu ki, sənin ya başını aparam, ya özünü. Hasan paşa bunu deyib birdən başının adamlarına hay vurdu ki:

– Tutun, bağlayın qollarını!

Adamlar töküldülər. Koroğlu əlindəki şeşpəri tovlayıb bir sağa hərlədi, bir sola hərlədi, özünə yol açıb çıxdı. Dəli Mehtər Qıratı buraxdı. At bir dəfə finxırıb dördməə özünü yetirdi Koroğluya. Koroğlu qızılquş kimi sıçrayıb atın belinə düşdü, bir dəli nəərə çəkib özün vurdu qoşuna.

Hasan paşa da hay vurdu, qoşun dörd tərəfdən töküldü. Koroğlu üzün Yağı qoruğuna tərəf tutub dedi:

Mərd igidlər, dava günü gəlibdi,
At sürüb meydana çıxan gündü bu.
Müxənnətlər tər savaşa varıbdı,
Vuruban atından yıxan gündü bu.

Comərd igid heç qaçarmı meydandan?
Qılınc çəkib hayıf alağ düşməndən,
Qorxaq kəslər boyun əyib pünhandan
Sinilib xəlvətdən baxan gündü bu.

Qoç Koroğlu, qılınc götür dəstinə,
Müxənnət paşalar dolub qəsdinə,
Qarı düşman hücum edib üstünə,
Nizəni gözüne soxan gündü bu.

Dəmirçioğluya elə bir işarə bəs idi. Hay vurdu, dəlilər siyirməqılınc töküldü qoşunun üstünə. Hasan paşa işi belə görəndə hay vurdu ki, qoşun o tərəfə yerisin.

Koroğlu dedi:

– Hasan paşa, görürsən ki... Bax indi sən mənim əlimdəsən. Bir həmlədə səni yerlə yeksan elərəm. Amma ki dəymirəm. Qoşununa sərkərdəlik elə.

Dava qızıışdı. Koroğlu dəliləri davada görəndə ürəyi telləndi. Dedi:

Dolun at belinə, qoç dəlilərim,
Xotkarı taxtından endirək, hoydu!
Talayaq mülkünü, alağ canını,
Evini başına endirək, hoydu!

Bir hayqırsam, polad qollar boşalar,
Düşmanlar əlimdən çəkər haşalar,
Öldürək xotkarlar, qıraq paşalar,
Meydanı məhşərə döndərək, hoydu.

Söz elə təzəcə tamam olmuşdu ki, qoşunun dal tərəfindən nəre səsi gəldi. Koroğlu da, Hasan paşa da – hər ikisi geri döndü. Koroğlu baxdı ki, Dəli Həsən üç min dəli ilə daldan özünü vurdu Hasan paşanın qoşununa. Koroğlu qaldı məəttəl ki, bu necə olan işdi. O əvvəl-əvvəl elə bildi ki, Dəli Həsən Hasan paşanın köməyinə gəlir. Baxdı ki, kömək nədi? Dəli Həsən bir suiçim saatda Hasan paşanın qoşununu qatım-qatım qatlayıb ağnatdı bu tərəfə. Dava qızıışdı, nə qızıışdı. Dəli Həsən qızğın davada qışqırıb dedi:

– Ayə, Dəmirçioglu, vur!.. Qabaq sənin, dal mənim. Görək kim tez qurtaracaq.

Dəmirçioglu sözü eşitcək qılıncı atdı yerə. Əl eləyib belindən kotan zəncirini açdı:– Dəli Həsən, mənim dəstəm xırdadı. Görürəm ki, zənciri tovlamasam, səndən geri qalacağam. Ya mədəd!

Zənciri başladı hərləməyə. Qabaq kəsildi, dal kəsildi. Ortada da Koroğlu özü. Qoşun başladı sağa, sola yayılmağa.

Eyvaz Hasan paşanın qoşununu belə görəndə qalxdı ayağa. Atı minib bəndərgahlardakı dəlilərə hay vurdu. İki min dəli də Eyvazla sol tərəfdən təpildi qoşuna. Koroğlu işi belə görəndə Qıratı cövlana gətirdi.

Hasan paşa gördü iş şuluqdu. Belə getsə, buradan bir nəfər adam qurtara bilməyəcək. Odu ki hərçi badabad deyib atın başını döndərdi, bir dəstə qoşunla Koroğluya hücum elədi. Koroğlu Misri qılıncı çəkib onları qabaqladı. Di bir sağa vurdu, bir sola vurdu, qoşunun ağzını sındıraraq qaçağa saldı. Axır ki, qoşun davam gətirə bilməyib təslim oldu. Koroğlu hay vurub davanı dayandırdı. Hasan paşanın özünü də əsirlərin qabağına salıb Çənlibelə gətirdi. Ondən üzün dəlilərə tutub dedi:

– Hanı Dəli Həsən?

Dəli Həsən dəlilərin içindən çıxıb Koroğlunun qabağına gəldi. Yetişəndə qılıncın çıxardı, iki əllərinin üstündə tutub Koroğlunun qabağında diz çökdü. Dedi:

– Qoç Koroğlu, hər şeydən qabaq mənim böyük bir taqsırım var. Görək ondan keçəsən. Mən sənə xəbər verməmiş bəndərgahları boşaldıb, dəliləri götürüb getmişdim. Amma onu deyim ki, mən qəsdən belə eləmişdim. Hasan paşanın qoşun ilə gəlməyini keşikçilər axşamdan mənə dedilər. Onun qoşunu necə yerbəyer eləməyini, necə pusqu düzəltməyini mən görmüşdüm. Qorxdum ki, işi sənə xəbər versəm, Çənlibelə səs düşsə, düşməni işi bilə, fikrini dəyişsə. Odu ki səssiz-səmirsiz dəstəni götürüb gecə ilə onların dalında pusquya girdim.

Koroğlu dedi:

– Afərin. Mən elə belə də fikirləşirdim. Mən indi sənin bugünkü işinin əvəzini vermək istəyirəm.

Ondan üzün tutdu Hasan paşaya. Dedi:

– Hasan paşa, sən mənim yolumda Mahmud paşanın qızı Dona xatunu keçəl Həməyə verdirdin. Camal paşanın qızı Dünya xanımı da Bolu bəyə vermək istəyirdin, ancaq ona qismət olmadı. Eşitdiyimə görə, sənin Bulğar xanım adında bir qızın var. Onu görək Dəli Həsənə verəsən. Götür bu saat bir namə yaz, göndər, Bulğar xanım gəlsin buraya. Qorxmə, bizdə bir qayda var, hərə öz istədiyinə gedir. Bəyənər, gedər, bəyənməz, genə də sənin qızındı. Səninlə birinci şərtim budu.

Hasan paşa dedi:

– De görüm ikinci şərtin nədi?

Koroğlu dedi:

– Hələ sən naməni yaz, ver, sonra da ikinci şərtimi deyəcəyəm.

Hasan paşa gördü, ayrı əlac yoxdu. Kağız götürüb Koroğlunun dediyi kimi yazdı. Koroğlu naməni alıb qoydu cibinə.

Ondan dedi:

– Hasan paşa, indi qulaq as, ikinci şərtimi deyim. Ancaq, əslində, şərt deyil, mənim əhdimdi. İndi yerinə gəlib.

Koroğlu bunu deyib üzünü tutdu Dəli Mehtərə, dedi:

– Ayə, Dəli Mehtər, Qıratla Düratı buraya çək!

Dəli Mehtər o saat Qıratla Düratı çəkdi ortalığa.

Koroğlu dedi:

– Hasan paşa, mənim atam Alı kişi səni kişi bilib bu iki atı sənə bağışlamaq istədi. Bu yaxşılığın əvəzində sən bu atların üstündə onun gözlərini çıxartdırdın. Odu ki bu Çənlibelə gələndən mən əhd eləmişəm. İndi əhdim yerinə gəlib. Nə qədər ki ömrün var, Çənlibeldə qalıb bu iki ata mehtər olacaqsan.

Ustad deyir ki, bir neçə gündən sonra Bulğar xanım Çənlibelə gəldi. Koroğlu onu Dəli Həsənə verib toyunu elədi.

MOLLA PƏNAH VAQİF

Pəri

Boyun sürəhıdır, bədənin büllur,
Gərdənin çəkilməmiş minadan, Pəri!
Sən ha bir sonasan, cüda düşübsən
Bir bölük yaşılbaş sonadan, Pəri!

İxtilatın şirin, sözün məzəli,
Şəkər gülüşündən canlar təzəli,
Ellər yaraşığı, ölkə gözəli,
Nə gözəl doğubsan anadan, Pəri!

Üz yanında tökülübdür tel nazik,
Sinə meydan, zülf pərişan, bel nazik,
Ağız nazik, dodaq nazik, dil nazik,
Ağ öllərin əlvan hənadan, Pəri!

Avçısı olmuşam səntək maralın,
Xəyalımdan çıxmaz hərgiz xəyalın.
Ənliyi, kirşanı neylər camalın,
Sən elə gözəlsən binadan, Pəri!

Günəş təki hər çıxanda səhərdən
Alırsan Vaqifin əqlini sərdən.
Duaçınam, salma məni nəzərdən,
Əskik olmayasan sonadan, Pəri!

II MƏRHƏLƏ

(XIX əsr)
bölməsi üzrə

QASIM BƏY ZAKİR

Vilayətin məğşusluğu haqqında (ixtisarla)

Xəbər alsan bu vilanın əhvalın,
Bir özgədir keyfiyyəti-Qarabağ.
Həqdi, bundan əqdəm görübsən sən də,
Hanı o qaidə, o qanun səyaq?

Qüttəüttəriqin vüfuru vardır,
Yaylaqda, aranda qatar-qatardır.
Yenə ötür-ötür, apar-apardır;
Bizim başımızda çatdadı çanaq.

Zərgər, Dəğarda aləm-aşkar,
Bir ucdan oğurlar, bir ucdan satar.
Vay odur, sahibi at başı tutar,
Yüz yerdən tökülər üstünə çomaq.

Əgər xəbər alsan Molla Şəfini,
Oğru dürüst qarışdırıb kefini.
O, Qalada biçər ölü kəfəni,
Çöldə üç atını soyublar çılpaq.

Qarabağda nə day qaldı, nə dana,
Bu gün-sabah qaçar hərə bir yana;
Tənbeh etmək ilə Xındırığa,
Xub saldı nizama ölkəni qoçaq.

Birindən şikayət edəsən əgər,
Danışmağa qoymaz, sözünü kəsər.
Qardaş malı kimi ortadan bölər,
Murovlar olublar oğruya ortağ!

Görsən, tanımazsan Yarımsaqçalı,
Çıxıb əndazədən dövləti, malı.
Xandəmirov çaldı, çapdı mahalı,
O ki tutub özün keçəl qurumsaq.

Üləmlər üz döndərüb Xudadan,
Usanmaz bir ləhzə cövrü cəfadan.
Başı əmmaməli seyid-molladan
Taətdə övladır o qatmaqurşaq.

Fəraqət oturub hər kəs bir işdə,
Nə yazda yarıdıq, nə də ki qışda;
Ya Rəbb, neyləmişdik, bu dağılmışda,
Haram oldu bizə bir qarış torpaq?!

Çəkilib köksümə dağlar, düyünlər,
Kafirə olmasın nəşib bu günlər.
Qınamasın məni könlübütünlər,
Fikrim dağınıqdır, xatirim övraq.

Gərçi vilayətdə çox idi əhval,
Müəssər olmadı, şərh edəm əlhal.
Bir parasın yazıb eylədim irsal,
Bu şərt ilə nə diş bilsin, nə dodaq.

AŞIQ ƏLƏSGƏR

Yaylaq

Könlüm qaranquştək uçub qoynuna,
Gəzir hər yamacı, hər yalı, yaylaq!
Ruhum təzələnir, məst olur ürək,
Görəndə bu çağ, bu hal, yaylaq!

Kəkotu, qırxbuğum, qaymaqçıçəyi,
Bənövşə, qantəpər, qızlar örpəyi,
Qoyun mələşməsi, çoban tütəyi,
Çəkir uzaqlara xəyalı, yaylaq!

Qırxqız, Alaqa, Çilgöz, Narışlar,
Murov, Uzunyoxuş, Dəlidağ, Qoşqar!
Hansı oğul, deyir, sizi unudar?!
Düşərmə el sizdən aralı, yaylaq?!

Ələsgər köynəkdən çıxartsın sazı,
Yenə cuşa gəlsin eşqi, avazı,
Tərifləsin allı-yaşılı yazı,
Unutma bu böyük kamalı, yaylaq!

LAYİHƏ

III MƏRHƏLƏ (XX əsrin əvvəlləri) bölməsi üzrə

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

Poçt qutusu

Noyabr ayının 12-ci günü idi. Hava çox soyuq idi. Amma hələ qar əlaməti görsənmirdi. Həkim axırıncı dəfə xanın naxoş övrətini yoluxub cavab verdi ki, dəxi naxoşun əhvalı yaxşıdır; belə ki, bir həftəyədək səfərə çıxmaq mümkün olar. Xan çox tələsirdi İrəvana getməyə; çünki xanı orada çox vacib işlər gözləyirdi. Və bir də ki, qorxurdu qar yağa və hava dəxi də soyuya və naxoş üçün yola çıxmaq qeyri-mümkün ola. Xan götürdü qələmi, irəvanlı dostu Cəfər ağaya bu məzmununda bir müxtəsər kağız yazdı:

“Əzizim! Bir həftəyədək, ümidvaram, İrəvana gələn övrət-uşaq ilə. Artıq-artıq təvəqqe edirəm, buyurasan, bizim otaqlara fərş salıb, əlbəttə-əlbəttə, peçləri yandırınlar ki, otaqların havası piş əz vəqt təmizlənsin və isinsin, bəlkə, naxoş üçün oradan narahatçılıq üz verməsin. Bu kağızın cavabını mənə teleqraf vasitəsilə yetirəsən. Sən mənə dediyin işlərin hamısını yerbayer eləmişəm. Xudahafiz!

Sənin xeyrixahın Vəli xan. 12 noyabr”.

Xan kağızı бүkdü qoydu paketə, üstünü yazıb və markasını yapışdırıb istədi nökrəri çağırıns ki, aparıb salsın poçta; amma tez xanın yadına düşdü ki, nökrəri göndərüb özgə işə. Bu heyndə qapı döyüldü. Xan çıxdı və gördü ki, qapını döyən xanın öz kəndlisi, “İtqapan” kəndinin əhli Novruzəli idi. Bu şəxs çox vaxt xanın yanına gəlib-gedər və hər gələndə olmaz ki, undan, əriştədən, baldan, yağdan gətirməsin. Bu səfər də Novruzəli əliboş gəlməmişdi; çünki xanı görək əl ağacını dayadı qapının bucağına və başladı qapının o biri tayını açmağa. Qapını açıb bir yüklü ulağı sürdü həyətə “çöçü-çöçü” deyə-deyə və yükün arasından üç-dörd toyuq-cücəni çığırdı-çığırdı yerə qoyub, yükü açıb dolu çuvalı saldı yerə və xanın üzünə baxıb ikiqat əyilib salam verdi. Xan salamı alıb dedi:

– A kişi, Novruzəli! Bu nə zəhmətdi çəkmisən?

Novruzəli çuvaların kəndirini aç-aça cavab verdi:

– Bu nə sözdü, ay xan? Mən ölənə kimi sənə qulam...

Bu sözü deyə-deyə Novruzəli başladı üstünün tozunu silməyə... Çünki günortadan bir saat keçirdi və ola bilirdi ki, poçtun vaxtı keçsin, xanın ağlına belə gəldi ki, yazdığı məktubu versin Novruzəli aparıb salsın poçta.

Xan üzünü tutdu qonağa:

– Novruzəli, poçtxanani tanıyırsan?

Novruzəli cavab verdi:

– Ay xan, mən kətdi adamam, mən nə bilirəm poçtxana nədi?

– Çox əcəb, nəçərnək divanxanasını ki tanıyırsan?

– Bəli, xan, başına dönüm, tanıyıram, niyə tanımıram. Keçən həftə mən elə gəlmişdim nəçərnəyin yanına şikayətə. Xan, and olsun sənin başına, bizi katda çox incidir. Əslinə baxsan, bizim bu katdamız özgə tayfadandı; odu ki bizi görməyə gözü yoxdu. Keçən həftə mənim iki buzovum itmişdi. Getdim...

– Hələ bu sözləri sonra deyərsən. Qulaq as, gör nə deyirəm: nəçərnək divanxanasının qabağında bir yekə dam-daş var, qapısının ağzında bir qutu vurulub divara, haman qutu poçt qutusu. O qutunun bir xırda və uzun qapağı var. Bu saat apar bu kağızı, haman qutunun qapağını qovza, kağızı sal qutunun içinə, qapağını yatırt və tez qayıt gəl!

Novruzəli hər iki əlini açdı xanın qabağına, qorxa-qorxa kağızı aldı, bir az baxdı xanın üzünə, sonra çəkildi divara səmt və yerə əyilib istədi kağızı qoysun divarın dibinə. Xan ucadan dilləndi:

– Qoyma ora! Qoyma ora! Kağız çirklənər, tez apar sal qutuya, qoy gəl!

– Xan, başına dönüm, qoy bu ulağın başına torba keçirdim; heyvandı, ac qalmasın, yoldan gəlib.

– Yox, yox... Heç ziyanı yoxdu. Kağızın vaxtı keçir. Torbanı sonra keçirdərsən ulağın başına.

– Di elədə qoy ulağın qıçını bağlayım, yoxsa gedər həyətdə ağacları gəmirər.

– Yox, yox... heç eybi yoxdu, qaç tez, kağızı sal gəl!

Novruzəli kağızı ehmal qoydu qoynuna və genə dedi:

– Xan, qadani alım, bu xoruzlar qaldılar burda, heyvandılar, qoyaydın, qıçlarını açıb, bir az dən səpəydim bulara. Elə dən də gətirmişəm.

Novruzəli əlini saldı cibindən dən çıxarsın... Xan ucadan səsləndi:

– Yox, yox!.. Qoy hələ qalsın. Qaç, çaparaq kağızı sal poçta!

Novruzəli əl ağacını götürüb başladı uşaq kimi qaçmağa. Sonra bir zad fikirləşib qayıtdı və üzünü tutdu xana.

– Xan, qadani alım, dəsmalın içində yumurta var, gözdə-qulaqda olun, yoxsa ulaq ağnar, yumurtaları sındırar.

Xan daha ucadan səsləndi:

– Daha uzun danışma. Qaç kağızı sal; vaxtı keçir.

Novruzəli istədi uzaqlaşsın, xan onun dalınca çığırdı:

– Novruzəli, bilməzsən kağızı verərsən özgəsinə ha!.. Heç kəsə vermə, heç kəsə göstərmə! Tez sal qutuya, qayıt gəl!

Novruzəli dəxi də ucadan cavab verdi:

– Niyə, mən uşaq deyiləm ki, kağızı özgəsinə verəm! Məni o qədər də xam bilmə. Heç nəçərnək də bu kağızı mənim əlimdən ala bilməz.

Novruzəli bu sözləri deyəndən sonra gözdən itdi... Xan girdi otağa və üzünü arvadına tutub şirin dillə dedi:

– Di hazırlaş, mənim gözümlün işığı. Kağız yazdım İrəvana ki, otaqları sazlasınlar. İndi daha gedə bilərik. Məşallah, yaxşısan. Həkim özü deyir ki, havanı dəyişmək səndən ötrü lap vacibdi.

Bir qədər də arvadı ilə getmək barəsində söhbət edəndən sonra nökrəri gəldi və xana dedi:

– Xan, bu ulaq kimindi, bu şeyləri kim gətirib?

Xan cavab verdi:

– Ədə, o şeyləri yerbəyer elə! Onları bizə itqapanlı Novruzəli sovqat gətirib.

Nökər cücələri və yumurtaları apardı aşpazxanaya və ulağı sürüb qatdı (töyləyər, qapısını örtürdü, sonra gəlib un çuvalının birisinin ağzını açıb, içindəki undan bir cimdik götürüb, gətirdi tutdu xanın qabağına və dedi:

– Xan, yaxşı ağ undu.

Xan una baxandan sonra buyurdu nökrərə küçə qapısını bağlasın və çörəyi çəkib gətirsin.

Çörəyin yeyilməyi iki saat çəkdi. Ancaq çörəkdən sonra Novruzəlinin kağızı poçta aparmağı xanın yadına düşdü. Xan nökrəri çağıraraq soruşdu və nökrər cavab verdi ki, hələ kəndli poçtdan qayıtmayıb. Xan Novruzəlinin bu qədər yubanmağına təəccüb elədi və fikrinə gəldi ki, bəlkə, Novruzəli kağızı poçta salıb özünü verdi bazara çörəkdən-zaddan alıb yesin və yainki bazarlığı-zadı var, eləsin. Bir saat da keçdi, Novruzəli gəlmədi.

Xan nökrəri çağıraraq dedi ki, getsin poçta səmt və görsün harda qaldı Novruzəli və nə bais oldu ki, bu qədər yubandı. Yarımlı saat keçməmiş nökrər qayıdıb cavab verdi ki, kəndlini görə bilmədi. Xan çıxdı balkona və bir papiros yandıraraq başladı var-gəl etməyə. Dəxi ona aşkar

oldu ki, Novruzəlinin başına bir iş gəldi ki, bu qədər yubandı. Xan bu fikirdə idi, polis yasavulu dayandı qapıya və xanı görcək dedi:

– Xan, pristav buyurur, gələsiniz polsaya və kəntdinizə zəmin olarsınız. Yoxsa zəmini olmasan, pristav göndərəcək navaxta.

Xan bu sözlərə o qədər təəccüb elədi ki, üzünü yasavulun üzünə tutub mat qaldı və heç bilmədi ki, nə desin. Sonra dilləndi:

– Balam, o kətdi bir ağır adamdı, o nə qayırb ki, pristav onu tutub saxlayıb?

Yasavul cavab verdi:

– Daha mən heç zad bilmirəm. Ancaq özün polsaya buyursan, yaxşı olar; yoxsa yazıqdı o kişi.

Xan bu əhvalatı övrətinə bildirmədi ki, narahat olmasın. Geyinib getdi polisə və əvvəl akoşkadan dustaqların damına baxıb gördü ki, yazıq Novruzəli bir neçə dustaqlar ilə oturub damın bucağında və uşaq kimi ağlayır, gözünün yaşını çuxasının ətəyi ilə silir...

Xan Novruzəlinin əhvalatını pristavdan öyrənib və ona zəmin olub kəndlisini saldı yanına və gətirdi evə. Novruzəli həyətdə girən kimi başladı ağlamağa və saman torbasını ulağın başına keçirib çömbəldi divarın dibində. Xan girdi evə və bir papiros yandırır çıxdı balkona, Novruzəlini yanına çağırır dedi:

– Di indi əhvalatı nağıl elə, Novruzəli! Sənin bu hekayətin çox şirin hekayətdi. Kitaba yazılmalıdı. Nağıl elə təfsilən; yəni hamısını birbəbir. Başla burada kağızı götürüb aparmağından, ta dama düşməyinə kimi...

Novruzəli durdu ayağa, xana yavıqlaşır, çuxasının ətəyi ilə gözünün yaşını silib başladı:

– Başına dolanım, xan, mənə çövr balalarının başına, mənə bağışla! Mənim heç bir günahım yoxdur. Bir kətdi adamam, mən nə bilirəm, kağız nədi, qutu nədi, poçt nədi? Başına dönüm, xan, mənə çövr o gülüzlü balalarının başına. Heç ziyanı yoxdu, həyə ölmənəm, sağ qalaram, qulluq elərəm, əvəzi çıxar, bir qələtdi eləmişəm, ta neyləmək? İşdi, belə oldu. Bular hamısı Allahdandı. Gərək belə olaymış. Bağışla mənə, xan. Mən ölənə kimi nökrəm sənə...

Bu sözləri deyib, Novruzəli bir az da yavıqlaşdı xana və istədi onun ayaqlarından öpsün. Xan bir az dala çəkilib dedi:

– Novruzəli! Heç ürəyini sıxma. Mən sənə nə deyirəm ki? Sən mənə nə pislik eləmişən ki, mən səni bağışlayım?

– Qurban olum sənə, bundan artıq daha nə pislik olacaq? Kağızı əlimdən verdim o kafir oğlu kafirə, o da qoydu cibinə, çıxdı düzəldi yola, qoydu getdi.

– Kim kağızı qoydu cibinə, qoydu getdi?

– O kafir oğlu urus, dana!

– Hara qoydu getdi?

– Getdi girdi orada bir yekə dam-daş vardı ki, qapısına qutu vurulubdu, getdi girdi ora.

Xan bir qədər duruxdu:

– Bəs sən kağızı qutuya salmadın?

– Necə ki salmadım! Elə kağızı qutuya salan kimi kafir gəlib qutunu bilmirəm nə təhər açdı, kağızı götürdü apardı.

– Qutuda sən saldıığın kağızdan başqa ta özgə kağız yox idi?

– Necə ki yoxdu? Çox kağızlar vardı. Elə onların hamısını yığışdırıb apardı.

Xan qah-qah çəkib güldü.

– Yox, Novruzəli, gərək hamısını nağıl eliyəsən, başdan axıra kimi: necə kağızı apardın, necə saldın qutuya və nə üstə urusla savaşdın.

Novruzəli başladı:

– Xan, başına dönüm, mən kağızı buradan apardım, getdim çıxdım nəçərnək divan-xanasının yanına. Sən mənə nişan verdiyin dam-daşı tapdım və qutunu tapdım, getdim qutunun qapağını qaldırdım. İstədim, kağızı salam qutuya; bir kağıza baxdım, bir qutuya baxdım.

Doğrusu, qorxdum ki, sənin mənə qeyzin tuta. Doğrusu, bilmədim salım, salmıyım; çünki yadımdan çıxdı səndən soruşum ki, kağızı qutuya salandan sonra durum qutunun yanında, ya qoyum gəlím evə. Fikirləşdim ki, əgər kağızı salım, durum qutunun yanında, havədəyədək durum. Axı qurbanın olum, xan, özün gördün ki, ulağı ac qoydum getdim, cücələri qıçı bağı qoydum. Bir tikə un gətirmişdim. Hələ indiyə kimi də qalib burda. Xan, başına dolanım, qoy elə indi yaxşı vaxtdı, qoy nökrə gəlsin, bu çuvalları götürək qoyaq evə, yağış-zad yağar, un islanar.

– Yox, Novruzəli, sənın işın yoxdu... De, de sonra necə oldu?

– Kağızı salmadım. Qutunun qapağını örtədim, çəkildim durdum bir az kənarda. Əvvəl istədim qayıdıb gəlib səndən soruşum; sonra, doğrusu, qorxdum mənə qəzəbin tuta. Doğrusu, qorxdum öz könlündə deyəsən ki, Novruzəli çox heyvan adamdı, çox eşşək adamdı. Qəzəz, çömbəldim divarın dibində ki, bir az yornuğumu alım. Aha, gördüm ki, bir erməni uşağı, olardı bax bu boyda, olardı on iki-on üç yaşında, gəldi, getdi düz qutunun yanına, qapağını qalxızdı və sən mənə verdiyin kağız kimi bir kağız saldı qutuya, qapağını örtədi, üz qoydu getdi işinə. Nə qədər o nainsafı çağırıdım soruşum ki, desin görək bəs kağızı qutuda qoyub hara gedir, bilmirəm dilimi anlamadı, nədi ki, heç cavab vermədi; heç zalım oğlu üzümə də baxmadı. Elə erməni uşağı uzaqlaşmışdı, bir urus arvadı tez-tez gəlib qutuya yavıqlaşib bir kağız saldı, qoydu, getdi. Ta indi mən bir az ürəkləndim, ta dedim, vallah, görəkən budu ki, elə bu qutuya salınan kağızlar gərək qalsınlar qutunun içində. Mən o qədər ürəkləndim ki, bismillah deyib, cürətnən getdim qutunun qapağını qaldırdım, kağızı saldım qutuya, çöndüm gəlím qulluğuna. Qutudan elə buradan ora kimi uzaqlaşmışdım ki, haman urus gəldi yetişdi qutunun yanına. Mən əvvəl elə bildim ki, bu da istiyir qutuya kağız salsın. Amma gördüm xeyr, hərifin fikri özgədi, qutunun yanından sağ əlini uzadıb qutunun içinə. Mən əlüstü duydum ki, hərif istəyir kağızları oğurlasın... Xan, çox başağrısı verirəm, mənı bağışla, oğlana buyur gəlsin, mənı yola salsın, bivaxtdı, gedib kəndə yetişə bilmənəm.

– A kişi, hələ hara qoyuram səni gedəsən. Nağıl elə görüm, sonra necə oldu?

– Bəli, başına dolanım, xan, qurban olsun sənə mənim yetim-yesirim! Sənsiz mənim bir günüm olmasın!.. Bəli, gördüm ki, hərif utanmaz-utanmaz kağızları qutudan ehmallica çıxartdı, dəstələyib vurdu qoltuğuna! Qutunun qapısını örtüb istədi düzəlsin yola. Mən tez qaçıb yapışdım urusun qolundan, qoymadım getsin. Dedim, ay aşna, hara aparırsan kağızları? Xalq səndən ötrü kağızları bura salmıyıbdı ki! Dinməz-söyləməz üzünün suyunnan xalqın kağızlarını qoy yerinə! Dedim, Novruzəli hələ ölmüyübdü ki, sən onun ağasının kağızını aparasan. Belə işlər yaxşı deyil, adam özgənin malına tamah salmaz. Məgər sizin şəriətdə oğurluq günah yazılmayıbdı?

Xan, mənı çövrü balalarının başına, mənı mürəxxəs elə, qoyun gedim: bivaxtdı, hava qaranlıqlayır.

– Hələ tələsmə, gedərsən... Sonra necə oldu?

– Qoy görüm harda qaldım... Ədə, qoyma-qoyma, ulaq tənəkləri sındıracaq.

Novruzəli istədi qaçsın ulağın yanına, xan qoymadı.

– Novruzəli, getmə, hələ getmə. De görüm sonra necə oldu?

– Ta necə olacaq? Nə qədər yalvardım, yapışdım ki, mənim xanım mənı öldürər. Dedim, bari mənim xanımın kağızını ver; illah dedi ki, vermənəm. Gördüm ki, hərif istəyir, qoya qaça. Vallah, hirs vurdu təpəmə, ikiəlli yapışdım kafirin çiyindən, bunu üzə üstə elə gətirdim yerə ki, heybətdən ağzı qanadı. Sonra nəçərnək divanxanasından saldatlar tökülüb mənı döyə-döyə aparıb atdılar dama. Sənın qədəmlərinə belə mən qurban olum. Sən olmasaydın, mənı indi çoxdan göndərmişdilər Sibirə, çünki damda məndən savayı, bir neçə dustaq vardı, mənə dedilər ki, o urus qulluq adamıdı. Ta... mən neyləyim? Xan, başına dolanım, di gör günah kimdədi?

Xan çox güldü, çox qah-qah çəkib güldü.

Hava qaranlıqlaşmışdı. Novruzəli boş un çuvallarını ac ulağın üstünə salıb, ulağı qatdı qabağına və zoğal ağacı ilə döyə-döyə getdi kəndinə.

Üç gündən sonra xana İrəvandan teleqraf çıxdı ki, “kağızın yetişib və otaqlar hazırdı”. Xan yığışib getdi İrəvana.

Ay yarımından sonra Novruzəlini divana gətirib “qulluqçunu bihörmət eləmək barəsində” üç ay navaxt kəsdilər, amma Novruzəli günahını boynuna almadı. Hələ üç ay da keçdi, ancaq bu xəbər İrəvanda Vəli xana çatdı. Xan bir qədər fikir elədi.

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV

Mirzə Səfər

Mirzə Səfərlə biz tanış olanda onun yaşı qırx beşlə əllinin arasında idi. Özü də qəza dəftərxanasında qulluq edərdi. Rusca savadı az olduğundan ancaq işi mübəyyizlik idi. İyirmi beş manat da maaşı vardı.

Mirzəyə hər yerdə ehtiram göstərərdilər. Bununla belə, onun bircə nəfər həqiqi dostu var idi – saatsaz usta Zeynal. Mirzə hər gün nahardan sonra gedib, usta Zeynalın dükanında əyləşib onunla söhbət edərdi və söhbət əsnasında cibindən qozdan, fındıqdan, kişmişdən çıxarıb ortalığa tökərdi. Mirzənin cibləri çərəzdən boş olmazdı. Görürdünüz, yolla gedərkən dayanıb, cibindən bir qoz çıxarıb divarın daşına dayayıb, ağacının başı ilə sındırdı və yeyə-yeyə getdi.

Usta Zeynalın dükanında Mirzə qəzəllər oxuyub, sonra da oxuduğu qəzəlləri rus dilinə tərcümə edərdi. Usta Zeynal həmçinin bir arif kişi idi. O da gözəl şeirlər oxuyardı. O idi ki, Mirzə Səfərin onunla həmişə söhbəti tutardı. Dəftərxanada Mirzənin hörmətini gözlərdilər. Çünki sair mirzələr bir abbası, altı şahı hər işə gələndən rüşvət alardı, amma Mirzə öz maaşına kifayət edib bir qəpik də olsun rüşvət almazdı və deyərdi: “Rüşvət almaq adamı qorxaq və gözükölgəli edir, rüşvət aldığın adamların hansını görsən, gərək ikiqat baş əyəsen... Nə lazım? Qulluğumda təmiz olaram, maaşıma qənaət edəmə, bir kəsə ehtiyacım olmaz, həmişə də başıuca gəzərəm, iyirmi beş manat məvacibim var, ayda bir on manat da evə gəlib ərizə yazdıranlardan qazanıram, bu da mənim başımdan girib ayağımdan çıxar”.

Mirzənin zamanında bazarda ucuzluq idi, yaxşı qoyun ətinin girvənkəsi dörd qəpik, çörəyin girvənkəsi iki qəpik, yağın pudu dörd manat idi. Mirzə qazandığı para ilə dolanıb oğlanlarına da təbiiyə verərdi. Dünyada təməllüq, yaltaqlıq nə olduğunu Mirzə bilməzdi. Bir bəyə, bir xana etina eləməzdi və deyərdi: “Nə vaxt qapılarına çörəyə getsəm, verməsinlər”.

Bir dəfə bir nəfər şəxs dəftərxanaya gəlib katibdən öz kağızından dolayı məlumat istəyir, katib cavab verir ki, kağızın Mirzə Səfərdədir, üzünü ağardar, apararsan. Şəxs Mirzəyə tərəf gəlir:

– Mirzə, mənim kağızımı, mümkün isə, yaz, aparım.

– Dayan, bu saat yazaram, əlimdə özgə iş var.

– Bilirsiniz, mən Həsən ağanın qohumuyam?

Mirzə qələmi əlindən buraxıb kişinin gözlərinin içinə baxdı.

– Doğrudan, Həsən ağanın qohumusan?

– Doğrudan.

– Sən Allah, Həsən ağanın qohumusan?

– Vallah, doğru deyirəm.

– Sən Həzrət Abbas, Həsən ağanın qohumusan?

– Həzrət Abbas haqqı, Həsən ağanın qohumuyam.

– Deyinən sən öl, Həsən ağanın adamıyam.
– Sən öl, Həsən ağanın adamıyam.
– Bəs elə isə gəl min mənim boynuma. Neynəyim, Həsən ağanın qohumusan, gözlə, vaxtında kağızın hazır olar, apararsan.

İş üçün gələn kəndlilərlə Mirzə həmişə şirin dillə zarafat eləyərək söhbət edərdi. Keçmiş vaxtlarda dəftərxanalarda qulluqçuların gündə biri idarə bağlandıqdan sonra qalıb təcili məktubları, teleqramları qəbul edərdi.

Bir gün növbət Mirzəyə gəlmişdi. Dəftərxananın səkisi üstündə əyləşib özünü havaya verirdi.

Bir neçə nəfər də kənddən gəlmiş adamlar küçənin ortasında oturub öz aralarında danışırdılar. Mirzə bunların birisinə əl elədi:

– A kişi, bura gəl, bura gəl.

Kişi durub gəldi.

– Nə buyurursan, Mirzə?

– Bir dil ki qəm düçarı ola, ağlar, ağlamaz?

– Mən nə bilim, ay Mirzə.

– Ənduhi-qüssə yarı ola, ağlar, ağlamaz?

– Başına dönm, ay Mirzə, mənim belə şeylərdən başım çıxmaz. Avam adamam.

– Doğrudur, avamsan, bunlar gözəl sözlərdir, get oğlunu oxut. Belə-belə şeirlərdən ləzzət aparsın.

Bir dəfə nə üstə isə naçalnikin buna qəzəbi tutub dedi:

– Səfər! Papağını götür, buradan get!

Mirzə Səfər qalxıb şax naçalnikin sifətinə baxdı:

– Cənab naçalnik, siz yaqın edin ki, mən buradan gedəsi olduqda, papağımı qoyub getməyəcəyəm.

Küləhin satgilən xərc et, tüfeyli olma namərdə,

Cahanda kəllə sağ olsun, küləh əskik deyil mərdə!

Şəri oxuyub, bir növ, rusca tərcümə etdi.

Yoldaşları hamısı bir dillə naçalnikdən xahiş etdi ki, onun taqısrından keçsin. Mirzə Səfər özü isə bir vəziyyətdə durub, sifətində yalvarmaq nişanəsi olmayaraq baxırdı.

Mirzənin təmiz qulluqçu olmağına qiymət qoyurdular və yoldaşları da onu çox istəyirdilər. Ona görə Mirzəni vəzifəsində saxladılar.

Mirzə Səfərin iki oğlu edadiyyə məktəbinin beşinci sinfində oxuyurdu. Mirzənin məişəti ağır olduğundan məktəb nəzdində olan cəmiyyəti-xeyriyyə onun uşaqlarını dərslər pulundan azad etmişdi.

Bir gün uşaqlar məktəbdən gəlib Mirzəyə xəbər verdilər ki, daha bu ildən onları məktəb pulundan azad etməyəcəklər, pul verməsələr, hər ikisini məktəbdən xaric edəcəklər.

Sabahı gün Mirzə naçalnikdən izin alıb məktəb müdirinin yanına getdi. Müdir dedi:

– Mən kənardan gəlmiş bir adamam, başım ancaq məktəbin işlərinə məşğuldur. Uşaqların atalarının vəziyyətləri mənə məlum deyil, məlum olsa da, mənim əlimdən bir iş gəlməz, sizin oğlanlarınız hər ikisi yaxşı oxuyur. Onların məktəbdən çıxarılmasına mən çox əfsus edirəm. Mən sizə məsləhət görürəm, gedib cəmiyyətin sədri Həsən ağa ilə görüşəsiniz. İş onun əlindədir.

Məlum oldu ki, Mirzə Səfərin Həsən ağanın qohumu ilə rəftarı ağanın qulağına çatıb, o da qeyzlənib cəmiyyəti-xeyriyyə iclasında deyibdir ki, Mirzə Səfərin vəziyyəti mənə aydın məlumdur və uşaqlarını öz xərci ilə oxutmağa onda imkan var. İclasdan çıxanda üzvlərdən biri Həsən ağadan xəbər aldı:

– Ağa, Mirzə Səfər yazıq deyilmi, biz hamımız onun vəziyyətinə bələdik, bu zülmü onun haqqında gərək siz etməyəydiniz.

Ağa cavab verdi:

– Məgər siz onun nə qədər azğın olduğunu görmürsünüz?! Nə adama etina edir, nə də salam verir, guya bu adamların hamısı onun nökdir. Yəqin, yağlıdır ki, belə dolandır. Yağlı olmasa, o da qalan çinovniklər kimi adamın yerini bilər.

Mirzə Səfər məyus evə qayıtdı.

Arvad ərinin halətinin pozğunluğunu xəbər aldıqda Mirzə dedi:

– Nə eləyim, ay arvad, bu gün-sabah uşaqları məktəbdən xaric edəcəklər. Ondan sonra mən onların üzlərinə nə gözlə baxacağam? Həsən ağanın evi yıxılısın, mənim evimi o yıxdı.

– Qəm eləmə, kişi, sən ki özün şkola görməyibsən, yenə bir parça çörəyin var. Uşaqlar az-çox oxuyublar, çörəksiz qalmazlar.

– Mən yediyim məgər çörəkdir? Zəhrimar o çörəkdən yaxşıdır. Sabah qulluqdan çıxarsalar, acından ölməyə məcbur olacağam. Həsən ağa kimi zalımın biri getdi naçalnikdən xahiş elədi, bir də görəcəksən papağımı qoltuğuma verib saldılar eşiye. Oğlanlarımı mən avara görsəm, yəqin, özümü öldürərəm.

Mirzə iştahsız nahar yeyib yatmaq istədi, hərçi çalışdı? yuxusu gəlmədi. Durub libasını geyinib getdi usta Zeynalın dükanına. Həmişə sifətindən şad, dili şeirli daxil olan Mirzə Səfər bu dəfə məyus girib, salam verib əyləşdi. Usta Zeynal xəbər aldı:

– A Mirzə, gözümbə bikef dəyirsən, nə olub, xeyir ola?

– Xeyir olmamış nə var?! Elə bir qədər bu gün ovqatım təlx olub.

– Söylə görək.

– Nə söyləyim? Həsən ağanın evi başına uçsun, gedib məktəbdə deyib ki, filankəsin pulu aşib-daşır, uşaqlarını öz xərci ilə oxuda bilər. İndi uşaqları göndəriblər üstümə və xəbər veriblər ki, ayın on beşində qırx manat verməsəm, ikisini də məktəbdən xaric edəcəklər. Mənim mədaxilimi bilirsən.

Çox çətinliklə onların kitablarını, libaslarını düzəldirəm. Hər yarım ildə qırx manat, ildə həştad manat eləyir. Mən bunu haradan düzəldim? Uşaqlar məktəbdən çıxarılsa, mən vərəmləyib öləcəyəm.

Usta Zeynal Mirzə Səfərə Həsən ağanın yanına getməyi məsləhət gördü.

Mirzə Səfər neçə dəqiqə usta Zeynalın üzünə baxıb birdən ayağa qalxıb dedi:

– Usta Zeynal, bu nə təklifdir mənə edirsən? Mən Mirzə Səfər gedim Həsən ağanın ayağına yığılım? Mən acından ölməyə razı olaram, oğlanlarımdan ikisinin də başını kəsərəm, amma gedib Həsən ağa kimi adama yalvarmaram. Qoy uşaqları qovsunlar.

Usta Zeynal bunu eşitdikdə dəzgahın dalından qalxıb gəlib Mirzənin boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü.

– Mirzə, mən səni sınayırdım. İndi səndə olan istiqaməti-məcəzi aydın görürəm. İndi görürəm ki, sən ağır günündə də gedib heç kəsin ayağına yığılmazsan. Afərin sənə, Mirzə Səfər! Bu gündən sonra mən malımı, canımı sənin kimi dostun yolunda qoyaram. İndi gəl biz bir iş görək. Sənin məişətin ağır keçir, indi bir az da ağırlaşacaq. Mən də ki, saatsazlığım səndən çox qazanmıram. Gəl sənin uşaqlarının oxumasına şərik olaq. Oğlunun birinin xərcini sən çək, o birisininkini də mən çəkim. İldə həştad manat sənin üçün ağır yüküdür. Amma qırx manat döy-sındır düzəldərsən. Mənim də gücüm çatır.

Mirzə Səfər usta Zeynalın boynunu qucaqlayıb başladı üzündən öpməyə.

Bir də usta Zeynal baxıb gördü ki, Mirzə Səfərin gözlərindən yaş axır.

– Ağlamaq lazım deyil, Mirzə, sən indiyədək heç kəsdən minnət götürməyibsən. Amma mən səninlə iyirmi ildən artıqdır ki, dostam, bu mənim qardaşlıq töhfəmdir. Əmi qardaşı oğluna töhfə verəndə nə olar?

Usta Zeynal qarşısındakı çaycını səslədi. Çaycı iki stəkan çay gətirib qoyub getdi.

– Mirzə, çay iç, ürəyin toxtasın. Dünya da, belə də getməz.

Mirzə çay içib, bir qədər də usta Zeynalla söhbət edib gəldi evə. Ayın on beşində Mirzənin oğlanları qırx manat aparıb məktəb haqqı verdilər.

Mirzə Səfərin oğlanları ikisi də bir ildə məktəbi tamam etdi. Bu münsibətlə Mirzə bir plov verdi. Məlum ki, qonaqlarının əzizi usta Zeynal idi.

Uşaqlar bir neçə gün dincəldikdən sonra bir axşam Mirzə usta Zeynalı şama dəvət etdi. Çörək yedikdən sonra Mirzə üzünü usta Zeynala tutub:

– Usta Zeynal, bu uşaqlar qurtarıblar, bunları belə qoymaq olmaz, yarımçılıqdan fayda olmaz. Mənim bunları ali məktəbdə oxutmağa qüvvəm çatmaz. Sən də indiyədək mənə bəqədri məqdur kömək edibsən. İndi bir tədbir lazımdır.

Usta Zeynal fikrə getdi. Bu halda Mirzənin kiçik oğlu atasına üzünü tutub dedi:

– Ata, ayda on beş manat qardaşıma göndərə bilərsən?

– Yox, oğul, gücüm çatmaz. On manata... bəlkə... Bəs sən?

– Mən bir belə fikir eləmişəm, qardaşım getsin oxumağa. Mən də burada başlayım dövlətlilərin uşaqlarına dərs verməyə. Qazandığım pulu göndərim qardaşıma. O qurtarıb gələndən sonra da mən gedərəm, o mənə pul göndərər. Bəlkə, mən dərs verməkdən o qədər pul qazandım ki, heç sənə on manatına ehtiyac olmadı.

Bu məsləhəti hamı xoşladı.

Bir gün Mirzə Səfər Rastabazardan ötürkən qulağına səs gəldi:

– Mirzə Səfər, Mirzə Səfər!

Dönüb gördü ki, o səsləyən Həsən ağadır, tacir Hacı Qulunun dükanında oturub oradan əl edir.

Mirzə Həsən ağaya tərəf getdi.

– Ağ, nə buyursan? Hacı Qulu, salaməleyküm!

Həsən ağa dedi:

– Mən səni gözüydünlüyü verməyə çağırıdım, eşitdim, uşaqların məktəbi qurtarıblar, gözün aydın!

– Sağ ol, ağa!

– Şükürlər olsun, gəldikcə ziyalılarımızın sayı artır, onları bir göndər yanıma gəlsinlər, bir söhbət edəək.

– Nə üçün gəlsinlər, ağa?

– Necə nə üçün? Məktəb qurtarıblar, ağsaqqala gərəkdirmi bir vizit versinlər. Baxım görüm nəyə ləyaqətləri var, bir əməlli qulluğa qoyum işləsinlər, sən də bir qədər istirahət elə.

– Ağ, qulluğa qoymaq fikrim yoxdur. İstəyirəm, uşaqlarımı ali təhsil almış görüb, göz-lərimi yumum.

– A kişi, sən bir kasıb adamsan, ali təhsil görmüş uşaqları sən neyləyirsən? Ali təhsilin ildə min manatdan çox xərci var. Mən oğluma ayda yüz manat göndərirəm, yenə “gördüm” demir. Sənə varlılarla taraziya girmək nə yaraşar? Yorğanına bax, ayaqlarını uzat!

– Ağ, məsləhətiniz çox gözəldir, ömrünüz uzun olsun, siz həmişə mənim uşaqlarımın qeydinə qalıbsınız. Onlar ancaq sizin kölgənizdə oxuyub dərsi tamam ediblər. Çox razıyam sizdən. Üç il bundan qabaq uşaqlar haqqında etdiyiniz yaxşılıq indi də mənim yadımdan çıxmır.

Həsən ağanın rəngi dəyişdi:

– Nə demək istəyirsən, bu eyhamların mənası nədir?

– Bir məna yoxdur, ağa! Ovqatınız təlx olmasın. Ancaq uşaqlarımın gələcəyinin fikrini də mənim özümə vaxıyız ediniz. Nə vaxtda sizin qapınıza gəlib çörək istəsəm, nökrərlərə buyurun, mənı qovsunlar. Bağışlayın, başağrısı verdim. Xidmətinizdən mürəxxəs olaq. Xudahafiz, Hacı Qulu.

Mirzə Səfər getdi. Həsən ağa Hacı Quluya:

– Görürsən, hacı, xalq nə payədə qudurub?! Hər qor-qoduq özünü adam cərgəsinə qoşur. Buna deyən gərək: “Ay qoturun biri, sən neyləyirsən ali təhsil görmüş oğulu? İki oğlun məktəbi tamam edib, çox gözəl, hərəsini bir işə qoy, səni dolandırınlar”. Camaat gəldikcə qudurur. Verdiyı cavaba bax!

Həsən ağa ovqatı təlx qalxıb getdi evinə.

İki aydan sonra Mirzə Səfərin böyük oğluna tədarük görüb Rusiyaya yola saldılar. Usta Zeynal Mirzə Səfərin oğluna xeyir-dua verib, yaxşı yol və müvəffəqiyyət diləyib bir qızıl saat da peşkəş verdi.

Mirzə Səfərin kiçik oğlu başladı dövlətli balalarına dərs verməyə.

Müəllimlikdə böyük qabiliyyət göstərdiyindən işləri günü-gündən tərəqqi etməkdə idi, qardaşına nəinki artıqınca pul göndərirdi, hətta aybaay bir qədər də öz gələcəyi üçün kənara qoyurdu.

Bahar fəslinin axırında Mirzə Səfərin oğlu darülfünun tələbəsi formasında evlərinə görüşməyə gəldi. Bir-iki gündən sonra Həsən ağa Mirzəni bazardan keçən görüb çağırırdı:

– Mirzə Səfər, bir buraya zəhmət çək.

Mirzə gələndə onun əlini bərk sıxdı:

– Dünən oğlunu gördüm, məşallah, yaxşı oğlana oxşayırsan, ona dəginən, bir mənim yanıma gəlsən, dəginən, əmin xahiş edirdi ki, sabah axşama çaya qonaq gələsən.

Mirzə təəccüblə ağanın üzünə baxdı:

– Bilirsiniz, ağa, mənim oğlum bu saat məndən ağıllıdır. Mən ona heç bir məsləhət görə bilmərəm, öz təklifini özü yaxşı bilir.

– Sən ona dəginən, oğlun Yevropa adətlərinə, yaqın, bələddir, özü bilir ki, ağsaqqallara vizit vermək lazımdır.

– Baş üstə, deyərəm. Xudahafiz.

Həsən ağa dübarə Mirzəyə əl verdi.

Mirzə Səfər ölüm bəstərində idi. Böyük oğlu təbib bir yanında əyləşib tez-tez atasının sinəsinə yaş məhrəbə salırdı, lazım olduqca atasına dərman içirdirdi. Kiçik oğlu mühəndis böyük qardaşının əmrlərinə itaət edirdi. Əczaxanaya getmək, həkim yanına yüyürmək, kətan islatmaq və sairə. Usta Zeynal da bir tərəfdə məyus əyləşib dostunun üzünə baxırdı.

Mirzə gözlərini açdı.

– Balalarım, yavuşğa gəlin, əlinizi mənə verin.

Oğlanlarının əllərini aldı əllərinə.

– Balalarım, dünyada mən çox ömür etmişəm. Sizin yolunuzda nə qədər çalışıb məramıma çatmışam və xatircəm, qeydsiz dünyadan gedirəm. Cəmi ömrümü işimdə təmiz olmuşam. Bir adama təməllüq, yaltaqlıq eləməmişəm, sizə mənim vəsiyyətim: ac qalsanız da, Həsən ağa kimi adamlara gedib yalvarmayın. Onuntək adamlardan uzaq qaçın. Siz təmiz, namuslu dolanarsınızsa, həmişə müvəffəqiyyət sizi tapar. Mən gedirəm. İkinci sizə vəsiyyətim: bu usta Zeynalı həmişə ata gözündə görərsiniz. Mən dünyada ancaq onda etibar gördüm.

Mirzə Səfər bu sözləri deyib həmişəlik gözlərini yumdu.

Mirzənin ölməyinin xəbəri şəhərə yayıldı. Oğlanlarının xatirəsi üçün tamam şəhərin tüccarı, əyanı onun dəfnində iştirak edirdilər. Hətta Həsən ağa da təşrif gətirmişdi.

Mirzənin dəfnindən sonra neçə gün xalq oğlanlarının yanına sər-səlamətliyə gəlib-gedirdilər. Bu gəlib-getməklilik rəsmiyyət idi. Ancaq bir nəfəri Mirzənin vəfatı yandırır.

O adam usta Zeynal idi.

İfadəli oxuda istifadə edilən
şərti işarələr

1		Qısa fasilə (bir sayına bərabər)	sətri
2		Qısa fasilə (iki sayına bərabər)	sətri
3		Uzun fasilə (üç sayına bərabər)	sətri
4	—	Məntiqi vurğu	sətiraltı
5	↗	Tonun yüksəlməsi	sətirüstü
6	↘	Tonun alçalması	sətirüstü
7		Sözün uzadılması, yaxud cümlənin hissəsinin oxu tempinin aşağı salınması	sətiraltı
8	➔	Tempin artırılması (oxunun sürətləndirilməsi)	sətiraltı
9	⤿	Yanaşı gələn sözlərin birtəfəşə deyilməklə oxunması	sətirüstü
10	⤿	Misrada fikir tamamlanmayıb növbəti misraya köçürüləndə qoyulur	sətri

A

Ab – su
 Abgüş – bozbaş, piti
 Abi-həyat – həyat suyu, dirilik suyu; əfsanəyə görə, zülmətdə olan bir çeşmənin suyudur, onu içmək kimə qismət olsa, əbədi ömür qazanan
 Afaq – üfüqlər
 Afət – 1) gözəl; 2) bəla, fəlakət, müsibət.
 Ağac – təxminən 6–7 kilometrə yaxın uzunluq ölçüsü
 Axur – heyvanlara yem tökmək üçün taxtadan, daşdan düzəldilmiş yer
 Akoşka – rus dilindəki “okoşka” sözünün təhrif olunmuş şəkli: kiçik ölçülü pəncərə (nəfəslik)
 Alp – cəsur, igid
 Amadə – hazır
 Amal – qayə, məqsəd
 Arif – bilici, hər şeydən xəbərdar
 Arifbəsər – gözüaçıq, incəlikləri görən göz
 Arşın – metrik ölçü sistemi qəbul olunanadək işlədilən, 0,71 metrə bərabər uzunluq ölçüsü
 Asayış – asudəlik, rahatlıq
 Asıman – göy, səma
 Aşinalıq – dostluq
 Atəşi-dəhşə-düvəl – burada: dövlətlərin dəhşətli hücumları
 Aygır – erkək at

B

Babət – təhər, hal, vəziyyət
 Badəxar – şərab içən
 Badi-səba – səhər əsən xəfif, sərin yel; meh
 Bağrıqara – quş adı
 Barin (rusca) – ağa
 Baş Gözəldərə – Qərbi Azərbaycanda kənd adı
 Başı açıq – indiki Gürcüstan Respublikasının ərazisindədir
 Batman – əsasən, 20 girvənkə ağırlığında olan köhnə çəki ölçüsü
 Batil etmək – puça çıxarmaq, heç eləmək, batırmaq
 Bazburut – görkəm, boy-buxun
 Bazarnik (rusca) – bazarbaşı, keçmişdə bazara nəzarət edən şəxs
 Beççə – bala
 Beşanə – daraqla
 Bədöy – harın at, cins at
 Bəklə – gözlə
 Bəqədri-məqdur – mümkün olan qədər
 Bəndər – keçid, yol
 Bəstər – yataq
 Bəyaz – ağ
 Bidar – oyaq
 Biçarə – 1) yazıq, miskin, fəqir, məzlum; 2) çarəsiz, ələcsiz, aciz
 Bihiss – hissiz

Bihudə – boş, faydasız, əbəs
 Binəva – yazıq, fəqir, bədbəxt, zavallı
 Billah – Allah haqqı
 Bişəkk – şəxsiz, şübhəsiz
 Börk – papaq, baş geyimi
 Buğra – dəvə
 Bu heyndə – bu zaman, bu anda
 Bülbüli-şeyda – vurğun bülbül

C

Cağ – çəpər
 Cam – badə, qədəh
 Camal – gözəllik, üz gözəlliyi
 Cəbbəxana – silah, hərbi ləvazimat istehsal olunan və saxlanılan yer
 Cəhli-namərd – cahil, namərd adam
 Cəlal – əzəmət, ehtişam, dəbdəbə, təmtəraq
 Cəng – döyüş, dava
 Cığa – saçın üzə tökülən hissəsi
 Cism – bədən, vücut
 Cövlan etmək – dolanmaq, hərlənmək, fırlanmaq, dövr etmək, dövrə vurmaq
 Cövşən – dəmir geyim, zireh
 Çuğulçu – xəbərçi
 Cüda – ayrı

Ç

Çabuq – tez
 Çarşov – çadra: qadınların başdan-topuğa qədər bədənlərini örtmək üçün işlət-
 dikləri bürüncək
 Çəşmə – yerin altından sızıb çıxan su mənbəyi; bulaq, qaynaq
 Çəşmi-əhvəl – əyri göz, həqiqəti görə bilməyən
 Çilgün – dəliqanlı, dəli
 Çıraqbən – çıraqlarla işıqlandırılmış
 Çitəmə – “çitələmək” (deşiyi, yırtığı calayıb tikmək, yamamaq) sözündəndir;
 burada: sıx-sıx
 Çort vozmi – rus dilində: lənətə gələsən; lənət sənə
 Çuval – böyük kisə
 Çü – elə ki

D

Dabbaxda gönünü tanımaq – bir adamın keçmişinə və hər cür gizli işlərinə
 yaxşı bələd olmaq, iç üzünü bilmək
 Dadü-fəryad – yardıma çağırma, dada yetişmə
 Dam qurmaq – tor qurmaq, tələ qurmaq
 Damən – əmək
 Danadil – bilikli, təcrübəli
 Danə-xuriş – yemək, içmək üçün ərzaq, toxum, tum
 Darğa – 1) şəhər, mahal və ya vilayət hakimi, 2) bazar keşikçilərinin başçısı
 Day – bir daha, bir də
 Day – biryaşar at balası, dayça
 Dehqan – kəndli, əkinçi

Dəftərxana – bir idarənin kargüzarlıqla məşğul olan şöbəsi
 Dəhən – ağız
 Dəhr – burada: dünya
 Dəmsaz – yoldaş
 Dəni – alçaq, əclaf
 Dəndan – diş
 Dərağuş – ağuşuna almaq, bağrına basmaq, qucaqlamaq
 Dərdmənd – dərdi, kədəri olan, ürəyi dərdli
 Dərgah – saray, böyüklərin qapısı
 Dəst – əl
 Dəsti-əcəl – əcəl əli; ölümün yaxınlaşması
 Dideyi-giryan – ağlayan göz
 Dil – ürək, könül
 Dilbər – gözəl, sevgili
 Dilşad – qəlbi şad, fərəhli, qəlbən razı olan
 Divanə – dəli
 Dinşəməz – ayırmaz, fərq qoymaz
 Dördmə – dördəyaq, dördnal, birnəfəsə, çaparaq
 Dərgar – Qarabağda kənd adı

E

Edadiyyə məktəbi – gimnaziya
 Ehya – canlandırmaq, diriltmək
 Elmi-ürfan – mərifət elmi
 Eşik – bayır, dışarı, çöl

Ə

Əbri-neysan – burada: aprel yağışı
 Əcaib – çox qəribə, çox təəccüblü, qeyri-adi, görünməmiş
 Ədavət – ürəkdə saxlanılan düşmənçilik hissi, kin-küdurət, qərəz, birinə qarşı qəzəb hissi
 Ədl – haqq və düzgünlük, insaf, mürüvvət
 Əfğanı-yetiman – yetimlərin fəryadı
 Əfsər – təhrif olunmuş rus sözü; burada: zabıt
 Əhl – burada: sözün sahibi
 Əhli-şər – şəriəti bilən adamlar, din xadimləri
 Əhbab – dostlar
 Əhvalpürsan olmaq – xəbər tutmaq, vəziyyəti öyrənmək
 Əjdər – əjdaha
 Əqdəm – əvvəl
 Əqidə – insanın mühit, həyat, varlıq haqqındakı düşüncə və inamı; etiqad, inam, məslək
 Əlhəl – indi, bu saat
 Əlkasibü-həbibullah – Allah halal zəhməti ilə dolananın dostudur.
 Əmr – burada: iş
 Ənar – nar
 Ənbər – gözəl qoxulu maddə
 Ənbərin – gözəl ətirli
 Əndazə – ölçü, hədd
 Əndəlib – bülbul

Ənduhi – qəm, kədər
 Əncam – çarə
 Ənis – həmdəm, yoldaş
 Ənlik-kirşan – qadınların üzünə sürtdüyü kosmetik maddə
 Ər – igid
 Ərbab – burada: varlı, dövlətli
 Ərəfat – Məkkə şəhəri yaxınlığında qurban kəsilən yerin adı
 Ərməğan – hədiyyə, bəxşis, pay, sovqat, töhfə
 Ərş – göy, asiman
 Ərz etmək – bildirmək, anlatmaq, məlum etmək, ifadə etmək
 Əşhəd ən la ilahə illəllah – şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa ilahi yoxdur
 Əspir – quş adı
 Əşrəfi – qızıl pul
 Əta eylə – bağışla, ver
 Əyricə – Qərbi Azərbaycanda dağ adı

F

Fəxtə – çölgöyərçini
 Fanatizm – fanatik adamın düşüncə və hərəkət tərz; başqa etiqadlara düşmən münasibət bəsləyib öz inandığına hədsiz sədaqət göstərmə, təəssübkeşlik
 Fanatik – dindarlığı həddini aşaraq başqa dinlərə düşmən münasibət bəsləyən adam; qatı mövhumatçı
 Fənd-fel – hiylə, kələk, fırılmaq, birlilik
 Fərş – döşənəcək (xalça, palaz, cecim və s.)
 Fəşanə qılmaq – yaymaq, saçmaq
 Fəzlə – artıq, çox
 Fətnə – 1) qarışıqlıq, ara pozma, ara qarışdırma; 2) qurğu, tələ, hiylə
 Fırəng – Fransa, Avropa; burada: bütün ölkələrin padşahı mənasında
 Fırqeyi-islam – islam camaatı, müsəlmanlar
 Fırqət – ayrılıq
 Fövrən – dərhal, həmin saat, əlüstü, tez
 Füsunkar – valehedici, məftunedici, heyranedicisi, əfsanəvi

G

Gəda – keçmişdə yoxsul, aşağı təbəqədən olan adamlara verilən ad
 Gəmirtləmək – dişləyib yemək, gəmirmək
 Gərçi – buna baxmayaraq, hərçənd
 Gərdən – boyun
 Gırvənkə – 400 qrama bərabər köhnə ağırlıq ölçüsü
 Gövhəri-əsrar – sirli qiymətli daş-qaş, inci, cəvahir
 Guşənişin – adamlardan qaçan, evdən bayıra çıxmayan adam
 Güllən – güllük, çiçəklik
 Güllpirahən oldu – güllərdən köynək geydi
 Gürbə – pişik
 Güruhi-bəşər – insanlar
 Güruhi-izəm – hörmətli adamlar
 Güruhi-xeyr əsər – xeyirli iş görən adamlar
 Güşvarə – sırğa; burada: saçın ucuna bənd edilmiş bəzək əşyası

H

Hadis olmaq – baş vermək
 Halət – hal, vəziyyət
 Harami – quldur, yolkəsən
 Heybət – qorxu və eyni zamanda hörmət hissi oyandıran hal, görkəm
 Həccac – VII əsrin sonu, VIII əsrin əvvəllərində İraqın qəddar və zülmkar hakimi
 Həbibullah – Allahın dostu
 Hədis – 1) yeni, təzə; 2) peyğəmbərin, imamların kəlamı
 Həqarət – hörmətsizlik, təhqir; alçaldıcı, heysiyyətə, mənliyə toxunan hərəkət, söz
 Həqir – qədir-qiyəti, hörməti, etibarı olmayan; burada: kasıb, yoxsul, miskin, zəlif
 Həmşirə – bacı
 Həmşəri – “həmyerli” sözünün danışiq forması. Cənubi Azərbaycandan gəlmiş soydaşlarımız bir-birini belə adlandırırdılar.
 Həpsi – hamısı
 Hərrac-bazar – qədimdə qul satılan bazar
 Hərdəm – həmişə, müntəzəm, daima
 Həşmət – cah-cəlal, dəbdəbə, əzəmət
 Həzar – min
 Həzəran – minlərlə
 Həzyan – sayıqlama, sərsəmləmə
 Hilal – Türkiyə bayrağındakı aypara nəzərdə tutulur.
 Hikmət – fəlsəfə, bilik, elm
 Himməti-türkan – türklərin səyi
 Hoqqabazi-naqabil – qabiliyyətsiz hoqqabazlar
 Humanizm – insan ləyaqətinə hörmət; insanpərvərlik, insansevərlik
 Hur – huri, gözəl qız
 Huş-guşla – bütün diqqətini toplayaraq, fikrini cəmləşdirərək
 Hürri – azad
 Hürufilik – dünya və insan haqqında dini baxışları yeni şəkildə izah edən fikir cərəyanı, fəlsəfi təlim kimi orta əsrlərdə geniş yayılmışdır. Bu təlimə görə, ərəb əlifbasının hərfləri Allahın, dörd ünsürün (od, su, torpaq, hava) insanın və mövcud olan hər şeyin eynidir. Bunların hamısı, hürufiliyə görə, bir vəhdət halında birləşir.
 Hüsn – gözəllik, camal

X

Xab – yuxu
 Xabi-əcəl – ölüm yuxusu
 Xandəmirov – çarizm zamanı Şuşa qalasının komendantı. Dəz olduğu üçün şair onu “keçəl qurumsaq” kimi təqdim etmişdir.
 Xankirt baxarı – Xankirt: Qərbi Azərbaycanda dağ adı; baxar: görünən yer, mənzərə
 Xar (olmaq) – alçalmaq, hörmətdən düşmək, üzükara olmaq
 Xatəm – 1) üzük; 2) axırıncı, ən sonuncu
 Xazini-gəncineyi-əsrar – sirlər xəzinəsinin qoruyucusu, xəzinədarı
 Xəlbir – buğdanın, arpanın və s.-nin zibillərini təmizləmək üçün sağanağa keçirilmiş iri tordan ibarət alət

Xəlt – günah
 Xəmr – şərab
 Xəndan – burada: açılmış
 Xətib – xütbə oxuyan
 Xətibi-lələzar – çəmənlikdə xütbə oxuyan, çəmən natiqi
 Xındırstan – Qarabağda kənd adı
 Xilaf – əks, zidd, yalan
 Xof – qorxu
 Xoşhallıqla – şad halda, məmnunluqla
 Xotkar – hökmdar, başçı
 Xub – yaxşı
 Xuda – Allah
 Xudbin – ancaq özünü düşünən, öz mənafeyini hər şeydən yüksək tutan adam; egoist
 Xuni-şəhidan – şəhidlər qanı
 Xütbə – minbərdən camaata söylənən nəsihətamiz sözlər, nitq

i

İdyot (rusca) – gəlir (gəlmək)
 İfçin – tam surətdə, bütün, hamısını
 İftıraq – ayrılıq, hicran
 İxtilat – danışiq, söhbət, məclis
 İltica eləmək – pənah gətirmək
 İqbal – bəxt, tale
 İnayət qıl – kömək et
 İrişdi vədəsi badi-xəzanın – payız küləklərinin vaxtı çatdı
 İrsal – göndərmə, yola salma
 İslahat qoymamaq – burada: pis vəziyyətə, yararsız hala salmaq, hal qoymamaq
 İstiqaməti-məcaz – dönməz yol
 İtmami-höccət – mübahisəni kəsmə, qurtarma
 İttifaq – 1) birlik; 2) qəziyyə, əhvalat, hadisə
 İzdrasti – təhrif olunmuş rus sözüdür: “salam” deməkdir
 İzhar qılmaq – bildirmək, aşkar etmək
 İzzət – hörmət

J

Jalə – şəbnəm, şəh
 Jandarm – çar Rusiyasında siyasi, inqilabi hərəkata qarşı mübarizə aparan xüsusi polis məmuru

K

Kafur – Hindistanda emal olunan gözəl qoxulu, ağ rəngli maddə; burada ağ, dümağ mənasında işlənib.
 Kama irdirməsin – kamına, arzuna çatdırmaşın
 Kan – 1) mədən quyusu; 2) bir şeyin bol olduğu yer, mənbə
 Katda – keçmişdə Azərbaycan kəndlərində kəndin inzibati işlərini idarə edən şəxs
 Kazak – çar hakimiyyəti dövründə inqilabi hərəkəti boğmaq, fəhlə tətilərini yatırımaq üçün istifadə edilən süvari qoşunların əsgəri

Kəcavə – keçmişdə səfərə çıxan adlı-sanlı adamlar üçün minik heyvanlarının, adətən, dəvənin üstündə düzəldilən örtülü yer
 Kəsalətli – ölgün, süst, kədərli, soyuq
 Kəsib – əldə etmək, qazanmaq
 Kəsbi-elm – bilik qazanmaq
 Kəsəbə – kasıb, zəhmətkeş
 Kəndi – özü
 Köhlən – harın bəslənmiş at
 Kövsər – dini əfsanəyə görə, cənnətdə olan bir bulağın adı
 Köy – kənd
 Kuzə – darboğazlı, qulplu, saxsı su qabı, bardaq, balaca səhəng
 Küstahlıq – cəsarət, ədəbsizlik

Q

Qaçan – nə vaxt, haçan
 Qafil – xəbərsiz, sayıq olmayan
 Qala – burada: Şuşa qalası nəzərdə tutulur.
 Qanrılmaq – çevrilmək, dönmək, üzünü çevirmək
 Qasid – xəbər və ya məktub aparıb-gətirən adam; elçi, çapar
 Qaim – 1) ayaq üstə duran, dayanan; 2) mövcud olan; 3) dik duran, şaquli duran; 4) namaz qılan, namaz üstündə olan; 5) möhkəm, mətənatlı; 6) davamlı, bərk
 Qavğa (qovğa) – səs-küy, həyəcan, döyüş
 Qazaq – təhrif olunmuş rus sözüdür; süvari, qoşun hissəsinin əsgəri
 Qeyb – göz önündə olmayan, gizli
 Qeyz – acıq, hirs, qəzəb, hiddət
 Qəba – paltar
 Qəbayi-xizirpuşan – yaşıl paltar
 Qədərlər – qədir-qiyət verənlər
 Qəhr – 1) acıq; 2) ümidin puça çıxması; 3) məcburi iş gördürmə
 Qəhrinə – ümidin puça çıxmasına, burada: ayrılığına
 Qələbəyi – qala (şəhər) hakimi, şəhər böyüyü, şəhərin baş hakimi
 Qəribü zar – vətəninə uzaqda ağlayan, nalə edən
 Qəsəbə – köhnə zamanlarda qadın paltarının yuxarisından aşağıya doğru uzanan bəzəkli yaxalıq
 Qəvvəsi-bəhri-mərifət – mərifət və bilik dənizinin üzgüçüsü
 Qırlaquş – qaranquş
 Qırxqız, Alaqaya, Çilgöz, Narişlar, Murov, Uzunyoxuş, Dəlidağ, Qoşqar – Azərbaycanın təbiətində gözəlliyi ilə seçilən dağlarının, yaylaq yerlərinin adları
 Qilü-qal – mübahisə, dedi-qodu, söz, danışq
 Qlava – çar hakimiyyəti dövründə şəhər idarəsi rəisi, bələdiyyə idarəsi başçısı
 Qopuz – qədim Azərbaycanda saza oxşar musiqi aləti
 Qorodovoy – Rusiyada çar hakimiyyəti dövründə aşağı rütbəli polis
 Qovzamaq – qaldırmaq
 Qövmi-avam – avam camaat
 Qövsi-qüzeh – göy qurşağı
 Qubernator – çar hakimiyyəti dövründə quberniya (vilayət) rəisi, vali

Qurşun – güllə
Qurumsaq – namussuz, qeyrətsiz
Qüttəüttəriq – yolkəsən

L

Ləbxamuşan – dinməzlər, susmuşlar
Ləhzə – an, dəqiqə
Lölöi-şəhvar – əla inci, şahanə inci

M

Maçin – Hind-Çin
Mar – ilan
Mehman – qonaq
Mehr – sevgi, nəvaziş, mehribanlıq
Mey – içki
Mey sunar ariflərə – ariflərə mey verər (gözəlliyi dərk edənləri bihuş edir)
Mədəd – kömək, yardım, imdad, aman
Məfkurə – burada: məqsəd
Məğşuş – dağıdılmış, qarışdırılmış, alt-üst edilmiş
Məhbut – heyvət içərisində, mat qalmış
Məhcub – 1) örtülü; 2) utancaq
Məhzun – qəmli, kədərli
Məkr – hiylə, birlilik, kələk
Məlal – kədər, qəm
Məlhəm – dəva, dərman
Mərəkə – səs-küy, qışqırıq-bağırmaq, qalmaqal
Mərifət – tərbiyə, qanacaq
Məslək – əqidə, yol
Məsud – xoşbəxt, bəxtiyar, səadətli
Məva – məskən, yer
Miqdar – qədir-qiyəmət, hörmət
Miləl – millətlər
Mina – 1) büllur şüşə; 2) qızıl və gümüş əşyaların üstünə çəkilən xüsusi rəng
Min göz – min dəfə
Minbər – məscidlərdə vaizin, xətibin xütbə oxuduğu çoxpilləli kürsü
Mirzə – keçmişdə yazı-pozu işləri ilə məşğul olan adam; katib
Misli-heyvan – heyvan kimi
Malades – təhrif olunmuş rus sözüdür; burada: afərin, əhsən
Möhnət – həsrət, qəm, kədər
Murov – keçmişdə kənd yerlərində polis
Mübəyyizlik – yazı köçürmək, katiblik
Müdam – daim, həmişə
Mühlik – öldürücü, həlakədici
Müjdə – muştuluq
Müxənnət – namərd
Mültəci – pənah gətirən, sığınan
Mürəxxəs olmaq – çıxıb getmək, azad olmaq
Müslih – 1) islah edən, bəridirən; 2) sülh və asayiş bərpa edən

Müştəhəqqim – layiqəm, haqqım var
 Müşk – gözəl qoxulu maddə
 Müşkül – çətin
 Müttəhim – günahkar, müqəssir, məhkəmədə ittiham edilən adam

N

Naçalnik – çarizm dövründə: polis, jandarm rəisi
 Nadanlıq – savadsızlıq, avamlıq
 Nalbənd – heyvanların ayağına nal vuran
 Naməhrəm – yad
 Nasıl – necə
 Navaxt – qazamat, dustaqxana
 Neştər – iynə
 Neysan – aprel ayı; aprel ayında yağan yağış
 Nəhy – qadağan
 Nəş – cəsəd
 Nigar – burada: gözəl, sevgili
 Niqab – duvaq, üz örtüyü, yaşmaq
 Nimtənə – üst geyimi
 Növheyi-nisvan – qadınların şivəni
 Nuri-didəm – gözümün nuru

O

Oqolodoçni – təhrif olunmuş rus sözüdür; çarizm dövründə şəhər polis məmuru
 Ovqati-təlx – kefi, əhvalı pozulmuş
 Oylaq – düzənlik, geniş sahə
 Ozan – el şairi, aşiq

Ö

Öfkələnmək – hirsələnmək, əsəbiləşmək
 Övlə – daha gözəl, daha üstün
 Övraq – darmadağın, korlanmış, sökülüb dağılmış
 Övraqi-şəcər də təngə-təngə – ağac yarpaqları da pul-pul idi
 Övrət – arvad, həyat yoldaşı
 Öyləm – burada: günorta vaxtı yeyilən yemək

P

Payə – burada: mərtəbə, dərəcə
 Peşkəş – bəxşiş verilən, bağışlanan şey; hədiyyə
 Peykəri-ürvan – çıpaq bədən
 Pərişan – dağınıq, qatma-qarış, nizamsız; qəmli, kədərli, qüssəli
 Pərxaşlıq – dava, döyüş; burada: qarışıqlıq
 Pirahən – köynək
 Piş əz vəqt – qabaqcadan
 Pişvaz etmək – gələn adamı qarşılamaq, qabağına çıxmaq
 Polska – polis sözünün təhrif olunmuş tələffüzüdür.
 Pristav – çar hakimiyyəti dövründə yerli polis rəisi
 Pud – 16,4 kiloqrama bərabər ağırlıq ölçüsü

R

Raz – sirr
 Rəisani-sahibül-ezaz – hörmət sahibi olan başçılar
 Rəiyyət – bir dövlətin tabeliyində olanlar, təbəə
 Rəsm – adət, surət, şəkil
 Rişt – 1) tel, sap; 2) əlaqə, vasitə, rabitə
 Riştə-riştə – bir-bir
 Riza – razılıq
 Rövsən – aydın, işıqlı
 Rövzə – cənnət, behişt
 Röya – yuxu
 Rumka – qədəh; şərab, su içmək üçün qab, piyalə, kasa
 Rüşxət – izin, icazə

S

Saçma – boş, mənasız danışmaq
 Sahibnəzər – düşüncəli, mərifətli
 Sail – dilənçi
 Saqın – çəkin
 Saqi – məclislərdə şərab paylayan
 Saqınmaq – qorunmaq, ehtiyat eləmək
 Sancaq – bayraq
 Sar – yırtıcı quş
 Sajın – metr sisteminin tətbiqindən əvvəl işlənmiş 2,134 metrə bərabər uzunluq ölçüsü
 Səriyal – Qərbi Azərbaycanda yer adı, dağ belə
 Savuş – get, aradan çıx
 Sayə – kölgə
 Sayrı – xəstə
 Səbatlı – sözünün üstündə duran, iqrarında möhkəm olan; dəyanətli, mətanətli, əzmli
 Sədəf tərkibi təndir – tərkibində mirvari olan sədəf kimidir
 Səd-həzaran – yüz minlərlə
 Səhhət ola ona hadis – sağlam ola, sağala
 Səhih – doğru, düzgün
 Səmərsiz – faydasız, xeyirsiz
 Səmt – tərəf
 Səna – dua, tərif
 Səngər – güllədən, qəlpədən qorunmaq üçün qazılan çuxur, xəndək
 Sərbənd – yaylıq, baş örtüyü, çarqat
 Sərdar – keçmişdə bir vilayəti idarə edən və dövlət başçısı adından sərəncam vermək hüququna malik hakim
 Sərəfraz – başıucalıq, dikbaşlıq
 Sərəfraz olmaq – başıuca olmaq, yüksəlmək, şərəflənmək
 Sərpə – başdan-ayağa, tamamilə
 Sər ta qədər – başdan ayağa qədər
 Sərü saman – qayda, intizam; burada: işin qaydası, səliqə-sahmanı
 Sərvər – başçı
 Sərzəniş – qaxınc, danlaq, tənə, məzəmmət; başaqaqma
 Sidq – doğruluq, həqiqət, düzlük

Simü-zər – gümüş və qızıl
 Sinirli – əsəbi
 Sinn – yaş (insanın yaşı)
 Sipər – qalxan
 Siyah – qara (rəng)
 Sobak – rus dilində: it, köpək
 Spasibo – təhrif olunmuş rus sözü; burada: çox razıyam, təşəkkür edirəm
 Strajnik – burada: keşikçi, qoruqçu
 Sud – rusca: məhkəmə
 Suxtə – 1) yanmış, yanıq; 2) dərdə, əzaba düşərək olan
 Sultan Səncər – XI əsrin əvvəllərində İranı, İraqı, Azərbaycanı işğal etmiş
 Səlcuqi hökmdarı Məlik şahın oğludur. Nizami Gəncəvi “Sultan Səncər və
 qarı” əsərində onu kəskin tənqid etmişdir.
 Süfati-hicran – ayrılıq sifətləri
 Süleyman – dini rəvayətə görə, müdrik hökmdar olub, quşların, heyvanların
 dilini bilib.
 Sürəhi – uzunboğaz su qabı, dolça
 Sür – çoxillik qamışın yoğun gövdəsindən hazırlanan nizə
 Sürbə – dəstə

Ş

Şabaş – toy məclislərində oynayanlara xanəndə və çalğıçılar üçün verilən pul
 Şahbaz – tərlən, şahin
 Şax – budaq
 Şaqaylı – çiçək adı
 Şaşırmaq – özünü itirmək
 Şaşka – rusca: qılınç
 Şəspər – altıdılli toppuz
 Şəha – ey şah
 Şivə – işvə, naz-qəmzə
 Şonqar – qızılcıq
 Şuriş – qarışıqlıq
 Şühəda – şəhidlər

T

Tar – qaranlıq, zülmət
 Tatarı – qırmanc, qamçı
 Təbdili-tevr ilə – vəziyyətini, halını dəyişərək
 Təğafül – qafillik
 Təhəmmül – səbir etmək, dözmək
 Təhəssürlə – həsrətlə, təəssüflə
 Təkəbbür – iddia, təşəxxüs, lovğalıq, özünü çəkmə
 Təkur – kafirin (Allahın varlığına inanmayan, imansız) başçısı
 Təməllüq – ikiüzülük
 Tərəqqi – inkişaf, irəliləyiş
 Təriqət – 1) hakim dindən ayrılmış dini icma, islam məsləklərindən hər biri;
 2) əqidə məsləkdəşlərinin təşkilatı
 Tərcüman – 1) tərcüməçi; 2) ifadə edən, çatdıran, əks etdirən
 Tən – bədən

Təsbih – 1) təsbəh; 2) dua
Toğan – şahin quşu
Tuhaf – boş, mənasız
Tüccar – tacirlər
Tüfeyli – başqasının zəhməti hesabına yaşayan adam, müftəxor

U

Uçitel (rusca) – müəllim
Ulus – el
Uryadnik (rusca) – çarizm dövründə qəza polisində aşağı rütbə
Uş – bu, belə
Uşatdım – sındırdım
Uyqu (uyğu) – yuxu

Ü

Üləma – alimlər, burada: din xadimləri
Ün – səs
Ünüm ünlə – səsimi eşit
Ürfan (irfan) – bilik, mərifət

V

Vagüzar – öhdəyə qoyma
Varislik – bir adamın ölümündən sonra yaxın qohumluq və ya vəsiyyətdə görə onun malına, mülkünə və s.-yə sahib olma hüququ
Verst dağı – Qərbi Azərbaycanda dağ adı
Vəzi-mədar – dolanacağımin, güzəranımın vəziyyəti
Vila – yer, ərazi
Vizit versinlər – burada: görüşünə gəlsinlər, hörmətlərini bildirsinlər
Von – rusca: rədd ol!
Vüfur – çoxluq, bolluq

Y

Yarımsaqqal – çarizm zamanı Şuşa şəhərinin polis rəisi Əmirxanov nəzərdə tutulur. O, saqqalını ortadan qırıxdırdığı üçün şair onu yarımsaqqal adlandırır.
Yasavul – çarizm dövründə kənd yerlərində polis nəfəri
Yavrum – balam, körpəm, əzizim
Yavuş – yaxın
Yeləm – pişikotu, yapışqan
Yengi – yeni
Yığnaq – yığılmaq; yığılmış, toplanmış adamlar
Yosma – gözəl
Yusif – Yaqub peyğəmbərin oğlu. Atasını digər oğullarından çox istədiyi üçün qardaşları paxıllıq edib quyuya atmışlar. Şərqi ədəbiyyatında Yusif gözəllik rəmzi kimi işlədilir

Z

Zəhmər –burada: dəhşət
Zəlilü-xar – hörmətsiz, etibarsız, gözdən düşmüş
Zəmin – yer, torpaq
Zənbur – cır arı

Zənəxdən – çənədə, yanaqda batıq
 Zər – qızıl
 Zərb – şiddət, güclülük, təzyiq
 Zərbi-dəst – qol gücü, qüvvət
 Zərnişan – qızıl suyu ilə vurulmuş naxışı olan parça
 Zərgər – Qarabağda kənd adı
 Zinət – bəzək, yaraşlıq
 Zinhar – məbadə, amandır, saqın, ehtiyatlı ol
 Ziyadə – çox, artıq, çoxlu
 Zülf – saç

... QISA ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ TERMİNLƏRİ LÜĞƏTİ ...

- Bədii sual** – əsərin emosional təsirini artırmaq üçün fikrin sual tərzində ifadə olunmasına deyilir. Adi, qrammatik sualdan fərqli olaraq, bədii sualda cavab almaq məqsədi güdülmür. Məsələn: Məhməd Akif Ərsoy “İstiqlal marşı” əsərində bədii sualdan istifadə etmişdir: *Kim bu cənnət vətənin uğrunda olmaz ki fəda?*
- Bədii təsvir vasitəsi** – əsərdə bədii dilin mühüm tərkib hissəsidir. Sözün məcazi mənası əsasında yarandığına görə *məcəzlar da* adlanır. Epitet, təşbeh, metafor əsas bədii təsvir vasitələrindəndir.
- Bədii ifadə vasitəsi** – bədii dilin mühüm tərkib hissəsidir. Bədii ifadə vasitələri daha çox cümlə şəklində olmasına və bitmiş fikir ifadə etməsinə görə bədii təsvir vasitələrindən fərqlənir. Təkrir, bədii sual, kinayə, bədii təzad bədii ifadə vasitələridir.
- Bənzətmə** – bədii əsərdə bir əşyanın, hadisənin özündən daha qüvvətli əşyaya, hadisəyə oxşadılmasına deyilir. **Bənzətmə** əvəzinə **ərəb** sözü olan **təşbeh** termini də işlədilir. Bənzətmədə çox zaman *kimi, tək* və s. bənzətmə qoşmalarından istifadə olunur. Məsələn: *Şaxtılı havada küçəyə çıxan uşağın əlləri buz kimi soyuq idi.* Burada bənzətmə dörd tərkib hissədən ibarətdir: Uşağın əlləri – bənzəyən, buz – bənzədilən, kimi – bənzətmə qoşması, soyuq – bənzətmə əlaməti. Təşbeh bənzətmə qoşması olmadan – bənzəyən və bənzədilən vasitəsilə də yaradıla bilər: *Əlləri buzdur.*
- Boy** – dastanın bir qolu, bitkin hissəsi.
- Beyt** – şeirin iki misradan ibarət olan nisbətən bitkin hissəsinə deyilir.
- Bədii təzad** – bədii əsərdə məzmunca bir-birinə zidd iki anlayış və ya vəziyyətin qarşılaşdırılmasına deyilir. Məsələn, M.Ə.Sabir “Əkinçi” şeirində kəndlini istismar edən mülkədarın iç üzünü açmaq üçün bədii təzaddan istifadə etmişdir: *Söz açma mənə çox çalışb az yeməyindən.*
- Bənd** – şeirin qismən bitkin parçalarına deyilir.
- Dastan** – şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünün irihəcmli janrıdır. Nağıldan fərqli olaraq, dastanda nəsrə nəzm növbələşir, hadisələr nəsr dili ilə nəql edilir, qəhrəmanların hiss və həyəcanları şeir parçaları vasitəsilə verilir. Şifahi xalq ədəbiyyatımızda qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları geniş yayılıb. Azərbaycan dastanları ozan-aşıq sənətinin məhsuludur.

10. **Dialoq** – yunanca “*söhbət, müsahibə*” deməkdir. Bədii əsərdə iki və daha artıq şəxsin bir-biri ilə danışığıdır. Dialoq əsərdəki hadisələrin mahiyyətinin, surətlərin daxili aləminin açılmasında mühüm rol oynayır.
11. **Dram** – dramatik növün janrıdır. Dramda həm komediya, həm də faciəyə xas əlamətlər özünü göstərir. Dramda komediya üçün səciyyəvi olan gülməli epizodlara yer verilir. Lakin dramın bütünlüklə komik, gülməli səhnələr üzərində qurulması mümkün deyil. Dramın qəhrəmanı faciədə olduğu kimi ciddi münəqişəyə girsə də, faciədən fərqli olaraq, qarşılaşdığı güclü şəxslərə qalib gəlir. Dram janrında əsərlər həm nəsrə, həm də nəzmlə yazıla bilər.
12. **Dramaturq** – dramatik növün komediya, dram, faciə janrlarında əsər yazan sənətkarlara deyilir.
13. **Dramaturgiya** – hər hansı bir yazıçının dramatik əsərlərinin cəminə deyilir. Hər hansı bir xalqın, yaxud bütöv bir tarixi dövrün dramatik əsərlərinə də *dramaturgiya* deyilir. Məsələn, Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyası, XX əsr Azərbaycan dramaturgiyası və s.
14. **Epigraf** – əsərin və ya onun hissələrinin əvvəlində başqa sənətkarlardan, görkəmli şəxsiyyətlərdən hikmətli fikirlərin verilməsidir. Epigrafta verilən fikirlər əsərin məzmunu, ideyası ilə sıx bağlı olur. C.Məmmədquluzadə “Qurbanəli bəy” hekayəsində məşhur rus satiriki N.V.Qoqolla bağlı epigraf vermişdir: *Allah sənə rəhmət eləsin, Qoqol!*
15. **Epitet** – yunanca “*əlavə*” deməkdir. Bədii əsərdə sözün təsir gücünü artırmaq üçün ona artırılan məcazi mənalı təyinedici sözdür. Epitetə bədii təyin də deyilir. *Şirin çay* birləşməsində “şirin” sözü məcazi mənada işlənmədiyindən epitet deyil, *şirin söz* ifadəsində isə *şirin* məcazi mənalı söz olduğundan epitet sayılır.
16. **Epizod** – bədii əsərin bitkin bir parçasıdır.
17. **Epos** – yunanca *danışmaq, söyləmək, nağıl etmək, fikri təhkiyə əsasında çatdırmaq* mənasında işlənir. Şifahi xalq ədəbiyyatında epos qəhrəmanlıq dastanlarına da deyilir; məsələn, “Koroğlu” eposu və s.
18. **Ədəbi qəhrəman** – təsvir olunan hadisələrin mərkəzində duran və yazıçının irəli sürdüyü ideyanın əsas ifadəçisinə çevrilən surətə deyilir. Bədii əsərin qəhrəmanı müsbət olduğu kimi, mənfi də ola bilər.
19. **Ədəbi növ və janrlar** – bədii əsərlər üç ədəbi növə ayrılır: *epik, lirik və dramatik* növ. Epik əsərlərdə təhkiyə, təsvir, lirik əsərlərdə tərənnüm, dramatik əsərlərdə göstərmə əsas, aparıcı əlamətlərdir. Hər bir ədəbi növün müxtəlif şəkilləri vardır ki, onlara **janrlar** deyilir. Məsələn, **epik əsərlərin** əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə, **lirik əsərlərin** rübai, qəzəl, bayatı, gəraylı, qoşma, **dramatik növün** isə dram, komediya, faciə janrları vardır. Dramatik janrlara *pyes* də deyilir.
20. **Ənənə** – əvvəlki ədəbi hadisə ilə yeni ədəbi hadisə arasında ardıcıl **varislik** əlaqəsidir. Bir və ya bir neçə yazıçının yaradıcılığının sonrakı sənətkarlar tərəfindən öyrənilən və inkişaf etdirilən ideya-sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Məsələn, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, M.Ə.Sabirin realizminin ideya-bədii kökləri M.F.Axundzadə və Q.Zakirin yaradıcılıq ənənələri ilə üzvi surətdə bağlıdır.
21. **Əruz** vəznə – ərəb şeirinin ana vəznidir. Ədəbiyyatda “əruz” sözü şeir haqqında elm mənasında işlənir. Bu vəznə VIII əsrdə ərəb alimi Xəlil ibn Əhməd tərəfindən yaradılmış və sistemə salınmış, snarlar digər müsəlman ölkələrinə, o cümlədən Azərbaycana da yayılmışdır. Bu vəznədə əsas şərt misrada hecaların sayca bərabər olması yox, uzun və qısa hecaların müəyyən qayda ilə düzülməsidir.
22. **İdeya** – seçilmiş mövzu, təsvir edilən surətlər, hadisələr vasitəsilə yazıçının oxucuya çatdırmaq istədiyi başlıca fikir, müəllif niyyətidir.

23. **İllüstrasiya** – bədii əsərin mətni ilə əlaqədar olan və bu mətnin izahına kömək edən şəkil. Ədəbi əsərlərdə, xüsusən uşaq ədəbiyyatında, dərsliklərdə illüstrasiyadan geniş istifadə olunur. Bu, mətnin asan anlaşılmasına kömək edir.
24. **Klassik** – xalq içində şöhrət tapmış böyük yazıçı. Klassik sənətkarların əsərləri öz əhəmiyyətini və tərəvətini heç vaxt itirmir.
25. **Klassik ədəbiyyat** – keçmişin və ya müasir dövrün ən dəyərli, nümunəvi ədəbiyyatı. Ümumxalq məhəbbəti qazanan və milli mədəniyyət xəzinəsinə daxil olan ölməz əsərlər müəllifi klassik yazıçı adını alır. Məsələn, Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, İ.Nəsimi, M.Füzuli, Ş.İ.Xətayi, M.P.Vaqif, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, H.Cavid və başqa sənətkarlar klassik ədəbiyyatın böyük simalarıdır.
26. **Kompozisiya** – bədii əsərdə həyat hadisələrinin bir-biri ilə əlaqələndirilməsinə və müəyyən bir sistemdə qurulmasına deyilir. Əsərin ideya-məzmununun açılmasında onun quruluşu, tərkib hissələrinin düzülüşü, surətlərin əlaqə və münasibətlərinin təşkili, hadisələrin təsviri mühüm rol oynayır. Yazıçı əsərdə surətləri, hadisələri hansı ardıcılıqla, necə təqdim edəcəyinə, süjetin inkişaf tərzinə xüsusi diqqət yetirir. Sənətkarın kompozisiyanın qurulmasında istifadə etdiyi vasitələr rəngarəngdir. *Epiqraf, proloq, epiloq, lirik həşiyə, peyzaj* kompozisiyanın ünsürləridir.
27. **Konflikt** – bədii əsərdə süjetin inkişafının, iştirak edənlərin mübarizəsinin əsasını təşkil edən münəqişə, toqquşmadır. Bədii əsərin qəhrəmanlarının xarakteri konflikt vasitəsilə açılır.
28. **Kinayə** – bədii ifadə vasitələrindən biri olub, fikrin ifadə tərzinin onun daxili mənasına qarşı qoyulmasına deyilir. Kinayə əvəzinə istehza mənasını verən *ironiya* termini də işlənir. Kinayə ərəbcə *tənə etmək, toxunmaq* deməkdir. Kinayədə obrazın mənfi cəhəti müsbət mənalı sözlərlə pərdələnərək tənqid olunur. Məsələn, qorxaq adama igid, tənbel adama zəhmətkeş deyilməsi kinayə yaradır.
29. **Gəraylı** – aşıq şeirinin geniş yayılmış janrlarındandır. Dördlük şəklində olan gəraylının hər bəndi 4 misradan, hər misrası 8 hecadan ibarət olur. Bəndlərin qafiyə quruluşu abvb; ccbb; qqqb şəklindədir. Son bənddə şair təxəllüsünü söyləyir.
30. **Qəsidə** – lirik növün janrıdır. Daha çox ictimai mövzularda, təntənəli, təmtəraqlı üslubda yazılır, ən azı 15 beytdən, yəni 30 misradan ibarət olur. Qafiyə quruluşu qəzəl-dəki kimidir: aa, ba, ca, ça, da və s.
31. **Qəzəl** – lirik növün janrıdır. Daha çox məhəbbət mövzusunda yazılan qəzəl 5-10 beytdən ibarət olur. *Mətlə beyt* həm qafiyə olur: aa. Digər beytlərin birinci misrası sərbəst, ikinci misrası birinci beytlə həm qafiyə olur: ba, ca, ça, da və s.
32. **Qol** – dastanın bitkin bir hissəsidir.
33. **Qoşma** – lirik növün dördlük şəklində olan janrıdır. Aşıq şeirində geniş yayılıb. Hər bəndi dörd misradan, hər misrası 11 hecadan ibarət olur. Bəndlərin qafiyə quruluşu abvb; ccbb; qqqb şəklindədir. Son bənddə sənətkar öz təxəllüsünü söyləyir. Qoşmada bəndlərin sayı tək (3, 5, 7) olur.
34. **Lirika** – yunan sözüdür, lirika ədəbiyyatın üç əsas növündən (epos, lirika, dram) biridir. Əgər epik, dramatik əsərdə hadisə əsas yer tutursa, lirik əsərdə bu hadisənin sənətkarın qəlbində doğurduğu hiss və həyəcanların ifadəsi ön plana çıxır. Epik əsərlərdə təhkiyə əsas yer tutduğu halda, lirik əsərdə şairin hadisəyə, ətrafda baş verənlərə müsbət münasibətini əks etdirən tərənnümə geniş yer verilir. *Tərənnüm* ətraf aləmdə baş verənlərin (əşya və hadisələr, təbiət gözəllikləri) təsiri ilə lirik qəhrəmanda yaranan xoş hisslərin, sevincin, fərəhin, müsbət fikir və arzuların obrazlı, ahəngdar ifadəsidir.
35. **Lirik qəhrəman** – şairin yaratdığı bütün lirik əsərləri əhatə edən şərti termindir. Lirik qəhrəmanın daxili aləmi hadisələr, hərəkətlər vasitəsilə deyil, müəyyən şəraitdə keçirdiyi hislər, həyəcanlar, ruhi vəziyyət vasitəsilə açılır.

36. **Litota** – yunanca *kiçiltmə* deməkdir. Təsvir olunan predmet və ya hadisənin ölçüsünün, qüvvəsinin, əhəmiyyətinin bilərəkdən kiçildilməsidir.
37. **Marş** – dilimizdə “əsgərlikdə yürüş üçün verilən əmr”, “dövlət tərəfindən qəbul edilmiş və milləti, dövləti təmsil etmək üçün hazırlanmış musiqi əsəri, nəğmə” mənalarında işlədilir.
38. **Metafor** – bədii təsvir vasitəsi olub *köçürmə* anlamındadır. Metaforda müəyyən əşyanın əlaməti müqayisə əsasında digər əşyanın üzərinə köçürülür. Məsələn, *təbiət oyandı* metafordur, burada insana aid olan əlamət təbiətin üzərinə köçürülmüşdür. Metafor təşbehə bənzərsə də, aralarında fərq vardır. Təşbehdə həm bənzəyən, həm də bənzədilən işlənir: *Buludlar insan kimi göz yaşını tökdü*. Bu nümunədə təbiət bənzəyən, insan bənzədilən olduğu üçün təşbehdir. Metaforda bənzəyən göstərilir, bənzədilənin isə adı çəkilmir, yalnız əlaməti nəzərə çatdırılır: *Buludlar göz yaşını tökdü*.
39. **Məcaz** – sözün məcazi mənası əsasında yaranan bədii təsvir vasitələrinə – epitet, təşbeh, metafor, metonimiya, simvola deyilir.
40. **Məqtə** – şeirin (xüsusən qəzəl və qəsidələrin) son beytinə deyilir.
41. **Mətlə** – şeirin (xüsusən qəzəl və qəsidələrin) ilk beytinə deyilir.
42. **Monoloq** – bədii əsərdə bir adamın öz müsahibinə, səhnədəki digər surətlərə, yaxud öz-özünə müraciətlə söylədiyi nitqdır. Dramatik əsərdə bəzən monoloq qəhrəmanın tamaşaçılara müraciəti şəklində olur. H.Cavidin “Ana” mənzum dramının sonunda qatil Murad getdikdən sonra səhnədə tək qalan Səlmə ananın dediyi sözlər onun monoloqudur.
43. **Mövzu** – yazıcının bədii əsərdə diqqət mərkəzinə çəkdiyi əsas həyati məsələlər, səciyyəvi hadisələrdir. Mövzu əsərin ideyası ilə sıx əlaqəlidir.
44. **Nəsr** – ədəbi yaradıcılığın iki əsas tipindən (nəsr, nəzm) biridir. Nəsr əsərlərinin vahidi olan cümlə adi danışq formasına yaxın bir şəkildə – cümlələr və abzaslar şəklində yazılır. Nəsr əsərləri adi dil normaları əsasında qurulur. Burada cümlədəki sözlərin qrammatik sıralanmasının pozulmasına az təsadüf olunur. Nəsrin şeirdən fərqli özünəməxsus ahəngi vardır. Nəsrə süjet, hadisələrin inkişafı daha çox yer tutur.
45. **Nəzirə** – başqa bir yazıcının bu və ya digər əsərinin təsiri altında, bənzətmə yolu ilə yaradılan əsərə deyilir.
46. **Nəzm** – ərəb sözü olub, mənası nizam-intizam deməkdir. Bədii əsərin yazılma formalarından (nəzm, nəsr) biridir. Nəzmlə yazılmış əsərlərdə fikir adi danışq formasından fərqli, emosional şəkildə misra, beyt, bəndlərdə ifadə edilir. Nəzm əsərlərinin bir xüsusiyyəti də misralarda söz sırasının pozulması hallarının (inversiyaların) geniş yayılmasıdır. Nəzmin əsas əlamətləri bunlardır: *ahəng, ölçü, qafiyə, rədif, bölgü, inversiya*.
47. **Novella** – hekayənin gözlənilməz sonluqla bitən formasına deyilir. Ə.Haqqverdiyevin “Bomba” əsəri gözlənilməz sonluqla bitdiyi üçün novella adlanır.
48. **Realist metod** – sənətkarın bədii əsər yazarkən istifadə etdiyi yaradıcılıq metodlarından biridir. Latınca *realis* sözündəndir, mənası *olduğu kimi, həqiqət* deməkdir. Realist metodun əsas tələbi həyat hadisələrini olduğu kimi təsvir etməkdir. Bu metodda real hadisələrin təsviri əsas yer tutur.
49. **Realizm** – müəyyən dövrdə realist metodla yazıb-yaradan sənətkarları birləşdirən ədəbi cərəyan. XX əsrin əvvəllərində tənqidi realizm bədii metodunun nümayəndələri (C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev və başqaları) “Molla Nəsrəddin” jurnalının ətrafında birləşmişdilər.
50. **Romantizm** – həyat hadisələrini olduğu kimi yox, özünün arzuladığı, görmək istədiyi kimi yazıb-yaradan romantik sənətkarların birləşdiyi ədəbi cərəyandır. Romantik metodla əsər yazan sənətkar həyat hadisələrinə öz subyektiv baxışlarını, ideal saydığı, öz təxəyyülünün məhsulu olan hadisələri əks etdirir.

51. **Remarka** – dramatik əsərdə iştirak edən şəxslərin zahiri görkəmi, yaşı, səhnəyə gəlməsi və getməsi, davranışı, hisləri, hərəkətləri, səhnədəki vəziyyət və s. haqqında müəllifin verdiyi izahatdır. Remarka çox zaman mötərizə içərisində verilir, pyesi tamaşaya qoyan rejissor, rolları ifa edən aktyorlar üçün bir göstəriş rolunu oynayır. Remarka oxucular üçün də məlumat mənbəyi olur.
52. **Replika** – əsərdə bir şəxsin başqa bir şəxs tərəfindən söylənən sözlərə qısa cavabıdır.
53. **Rübai** – lirik növün cəmi dörd misradan ibarət olan, ictimai-əxlaqi məzmun daşıyan janrıdır. Həmcə kiçik olmasına baxmayaraq, dörd misrada bitkin, məna və ideyaca dərin fəlsəfi fikir ifadə edilir. Rübaidə birinci, ikinci, dördüncü misralar həmqafiyə olur, üçüncü misra sərbəst buraxılır. Bəzi rübailərdə misraların dördü də həmqafiyə olur.
54. **Satira** – müxtəlif ədəbi növ və janrlarda (hekayə, şeir, dram və s.) ictimai həyatdakı mənfilikləri qəzəblə ittiham edən, kəskin surətdə ifşa edən əsərlərə deyilir. Satirada ifşəedici, öldürücü gülüş əsas yer tutur. Satirada sənətkar həyatın eybəcər tərəflərini qəsdən qabardır, mübaliğəli təsvir edir. O, həmin mənfiliklərin insan həyatına, mənəvi dəyərlərə zidd olduğunu göstərməklə oxucunu düşünməyə, mənfi hallara qarşı mübarizə aparmağa sövq edir. Yumor isə islahedici, mərhəmət doğuran gülüşdür. Yumor oxucuda tənqid hədəfinə mərhəmətli münasibət yaradır.
55. **Sufizm** – orta əsrlər islam Şərqiində geniş yayılmış dini təriqət, mənəvi-əxlaqi düşüncə və davranış sistemidir. Sufi ərəb sözü olub qaba yundan hazırlanmış parça mənası verir. İlk sufilər zənginlikdən uzaq sadə həyat yaşadıqlarını bildirmək, başqalarından fərqli qrup olduqlarını göstərmək üçün yun paltar geyinirdilər. Sufilər nəfsə uymamağı, dünyadakı həvəslərdən uzaqlaşib mənəvi təmizlənməklə Allaha qovuşmağı öz məqsədlərinə çevirmişdilər. Orta əsrlər Azərbaycan klassik ədəbiyyatında sufizm ideyaları geniş əks olunmuşdur.
56. **Surət** (obraz) – bədii əsərdə yazıcının yaratdığı obrazdır. Bədii əsərdə insan surətləri ilə yanaşı, təbiət, heyvan, əşya surəti də yaradıla bilər.
57. **Süjet** – bədii əsərdə hadisələrin müəyyən xətt üzrə inkişaf etdirilməsinə deyilir. Süjet fransız sözü olub, əsərdə təsvir olunan mahiyyət və hadisə deməkdir. Süjet xəttinin inkişafında beş əsas mərhələ var: 1. *Ekspozisiya* (bədii müqəddimə, bədii zəmin, giriş) – gələcəkdə baş verəcək hadisələrin təməli qoyulur. Hadisənin başvermə şəraiti aydınlaşdırılır. 2. *Zavyazka* (düyün) – vəziyyətin getdikcə mürəkkəbləşməsinə, hadisələrin inkişafında maneə, düyün yarandığını göstərir. 3. *Kulminasiya* (zirvə nöqtəsi) – hadisələrin, ziddiyyətlərin ən yüksək inkişaf nöqtəsinə çatdığını göstərir. 4. *Razvyazka* (açılış) – ziddiyyətlərin tədricən aradan qalxdığını, düyünün açılmağa doğru getdiyini göstərir. 5. *Final* (bədii sonluq) – hadisələrin müəyyən sonluğa çatmasıdır.
58. **Təhkiyə** – epik əsərlərdə (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) hadisə oxucuya təhkiyə (danışmaq, söyləmək, nağıl etmək) yolu ilə çatdırılır. Əsərdəki hadisələr ya müəllifin, ya da qəhrəmanın dilindən nağıl edilə bilər.
59. **Təxəllüs** – sənətkarların özlərinə seçdikləri poetik ad, yaradıcılıq ləqəbidir.

LAYIHƏ

... MÖVZULAR ÜZRƏ İNTERNET MƏNBƏLƏRİ ...

Mövzular	Mənbələr
Qədim və zəngin ədəbiyyatımız	az.wikipedia.org/wiki/Azərbaycan_ədəbiyatı
“Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”	az.wikipedia.org/wiki/Kitabi_Dədə_Qorqud , <i>Dede Qorqud Azerbaijan Filmi</i> - YouTube www.youtube.com/watch?v=VxbJvWS_Xpc
Ə.Xaqani. “Gənclərə nəsihət”	az.wikipedia.org/wiki/Xaqani_Şirvani
Nizami Gəncəvi. “Sultan Səncər və qarı”	az.wikipedia.org/wiki/Nizami_Gəncəvi , az.wikipedia.org/wiki/Nizami_(film,_1982)
Nizami Gəncəvi və Məhsəti Gəncəvinin yaradıcılığı üzrə sinifdən xaric oxu dərsi	az.wikipedia.org/wiki/Nizami_Gəncəvi , az.wikipedia.org/wiki/Nizami_(film,_1982) az.wikipedia.org/wiki/Məhsəti_Gəncəvi Məhsəti Gəncəvi haqqında film www.youtube.com/watch?v=gXYT9WQWa4g
İ.Nəsimi. “Ağrımaz”	az.wikipedia.org/wiki/İmadəddin_Nəsimi , <i>Nəsimi (film, 1973)</i> az.wikipedia.org/wiki
Ş.İ.Xətayi. “Bahariyyə”	az.wikipedia.org/wiki/Şah_İsmayıl_Xətai
M.Füzuli. “Söz”	az.wikipedia.org/wiki/Məhəmməd_Füzuli , http://az.wikipedia.org/wiki/Məhəmməd_Füzuli_(film,_1958)
İ.Nəsimi və Ş.İ.Xətayinin yaradıcılığı üzrə sinifdən xaric oxu dərsi	“Nəsimi” filmi www.youtube.com/watch?v=oZrRYKyoMYc az.wikipedia.org/wiki/Şah_İsmayıl_Xətai
“Koroğlu ilə Bolu bəy” (“Koroğlu” dastanından)	az.wikipedia.org/wiki/Koroğlu , www.youtube.com/watch?v=dAb-lg0ODjQ
M.P.Vaqif. “Hayıf ki, yoxdur”	az.wikipedia.org/wiki/Molla_Pənah_Vaqif , <i>Molla Pənah Vaqif (film, 27.08.2011)</i> – YouTube www.youtube.com/watch?v=LbMBMA5GNZs
“Koroğlu” dastanı və M.P.Vaqifin “Pəri” qoşması üzrə sinifdən xaric oxu dərsi	az.wikipedia.org/wiki/Koroğlu , www.youtube.com/watch?v=dAb-lg0ODjQ
Q.Zakir. “Durnalar”	az.wikipedia.org/wiki/Qasım_bəy_Zakir

Aşıq Ələsgər. “Dağlar”	az.wikipedia.org/wiki/Aşıq_Ələsgər , <i>Aşıq Ələsgər</i> (film, 1972) – YouTube www.youtube.com/watch?v=tWuP0D5-F4
S.Ə.Şirvani. “Qafqaz müsəlmanlarına xitab”	az.wikipedia.org/wiki/Seyid_Əzim_Şirvani
Q.Zakirin və Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı üzrə sinifdən xaric oxu dərsi	az.wikipedia.org/wiki/Qasım_bəy_Zakir
C.Məmmədquluzadə. “Qurbanəli bəy”	az.wikipedia.org/wiki/Cəlil_Məmmədquluzadə <i>Cəlil Məmmədquluzadə</i> (film, 1966) – YouTube www.youtube.com/watch?v=m0HHYTzfiBo
M.Ə.Sabir. “Əkinçi”	az.wikipedia.org/wiki/Mirzə_Ələkbər_Sabir <i>Mirzə Ələkbər Sabir</i> (film, 31.05.2012) – YouTube www.youtube.com/watch?v=jWeYsQNccZA
Ə.Haqqverdiyev. “Bomba”	az.wikipedia.org/.../Əbdürrəhim_bəy_Haqqverdiyev az.wikipedia.org/wiki/Məhəmməd_Hadi
M.Hadi. “Türkün nəğməsi”	az.wikipedia.org/wiki/
H.Cavid. “Ana”. Təhlili	<i>Hüseyn Cavid</i> . <i>Cavid</i> ömrü (film, 2007) – YouTube www.youtube.com/watch?v=HIQIS15tML0
M.A.Ərsoy. “İstiqlal marşı”	tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_Âkif_Ersoy , http://www.dailymotion.com/video/xwb7fn_12-mart-istiklal-marsi-mehmet-akif-ersoy-kisa-film_school
Ə.Haqqverdiyev və C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığı üzrə sinifdən xaric oxu dərsi	“Mirzə Səfər” filmi – http://www.youtube.com/watch?v=fjvKGe_-pmw “Poçt qutusu” filmi http://www.youtube.com/watch?v=m7_2PmziE58

LAYİHƏ

I bölmə üzrə

Atalar sözü.

“Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu”, “Uşun qoca oğlu Səğrəyin boyu” (“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından).

Nizami Gəncəvi. “Xeyir və Şər”, “Nuşirəvan və bayquşların söhbəti”, “Simnarın dastanı”, “Süleyman və əkinçi”, “Bərdənin tərifı”.

Xaqani Şirvani. “Şirvanın tərifı”, “Əmisi Kafiyəddin Ömər ibn Osmanın tərifı” (“Töhfətül-İraqeyn”dən parçalar).

Məhsəti Gəncəvi . “Rübailər”.

II bölmə üzrə

Qazi Bühranəddin. “Tuyuğlar”.

İmadəddin Nəsimi. “Bulunmaz” qəzəli.

Məhəmməd Füzuli. “Pənbeyi-daği-cünün içrə nihandır bədənım” qəzəli, “Padişahi-mülk” qitəsi, “Meyvələrin söhbəti”.

Şah İsmayıl Xətayi. “Kərəm eylə” gəraylısı.

III bölmə üzrə

“Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməyi” qolu (“Koroğlu” dastanından).

Molla Pənah Vaqif. “Durnalar” qoşması.

Molla Vəli Vidadi. “Durnalar” qoşması.

Molla Vəli Vidadi. “Dəli könül, gəl əylənmə qürbətə” qoşması.

“Vidadinin Vaqiflə deyişməsi”.

IV bölmə üzrə

Qasım bəy Zakir. “Keçdi növbəti-zimistan”, “Durnalar” şeirləri.

Qasım bəy Zakir. “Təmsillər”.

Xurşidbanu Natəvan. “Qərənfil” qəzəli.

Aşıq Ələsgər. “Yaylaq”, “Gərəkdi” qoşmaları.

Seyid Əzim Şirvani. “Təmsillər”

V bölmə üzrə

Cəlil Məmmədquluzadə. “Quzu”, “İranda hüriyyət” hekayələri, “Millət”, “Azərbaycan”, “Cümhuriyyət” məqalələri.

Mirzə Ələkbər Sabir. “Səttarxana” şeiri, “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir” satirası.

Məhəmməd Hadi. “Dilək” şeiri.

Abbas Səhhət. “Vətən”, “Yay səhəri”.

Dünya ədəbiyyatından seçmələr

Yunus Əmrə. “Mənəli söz deyənlərin” şeiri.

Migel de Servantes. “Don Kixot”.

Əlişir Nəvai. “Beşinci səyyahın hekayəti” (“Yeddi səyyarə” poeməsindən).

Pulsuz

LAYİHƏ